

Marek Stachoň – Jana Vrťová

SOCIÁLNA KRITIKA A SOCIÁLNA PRÁCA

2021

Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici
Pedagogická fakulta

SOCIÁLNA KRITIKA A SOCIÁLNA PRÁCA

Marek Stachoň – Jana Vrt'ová

2021

Názov: **Sociálna kritika a sociálna práca**

vysokoškolská učebnica

Autori: © **PhDr. Marek Stachoň, PhD.**¹

© **PhDr. Jana Vrt'ová** ²

Recenzenti: **doc. PhDr. Marek Hrubec, PhD.**

doc. PhDr. ThDr. Tomáš Pružinec, PhD.

doc. PhDr. Ondrej Botek, PhD., F.R.S.A.

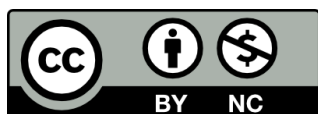
Vydavateľ: **Belianum. Vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici**

Vydanie: **prvé (online)**

ISBN: **978-80-557-1929-0**

DOI: **<https://doi.org/10.24040/2021.9788055719290>**

EAN: **9788055719290**

Táto publikácia je šírená pod licenciou Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International Licence CC BY-NC (Marek Stachoň, Jana Vrt'ová – nekomerčné použitie).

---

¹ ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-4495-8902>

² ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-9674-7605>

OBSAH

ÚVOD.....	4
1 TEORETICKÉ SÚVISLOSTI SOCIÁLNEJ KRITIKY	6
1.1 Od kritiky k sociálnej kritike.....	6
1.2 Spravodlivosť a sociálne fungovanie	10
1.3 Spory o sociálnu kritiku	15
1.4 Základné teoretické východiská kritickej teórie spoločnosti	21
1.5 Súčasná sociálna kritika	22
1.5.1 Predstavitelia súčasnej sociálnej kritiky.....	23
1.6 Vplyv kritickej teórie na formuláciu kľúčových ideí kritickej sociálnej práce	31
2 KRITICKÉ VÝCHODISKÁ SOCIÁLNEJ PRÁCE	35
2.1 Kritické aspekty v jednotlivých smeroch kritickej sociálnej práce	38
2.1.1 Radikálna sociálna práca.....	38
2.1.2 Štrukturálna sociálna práca	42
2.1.3 Antidiskriminačné a antiopresívne prístupy.....	44
2.1.4 Feministické prístupy	49
2.1.5 Sociálno-ekologické prístupy.....	50
2.2 Kritický a reflexívny prístup k realite sociálnej práce	53
2.2.1 Capability prístup ako nástroj posilňujúci kriticky reflektujúcu prax	56
3 ANALÝZA VYBRANÝCH KATEGÓRIÍ V SOCIÁLNEJ KRITIKE A SOCIÁLNA PRÁCA.....	59
3.1 Metodika analýzy	61
3.2 Analýza a interpretácia: zneuznanie.....	63
3.3 Analýza a interpretácia: útlak.....	76
3.4 Analýza a interpretácia: odcudzenie	88
3.5 Analýza a interpretácia: sociálny konflikt.....	97
DISKURZ A ZÁVER.....	106
DISCOURSE AND CONCLUSION.....	110
DISKURS UND ABSCHLUSS.....	114
ZOZNAM BIBLIOGRAFICKÝCH ÚDAJOV	118
Menný register.....	134

ÚVOD

V predkladanej vysokoškolskej učebnici venujeme pozornosť problematike kritického pohľadu na problémy a ich riešenia cez prístupy súčasnej sociálnej práce a zároveň reflektujeme v prístupoch sociálnej práce kľúčové aspekty sociálnej kritiky. Vychádzame z predpokladu, že rôzne spoločenské zmeny, ktoré sú prirodzenou súčasťou spoločenského vývoja, majú nesmierny vplyv aj na charakter a poslanie sociálnej práce. To znamená, že čím ďalej, tým viac vyvstáva potreba kritického pohľadu na tieto zmeny a ich následky v oblasti sociálnej práce. Túto perspektívu nám poskytuje vo veľkej miere kritická teória, ktorá sa zameriava na nespravodlivosti v spoločnosti, ktoré ovplyvňujú riešenie nepriaznivých životných situácií klientov sociálnej práce. Z ďalších perspektív a prístupov sociálnej kritiky, reflektovaných v prvej kapitole, sú aj koncepty uznania, poskytnutia základných dispozícií, ale aj liberálne koncepty. Aj napriek tejto skutočnosti však kritická teória a sociálna kritika ako také ešte stále nemajú stabilné miesto v teórii sociálnej práce i v kritickom uvažovaní sociálneho pracovníka či pracovníčky. Na základe vyššie uvedeného sme sa teda rozhodli zaoberať kritickými perspektívami v oblasti sociálnej práce. Cieľom vysokoškolskej učebnice je identifikovať možnosti uplatnenia kľúčových aspektov súčasnej sociálnej kritiky v oblasti sociálnej práce a následne popísať charakteristické črty súčasnej sociálnej práce z pohľadu súčasnej sociálnej kritiky. Za účelom dosiahnutia stanoveného cieľa sa najskôr zaoberáme teoretickými východiskami rôznych typov sociálnej kritiky a teoretickými východiskami kritickej sociálnej práce. Následne aplikáciou metódy kvalitatívnej obsahovej analýzy realizujeme teoretický výskum, ktorý definuje kľúčové aspekty kritickej teórie, ale aj súčasnej sociálnej kritiky vo všeobecnosti, ktoré sú vhodné a využiteľné v teórii i praxi sociálnej práce. Zároveň popisuje charakteristické črty súčasnej sociálnej práce z pohľadu súčasnej sociálnej kritiky. Vysokoškolská učebnica a jej výskum je potvrdením skutočnosti, že je nevyhnutné, aby v kontexte teórie a praxe sociálnej práce boli aplikované kľúčové myšlienky sociálnej kritiky, pretože práve tieto myšlienky nám pomáhajú odhaliť nielen „skryté“ okolnosti problémov klientov, ale aj paradoxnú povahu sociálnej práce a štrukturálne sociálne problémy a procesy. Takisto chce odhaliť perspektívu, ktorú má sociálna práca z hľadiska svojej povahy a pôsobnosti, v ktorých ponúka podnety a skutočnosti pre obsahy rôznych kategórií a problémov riešených sociálnou kritikou. Za každou kapitolou sa nachádza *zhrnutie* a *kontrolné otázky* vyplývajúce z príslušnej kapitoly.

Úvodom môžeme konštatovať, že koncept kritickej teórie a sociálnej kritiky je nevyhnutný pre sociálnu prácu hlavne v zmysle neustáleho zlepšovania procesov práce

s klientmi. Aby sme mohli správne porozumieť teoretickému konceptu kritickej teórie a súčasnej sociálnej a neskôr ich aplikácii v oblasti sociálnej práce, je nevyhnutná charakteristika základných pilierov kritickej teórie, súčasnej sociálnej kritiky a ich dejinných súvislostí, ktoré budeme analyzovať v nasledujúcich kapitolách. Po základnej analýze následne budeme prostredníctvom metódy kvalitatívnej obsahovej analýzy hľadať odpoveď na nasledovnú výskumnú otázku: *Aká je povaha súčasnej sociálnej práce z pohľadu súčasnej sociálnej kritiky?*, zodpovedaním ktorej chceme kriticky reflektovať skutočnú povahu súčasnej sociálnej práce v spoločenskom priestore.

1 TEORETICKÉ SÚVISLOSTI SOCIÁLNEJ KRITIKY

Konaj tak, aby si ľudstvo tak vo svojej osobe, ako aj v osobe každého druhého, používal vždy zároveň ako účel, a nikdy nie iba ako prostriedok.

Immanuel Kant, *Základy metafyziky mravov*³

1.1 Od kritiky k sociálnej kritike

Kritika je prítomná v každej vývojovej etape, ktorou naša spoločnosť prešla, či momentálne prechádza. Preto kritiku môžeme považovať za neoddeliteľnú súčasť prirodzeného rozvoja spoločnosti. Za účelom odhalenia významu, ktorý kritika zohráva v spoločenskej realite, považujeme za nevyhnutné položiť si nasledovnú otázku: **Čo je kritika?** V zmysle hľadania odpovede na uvedenú otázku je potrebné poznamenať, že podnetom pre vyformovanie súčasnej podoby kritiky bol tzv. západný racionalizmus, ktorý sa neustále snažil o prekračovanie a kritiku svojej vlastnej podoby, čoho výsledkom bolo vytváranie svojich vlastných alternatív (Habermas, 1999). Ak chceme zabrániť tomu, aby spoločnosť stagnovala, musíme upriamiť pozornosť na kritiku, prijať ju a pracovať na odstránení nedostatkov, ktoré sú spúšťačmi problémov konkrétneho spoločenského usporiadania. Práve pozitívna zmena, ktorú pospolitost' očakáva, je prirodzeným zámerom každej kritiky. Môžeme teda povedať, že cieľom kritiky je akási náprava konkrétnych problémových oblastí kolektívneho či individuálneho života. Pre určenie všeobecného významu pojmu **kritika** súhlasíme s vyjadrením Sokola (1996, s. 317), ktorý kritiku (z gréčtiny), považuje za „vecné a pokiaľ možno nezávislé posúdenie, zhodnotenie, rozlíšenie dobrého a zlého. V bežnom použití predovšetkým vytknutie nedostatkov.“ Z etymologického hľadiska pojem kritika zahŕňa tri neodmysliteľné schopnosti ľudských jedincov: **schopnosť rozhodovania**, ktorej ťažiskovým základom je **schopnosť posudzovania** (z gréckeho kritikos – schopný posudzovať) vychádzajúca zo **schopnosti rozlišovania** (grécky krei – rozlišovať). V takomto kontexte vnímame kritiku ako neodmysliteľnú súčasť poznania, ktorú môže uskutočňovať len ľudský jedinec disponujúci s vymenovanými schopnosťami. Ku kritike bezpodmienečne patrí **schopnosť hodnotenia** (latinsky censio – ocenenie), ktorej cieľom je znovuoocenenie, preverenie, teda opakované pridelenie hodnoty konkrétnemu subjektu či objektu hodnotenia. Výsledkom procesu hodnotenia je uznanie, vyvrátenie, prípadne zníženie hodnoty (Jesenková, 2014). V tomto

---

³ Kant, I. (2004). *Základy metafyziky mravov*. Bratislava: Kalligram, s. 57.

zmysle by sme kritiku mohli označiť ako špecifickú ľudskú činnosť, ktorou každý ľudský jedinec vyjadruje svoj nesúhlas či nespokojnosť s aktuálnym stavom svojho života či spoločnosti ako celku. Ako uvádza Blaha (2010, s. 7): „ku každej vyspelej spoločnosti patrí aj kritika jej základných parametrov, vytváranie alternatív a neustála snaha o zlepšovanie kvality ľudského života.“ Na základe uvedených východísk môžeme teda konštatovať, že kritika sa môže týkať rôznych oblastí života.

Najčastejšie ide o kritiku zameranú na nedostatky spoločenského života, ktoré zasahujú nielen spoločnosť ako celok, ale aj jej samotných členov. Práve v takomto kontexte ide o sociálnu kritiku. Faktom je, že z analýzy zodpovedajúcej literatúry vyplýva mnohoznačnosť pojmu **sociálna kritika**, a preto ak chceme pochopiť význam tohto termínu, je najvhodnejším variantom rozdeliť si ho na dve časti. Keďže význam pojmu kritika sme si vysvetlili v predchádzajúcom texte, mali by sme sa oboznámiť s významom pojmu **sociálny**, ktorý diferencuje sociálnu kritiku od ďalších možných foriem kritiky. Je potrebné upozorniť, že hlavnou otázkou sociálnej kritiky nie je len otázka naplnenia sociálnej spravodlivosti, ktorej pojem je pomerne mladý (19. stor.) a viaže sa na sociálne a ekonomické inštitúty spoločnosti. Otázkou z jadra sociálnej kritiky je otázka spravodlivosti v kontexte **zabezpečenia možností a príležitostí** pre členov spoločnosti vo všeobecnosti, či už hovoríme o aristotelovskej (Bosáková, 2013), novovekej, marxistickej či inej filozofickej tradícii. Sociálna kritika nie je výlučne vecou marxizmu a len kritikou nastavenia sociálnej štruktúry a vzťahov medzi nimi. Ide o kritiku nastavovania podmienok života v spoločnosti pre všetkých. Komplikácie nastávajú preto (a preto je tu aj sociálna kritika), že toto nastavovanie sa musí diať s ohľadom na človeka, jeho ľudskú prirodzenosť a dôstojnosť. N.A. Berďajev hovorí, že človek je „prostriedkom medziľudského procesu, je iba funkciou vo výrobnom procese“ a ešte dodáva, že „dôstojnosť človeka vyžaduje, aby nebol otrkom rýchlo plynúceho času“ (Berďajev, 2003, s. 109,112). Relevantnou otázkou je otázka o predpoklade možnosti zmeny. „Kritická sociálna teória musí vysvetľovať, ako je možné zmeniť využívajúce a utláčajúce spoločenské vzťahy, ako môžu byť zriadené nové normy ako autonómny výsledok konajúcich tak, aby sociálne vzťahy stratili neuvedomený charakter a boli pretransformované do vzťahov slobody a spravodlivosti“ (Psychopedis, 2005, s. 69). **Stratiť zo zreteľa človeka** znamená projektovať spoločnosť ako samoučel. Vtedy spoločnosť stráca svoj význam. Základné atribúty, ktoré sme si pri analýze pojmu sociálny vyčlenili, nám poukazujú na podstatu prepojenia sociálnej kritiky s inštitúciou sociálnej práce. Na základe slova sociálny/sociálna ide o kritiku, ktorá môže zahŕňať nielen určitý objekt, predmet hodnotenia a posudzovania, ale jej špecifickým

znakom je, že v sebe určuje **subjekt** realizujúci kritiku – **človeka** považovaného aj za sociálnu bytosť. Kritika⁴ je z tejto perspektívy prepojená s človekom ako slobodne mysliacou bytosťou schopnou používať svoj vlastný rozum a úsudok (Jesenková, 2014).

Sociálna kritika je prospešná nielen pre spoločnosť ako celok, ktorá je objektom kritiky, ale aj pre jednotlivca – subjekt realizujúci kritiku, ktorý vždy zohľadňuje realitu konkrétneho spoločenského usporiadania. **Sociálna kritika** je nástrojom, ktorý formuje a rozvíja kritické a otvorené myslenie človeka, eliminuje pôsobenie nekritického konformizmu v jeho živote, a v neposlednom rade pomáha pochopiť význam alternatívneho vnímania spoločenskej reality. Sociálna kritika nie je niečo deštruktívne, ale naopak, spočíva v tvorbe, presahovaní zabehnutých stereotypov a odhaľovaní budúcich perspektív spoločenského vývoja. Kritické myslenie nadobudlo nové perspektívy v súvislosti s pôsobením Kanta, a to ako v spojitosti s jeho tromi veľkými *Kritikami*, morálnou filozofiou, ale aj s neskoršou sociálnofilozofickou tvorbou obsiahnutou pod názvom tzv. *Malé spisy*⁵. Aj Kanta zaujímala otázka, **či ľudský rod postupuje k lepšiemu** (Kant, 2004). Sociálna kritika je kritika realizovaná človekom, zameraná na spoločnosť a jej problémové oblasti za účelom hľadania čo najprimeranejších riešení smerujúcich k zlepšeniu jej aktuálneho stavu. Vychádza z presvedčenia, že súčasný stav a jeho nedostatky nemôžeme ignorovať a tým súhlasiť so stagnáciou spoločnosti, jednoducho prijať pretrvávajúce problémy a „trhliny“ v spoločenskom systéme. Preto ako zástancovia opodstatnenosti existencie sociálnej kritiky uznávame významné miesto profesie sociálnej práce pri náprave spoločenských nedostatkov odrážajúcich sa na spoločenských problémoch, ktoré sú dôsledkom „bremien“ znižujúcich kvalitu života jednotlivcov. Je zrejmé, že sociálna kritika poskytuje vhodný teoretický rámec aj pre sociálnu prácu, a to v tom zmysle, že je zacielená na zlepšovanie podmienok v spoločnosti, ktoré tvoria nevyhnutný predpoklad pre efektívnu prácu s klientom a zvyšovanie kvality jeho **individuálnych životných podmienok**. Na druhej strane je však aj akýmsi nevyhnutným nástrojom poznania reality sociálnej práce, dôležitých skutočností, právd, ale aj nástrojov uplatňovaných v praxi pri riešení individuálnych či skupinových problémov rôznych typov klientov.

---

⁴ V tomto zmysle je dôležité poznamenať, že rôzne spoločenské usporiadania nekritizujú samé seba. Rolu kritika zastávajú jednotlivci, ktorí sú často aj členmi spoločnosti. Kritici prostredníctvom verejnosti oslovujú svojich spoluobčanov a vedú s nimi dialóg, ktorého výsledkom je spoločná reflexia kolektívnych podmienok života (Walzer, 2000).

⁵ Napr. diela: *K večnému mieru, Idea ku všeobecným dejinám v svetoobčianskom zmysle, Domnelý začiatok ľudských dejín* a iné.

Ukazuje sa, že niektoré koncepty a teórie spravodlivosti či iné komplexné sociálne teórie sa časom preveria, ich tézy sa buď potvrdia alebo nie, ale nemožno konštatovať, že takéto nepotvrdené teórie je potrebné hneď zavrhnúť a poslať na „smetisko“ dejín, pretože niektoré, naopak, zostanú v pozadí a v kontexte našej schopnosti (či neschopnosti) vnímať súvislosti a v kontinuite sociálnych procesov sa možno až po čase ukážu ako perspektívne, podnetné. Najväčším problémom sociálnych teórií, teórií spravodlivosti, ale celkovo konceptov sociálnej kritiky, je ich hodnovernosť a vedeckosť. **Kritérium vedeckosti** však v sebe ukrýva možnosť, že napriek faktickosti, logickosti, konštruktívnosti a teoretickej i empirickej argumentácii sa teória môže myliť. Vedeckosť, špeciálne humanitných a sociálnych skúmaní, môže paradoxne zostať k problematike človeka a jeho života spoločnosti indiferentná. Povaha človeka a fungovanie spoločnosti nie sú podobnými predmetmi skúmania ako predmety skúmania exaktných vied. Bez zohľadňovania premenných, ktorými sú hodnota či morálka, nie je možné človeku a spoločnosti ich fungovaniu čokoľvek relevantné tvrdiť. Základný problém spočíva v pojme **ľudskej prirodzenosti**, kedy vedeckosť, metódy vedy, neberú na ňu dostatočný ohľad, ale pri sociálnom poznávaní tvrdenia a skúmania strácajú validitu bez zreteľa na vyznenie a usporiadanie ľudskej prirodzenosti. Tento problém vidíme aj pri porovnaní, no ešte lepšie povedané v nerozlišovaní nomotetických a idiografických metód. Na jednej strane reflektujeme sociálnu skutočnosť, ktorá predchádza tvorbe sociálnej kritiky, balansujeme medzi premenlivosťou sociálnych podmienok a vstupovaním ľudskej prirodzenosti do interakcií v nich, a na druhej strane máme snahu vysloviť pravdu o tejto skutočnosti, napr. v sociálnych teóriách, ktoré majú vedecké atribúty. Preto v tejto dichotómii je potrebné vystupovať s rešpektom a úctou k spomínanej pravde a aj ľudskému rodu, kedy veríme, že sa veľmi nemýlime. Zlá **metóda** sociálnej kritiky vedie nutne k zlým výsledkom. Je nutné rozlíšiť medzi pozíciami sociálnej kritiky, akými sú napríklad egalitarizmus, liberalizmus, koncept uznania, koncept poskytnutia základných dispozícií, a medzi metódami a spôsobmi sociálnej kritiky, ako aj stanovenými kategóriami, ktoré chceme prostredníctvom sociálnej kritiky naplniť. Nesmieme taktiež zabudnúť, že neuvážaná, nekonštruktívna kritika býva často výrazom netolerancie a je nedemokratická. Jednou z funkcií sociálnej kritiky je **stráženie normality**. Mnohé sociálne a politické systémy a ideológie v sebe obsahujú patologizmy, ktoré predkladajú ako normy alebo ako súčasť rovnocenných pluralít. Aj sociálna kritika má svoje morálne paradigmy, sociálna kritika môže byť súčasťou ideológií, politik, no aj tak má svoj význam. Otázkou je, či chce sociálna kritika

odhaliť významy, problémy alebo **pravdu o spoločenskom živote** a problémoch a nakoniec povedať, ako by to mohlo byť lepšie.

Ako sa dá nadobudnúť hodnoverné sociálne poznanie a dospieť k hodnovernej sociálnej kritike, keďže pojem sociálne ťažko apriorizovať, to znamená určiť nezávisle na skúsenosti? Ak kantovsky povedané nemá skutočnosť vychádzať z extramentálnej reality, ktorá je sprostredkovaná zmyslovo až náhodilo, tak aká je povaha sociálnych skutočností? V kontexte novovekej tradície od Descartesa cez Locka a Huma až po Kanta sa **rozum** a **skutočnosť** od seba separujú. V nami reflektovaných konceptoch sa však táto skutočnosť výrazne prehodnocuje. Sú na sociálnej kritike dôležité obsahy alebo formy a kategórie? Je sociálna kritika schopná sama tvoriť formy a kategórie alebo jej ich podsúva konkrétna ideológia, filozofický prúd či empirické skutočnosti? Keď začneme hľadať odpovede na uvedené otázky, dostaneme sa k samotnej povahe sociálnej kritiky ako produktu ľudského ducha a nástroja na dosahovanie ľudských zámerov napĺňania očakávaní.

1.2 Spravodlivosť a sociálne fungovanie

Pre sociálne fungovanie je nutné mať k dispozícii zdroje umožňujúce ľuďom napĺňať ich potreby z hľadiska nutnej kooperácie s inými ľuďmi. Iste, dajú sa vyčleniť aj isté základné potreby, **minimálne potreby**, ktoré mu zaručia život v podmienkach, ktoré sú pre človeka v danej spoločnosti normálne (v zmysle normy), bežné, predpokladané. Ako má vyzerať distribúcia minimálnych zdrojov? „Nussbaumovej teória spravodlivosti sa zaoberá otázkou stanovenia určitého životného minima, ktoré vyžaduje rešpekt k ľudskej dôstojnosti. Neznamená to, že dosiahnutie tohto minima je to jediné, čo je z hľadiska sociálnej spravodlivosti podstatné. Teória spravodlivosti, ktorej cieľom je dosiahnuť rovnosť spôsobilosti, by mala okrem iného vymedziť líniu medzi zodpovednosťou jednotlivca a spoločenskou zodpovednosťou. Prístupy zamerané na spôsobilosti nevenovali tomuto problému príliš veľkú pozornosť, čo je v kontraste s liberálnymi teóriami, v ktorých téma zodpovednosti predstavuje jednu z hlavných línií diskusií o spravodlivosti, minimálne odvtedy, čo boli publikovania práce Dworkina⁶“ (Palovičová, 2013, s. 63). Z hľadiska nastavenie systému však nedosiahneme takú dôležitú vec, akou je reálny prístup k zdrojom či rovnosť spôsobilostí. Jednou z možností je sociálna práca. Je to „pomáhajúca profesia“, ktorej cieľom je „pomáhať vo sfére sociálneho fungovania ľudí“ (Bartlett, 1970, s. 86 – 87). **Sociálny pracovník** v lokalite

---

⁶ Ide o práce Dworkina *What is Equality?* a *Sovereign Virtue*.

najlepšie rozumie prostrediu i problémom ľudí v prístupe k zdrojom, ako aj norme o sociálnom fungovaní v danej spoločnosti a má predpoklady k tomu, aby ponúkol možnosti riešenia, ale aj upozornil na nedôslednosť v distribúcii, navodzovaní rovnosti, ako aj na nedostatky na strane sociálneho systému i jednotlivca. Súlad medzi osobnostnými predpokladmi, nastavením podmienok a prostredím, v ktorom sú konkrétne možnosti a prekážky, znamená možnosť zvládnuť svoju životnú situáciu a sociálne fungovať. Ak dochádza k nesúladu medzi spomínanými oblasťami, človek potrebuje pri zvládaní a následnom sociálnom fungovaní pomoc. Otázka teda znie, čo treba robiť a ako? Palovičová (2013, s. 65) uvádza, že Bartlettová sa v rámci skúmania sociálneho fungovania zameriava na dva kľúčové pojmy: na pojem úlohy (*concept of task*) a na pojem zvládania (*concept of coping*)⁷. Podľa tejto autorky sociálne fungovanie označuje skutočnosť, že medzi ľuďmi a prostredím prebieha neustála **interakcia**. Prostredie kladie na človeka požiadavky, formuluje očakávania, definuje isté sociálne roly, na ktoré človek musí reagovať. „Zvládanie sa týka ľudského úsilia riešiť situácie, ktoré môžu byť vnímané ako sociálne úlohy, životné situácie alebo problémy života. Ľudia prežívajú tieto životné úlohy primárne ako tlaky zo svojho sociálneho prostredia. Odtiaľ vychádzajú dve významné myšlienky: na jednej strane ľudské zvládanie na druhej strane požiadavky prostredia. Aby sa tieto myšlienky mohli stať súčasťou jedného celistvého pojmu, musia byť vzájomne prepojené dimenziou, ktorú vystihuje myšlienka sociálnej interakcie“ (Bartlett, 1970, s. 100). Z vyššie uvedených úvah vyplýva, že „**pojem sociálneho fungovania** je kľúčom k pochopeniu cieľov sociálnej práce ako profesie“ (Palovičová, 2013, s. 66). Avšak ako sociálna práca, tak aj spoločnosť a viaceré teórie a ideológie, špeciálne liberálneho razenia, neprijímajú možnosť poskytovania podpory a pomoci bez toho, aby si človek sám nepomáhal, nehľadal možnosti a príležitosti. Minimálne kvôli tomu, aby nebolo ubierané na slobode ako jeho, tak aj ostatných členov spoločnosti. Bartlettová ale „zdôrazňovaním individuálnej zodpovednosti a individuálnej zmeny správania navodzuje dojem, že príčiny problémov aj prostriedky ich riešenia možno nájsť v jednotlivcovi a v posilnení jeho schopnosti zvládať sociálne roly. Tým odvracia pozornosť od štrukturálnej podstaty sociálnych problémov, čo vedie k ignorovaniu skrytých mechanizmov moci a k ďalšej **opresii**. Problémy, ktoré majú štrukturálny charakter (ekonomická kríza, diskriminácia a pod.), sa redukovú na problém osobného zlyhania či individuálnej zodpovednosti. Kritici takto

---

⁷ Pozri Bartlett, M. H. (1970). *The common base of social work practice*. Washington, DC, National Association of Social Workers, s. 94, 96.

orientovanej sociálnej práce poukazujú na to, že jej hlavnou funkciou je **udržanie existujúcej sociálnej štruktúry**“ (Palovičová, 2013, s. 67). Sociálna práca je inštitúcia, ktorú tvorí spoločnosť zorganizovaná v sociálnej štruktúre, a preto je sociálna práca dotlačená do toho, že „nekoná v záujme tých, ktorým má pomáhať, ale je súčasťou sociálnej štruktúry, ktorá utláča“ (Shardlow, 2009, s. 45). Je potrebné všímať si situáciu jednotlivca, zdôrazňovať slobodu a odstraňovať štrukturálne problémy, a to všetko súčasne, ak sa nechceme „spreneveriť“ ľudskejšti a snahe o dôstojný život pre všetkých. Sen upozorňuje: „bariéry v sociálnom fungovaní nemožno vidieť len na strane jednotlivca, ale sú spôsobené aj nerovnakými podmienkami na strane spoločnosti [...] pojem sociálneho fungovania spája s pojmom spôsobilostí [...] Fungovanie vyjadruje rôzne aspekty uspokojenia ľudských potrieb, túžob, preferencií, pričom sa týka rozličných dimenzií ľudského blaha – od **prežitia** až po **sebavyjadrenie** v umení a kultúre“ (Palovičová, 2013, s. 67 – 68). Sen „fungovanie definuje ako určitý stav, ktorý človek dosiahol (napríklad je vzdelaný), alebo činnosť, ktorú je schopný robiť (napríklad cestovať)“ (Sen, 1999, s. 75). Pojem fungovanie naplňa ešte aspekt vzťahu k sebe samému, svojim predstavám o živote a o tom, aký život nám stojí za to žiť. Sen zdôrazňuje význam slobody, mať „slobodu vybrať si život, ktorý má dôvod si cenit“ (Sen, 1995, s. 81). Sen má niekedy tendenciu návratu k diskusiám z 20. storočia o pozitívnej a negatívnej slobode, k vyrovnávaniu sa s liberálnymi trendami, keď tzv. *process aspect freedom* mu nestačí a zdôrazňuje *opportunity aspect freedom* (Sen, 1999, s. 283 – 289). Samozrejme, naše slobodné voľby a rozhodnutia sú limitované podmienkami a možnosťami, ktorých efekt môže byť vo fungovaní jednotlivca rôzny. Napríklad, zatiaľ čo niekomu umožňuje zabezpečiť si všetko, čo potrebuje, iný protestuje a deklaruje nespokojnosť. Dôvodom je očakávanie, ktoré jednotlivec má od spoločenských podmienok a kritéria, ktoré vystavuje pre osobnú spokojnosť, minimálne tú „sociálnu“. Preto je v tomto aspekte dôležité pri tvorbe **spoločenských podmienok** a realizácií verejných politík mať dostatočnú komunikačnú bázu naprieč spoločnosťou, na ktorej základe môžeme uvedené podmienky a politiky zavádzať do praxe (Bosáková, 2020). K tomu je dôležité aj poznanie sociálnej skutočnosti, k čomu nám viac ako štatistiky a dáta pomôžu analýzy konkrétnych prejavov nerovnosti, nespravodlivosti, núdze. Situáciu spoločnosti sťažuje aj nejednoznačný hodnotový rámec, interakcie jednotlivcov tak znamenajú často iba bezemočné (nechceme tvrdiť, že bezohľadné), ale často formalizované úsilie o konkrétne ciele v medziach zákona. Dá sa vôbec dohodnúť, čo sú sociálne priority, a to tak, aby neboli porušené **práva všetkých** a aspoň čiastočne

reflektované očakávaní všetkých? Sen túto komplikáciu zrejme vníma a neurčí presne, čo sú základné spôsobilosti nutné (minimálne) pre sociálne fungovanie. Stále sa pohybujeme pri určení minimálnych podmienok, štandardov, pri snahe skvalitniť život a vylepšiť **sociálny minimalizmus** narážame na množstvo problémov, ktoré sú navyše medzi sebou prepojené a riešenia majú hlavné kritérium – komplexnosť. Aj keď sa pri tom všetkom zdá, že pojem sociálnej spravodlivosti je len chimérou, nemôžeme si nikdy dovoliť stratiť ju zo zreteľa, ak len nechceme stratiť zo zreteľa človeka samotného a krehkosť jeho existencie. Aj Sen uvádza, že ľudia: „by mali byť aktívni pri rozhodovaní o tom, čo sa zachová a čo bude pokračovať“ a sociálna spravodlivosť znamená prinajmenšom, aby ľudia „boli schopní zúčastňovať sa týchto sociálnych rozhodnutí, ak sa preto rozhodnú“ (Sen, 1999, s. 242). V kontexte sociálnej kritiky ide o ľudský rozvoj, postup k lepšiemu. Palovičová (2013, s. 74) vhodne poznamenáva, že tento „ľudský rozvoj má dve stránky: prvá sa týka ľudských spôsobilostí, napríklad zdravie, schopností a zručností; druhá sa týka slobody poskytujúcej možnosť byť aktívny v kultúrnych, sociálnych a politických otázkach“. Vyššie uvedená Nussbaumová však ide ďalej a určuje desať kľúčových spôsobilostí k tomu, aby človek mohol dostatočne fungovať v spoločnosti a pokladá ich za podmienky pre **„minimálnu sociálnu spravodlivosť“** (Nussbaum, 2000, s. 40): život; šanca prežiť normálnu dĺžku života; telesná integrita; možnosť využívať zmysly, predstavivosť a uvažovanie v zmysle náboženskej slobody, slobody slova, prejavu atď.; možnosť prejavovať emócie; možnosť uplatňovať praktický rozum vo význame realizácie individuálnych životných plánov; afiliácie; vzťah k iným druhom – zvieratám, rastlinám, prírode; možnosť v zmysle možnosti tešiť sa, hrať sa a pod.; kontrola nad vlastným prostredím, politickým aj materiálnym (Nussbaum, 2000, s. 78 – 80; Nussbaum, 2007, s. 76 – 78). Možno konštatovať, že ide o zohľadnenie ako podstaty sociálneho života, teda ľudskej dôstojnosti, tak aj očakávaní, ktoré človek prirodzene má. Tu sa však otvára dôležitá otázka o tom, či sociálne podmienky (či už tie minimálne alebo maximalizované) môžu byť určené len s ohľadom na jasné požiadavky ľudskej dôstojnosti a ľudskej prirodzenosti, alebo musia reflektovať výsledok spoločenského diskurzu. Mertl robí dôležitú poznámku pri mene Sen: „celý prístup, podobne ako u Nussbaumovej, nie je dizajnom spoločenského nastavenia, ale kritický a analytický nástroj na evalváciu skutočných životných možností občanov danej spoločnosti“, pričom poukazuje na Nussbaumovú, u ktorej ide o nutnosť „nabúrať tradičné liberálne delenie na verejnú a súkromnú sféru“ (Mertl, 2017, s. 77).

Do tejto diskusie zaujímavo vstupuje Ingrid Robeynssová, ktorá vo svojej knihe naznačuje, že pre zavedenie spôsobilostí (capabilities) je niekedy lepším nástrojom **právo** a na niektoré zase zavedenie **diskusie** (Robeynssová, 2005, s. 206 – 207). Pochopiteľne, pokiaľ ide o ochranu ľudskej dôstojnosti, života, zabezpečenie primárnej zdravotnej starostlivosti, fyzickej ochrany a podobne, uvažujeme o práve, pokiaľ ide o očakávania, tam možno skôr hovoriť o diskusii. Ďalšou otázkou je, kto môže byť sám ako jednotlivec a za ktoré veci môže byť sám jednotlivec zodpovedný. Prirodzene, obráť niekoho o možnosť niesť zodpovednosť znamená obráť ho o slobodnú voľbu. Diskusie sa od seba vzdávajú pri pojme znevýhodnenie. Tu Sen naznačuje, že naša **zodpovednosť** má svoje limity v podobe sociálnej, politickej a ekonomickej štruktúry (Sen, 1995, s. 12). Riešenie týchto štrukturálnych problémov sa tak má stať ústrednou otázkou verejnej politiky, nezaznávajúc aj zohľadňovanie osobného prístupu k problému (napr. ak sa niekomu nechce pracovať alebo neprijíma pomoc a jej podmienky). Tu rozhodnejšie reagujú liberálni teoretici tým, že sme ochotní pomôcť mimo všeobecne nastavených noriem, vďaka ktorým si vie každý pomôcť sám, ale len tým, ktorí si pomoc zaslúžia, teda kladú si ako podmienku morálku jednotlivca. Je tu však dôležitá skutočnosť. Dworkin sa vyjadruje vo svojej práci v tom duchu, že my ako spoločnosť za takéto individuálne zlyhania nenesieme zodpovednosť⁸. Rozumieme posvätnosti **slobody** a ľudského rozhodovania sa, ale nerozhodoval a nesprával by sa človek inak, keby bol v inom prostredí, v inej situácii, keby mal iné zážitky, skúsenosti? Ani nám nenapadne zabiť zviera, aby sme ho zjedli, kým nie sme sami, hladní a v krajine mimo civilizácie. Tu nie je možnosť voliť si, a teda otázka slobodného rozhodnutia a zodpovednosti zaň stráca relevanciu. Morálne zlyhanie môže spôsobiť sociálne problémy, ale aj morálne problémy môžu spôsobiť morálne zlyhania. Ako a kto bude „ospravedlňovaný“ za svoju situáciu a komu sa dostane pomoci, to je obsah, ktorý nesie v sebe pojem distributívnej spravodlivosti. Zásah pomoci sa v kontexte liberálnych úvah realizuje kvôli tej osobe, ktorá si pomoc zaslúži a paternalizmus vníma ako dobrý v systéme poistenia sa pre takéto prípady. Môžeme povedať, že spoločnosť tak minimalizuje svoje náklady na takéhoto jednotlivca. Tento problém má dve strany, teda uhly pohľadu. Pomáhame jednotlivcovi alebo prezieravo zasahujeme, aby sme ochránili spoločnosť pred patológiami, ktoré vyplývajú a môžu vyplývať z jeho sociálneho rozpoloženia? Určiť, za akých okolností a kto nesie zodpovednosť aj napriek spôsobilostiam, ktoré sa nám dostávajú, je už ale problematické. K tejto otázke sa rúzne

---

⁸ Pozri Dworkin, R. (2002). *Sovereign Virtue. The theory and Practice of Equality*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.

stavia Andersonová. Jej poznámka naráža na to, že sa niektorým ľuďom prirodzene nedostalo to, čo iným, a z toho dôvodu sa dostávajú do situácie, za ktorú nemôžu, a potom sa vymedzujú, a tak máme v spoločnosti „zodpovedných, nezodpovedných, prirodzene lepších a horších, sebestačných a závislých od spoločnosti. Táto vízia neponúka žiadnu pomoc tým, ktorých označila za nezodpovedných a ponúka ponížujúcu pomoc tým, ktorých onálepkovala ako prirodzene menejcenných” (Anderson, 1999, s. 308). Aj **súcit** je tu podrobený zaujímavej kritike: „súcit nie je základom egalitaristického princípu distribúcie. Zameriava sa na zmiernenie utrpenia, ale nie na zrovnoprávnenie“ (Anderson, 1999, s. 308). Aj takto chorobou limitovaný človek sa môže mať – v kontexte týchto úvah – dobre ako ostatní. Záleží od spoločnosti, ako mu jeho sociálne podmienky s dôrazom na **elimináciu bariér** vytvorí alebo nevytvorí spoločnosť, a tak ona je akoby zodpovedná za to, ako žije. Je až zarážajúce, že napriek tomu, ako všemožne deklarujeme a realizujeme ochranu osobných údajov, na ulici presne vidíme, kto je nezamestnaný, a to tým, že napr. upratuje verejné priestory, vidíme, kto byt alebo dom, v ktorom býva, vlastní alebo je v podnájme a pod. Veľmi dôležitým faktom je, že v mnohých sociálnych prípadoch ide o rozhodovanie sa pre riešenie či dokonca neriešenie svojej situácie v súvislosti so situáciou osôb, s ktorými zdieľame svoj život a sú od nás závislé, prípadne potrebujú našu prítomnosť a pomoc. V niektorých prípadoch je priestor pre rozhodnutie sa medzi väčším materiálnym blahom a medzi fyzickou blízkosťou členov rodiny, ktorá možno bude žiť skromnejšie, ale spolu, akoby mali otec a mama odchádzať na týždeň alebo dva do zahraničia za lepším príjmom, čo je často príčinou ochladnutia vzťahov v rodine, odcudzenia sa partnerovi, ako aj deťom. Prípadne opustiť s rodinou komunitu, ktorá nám dávala to, čo nám nemôže dať trh práce ani sociálne zabezpečenie štátu.

1.3 Spory o sociálnu kritiku

Kritická teória sa od svojich začiatkov vyvinula do viacerých podôb. Podstatné však je, že je mimoriadne aktívna a zásluhu na tom má aj skutočnosť, že povaha globálneho kapitalizmu sa vyznačuje nekontrolovateľnosťou a prestupuje rôznymi kultúrnymi, spoločenskými i politickými vplyvmi, no najviac rôznymi záujmami, často nadnárodných subjektov. Samotná kritická teória rozvíja svoju sociálnu kritiku smerom k vysvetleniu a stanoveniu **normy**, ako na to poukazuje Marek Hrubec vo svojej knihe *Od zneuznání k spravdnosti* (Hrubec, 2011, s. 25) a zároveň komentuje rozdelenie sociálnej kritiky na internú a externú, pričom vníma „sociálneho kritika ako exemplárneho **odborníka na sťažnosť**“ (s. 27). Čo si máme predstavovať pod týmto delením? „**Externá**

kritika má svoj rozsah mimo toho, čo je potrebné kritizovať. Príkladom toho je ten, kto kritizuje na základe univerzálnych princípov spravodlivosti alebo ľudských práv“ (Jaeggi & Celikates, 2017, s. 113). Ide o veľmi široko, rámcovo vymedzenú sociálnu kritiku, a aj preto „by si niekto mohol myslieť, že by mal byť uprednostnený až druhý model kritiky, konkrétne interná kritika. **Interná kritika** sa týka situácií, v ktorých je na jednej strane prijatá určitá norma a na strane druhej existuje určitá prax, ktorá nezodpovedá tejto norme, ani ju neimplementuje“ (Jaeggi & Celikates, 2017, s. 113 – 114). Z nášho pohľadu by mal sociálny kritik zvládnuť externú kritiku, predstaviť rámce, v ktorých sa pohybuje, aby následná interná kritika bola konzistentná, nie spontánna, bez zmyslu vo vzťahu k celku, nakoľko sociálne ťažkosti nevynikajú mimo celku, ale skôr z celku, a nie je možné ich v kontexte života celku ani riešiť. Spor sa presúva často do roviny, ako sa má kritika uskutočniť, nie toho, čo má byť jej obsahom. Hrubec reaguje na vplyvného komunitaristu Walzera vnímajúceho „**sociálnu kritiku ako druh spoločenskej praxe**, ktorá sa vyznačuje spochybňujúcou interpretáciou“ a rozlišujúceho „tri druhy sociálnej kritiky: odhaľovanie, vytváranie a interpretáciu (s. 27). Po istej analýze konštatuje skutočnosť, ktorú sme už spomínali ako dôležitú pre sociálnokritickú reflexiu – hodnotu. Hrubec píše: „bez identifikácie s určitými významnými hodnotami danej spoločnosti by kritik nemohol zaistiť spoločenské neduhy a zamerať sa na problémy nespravodlivosti“ (Hrubec, 2013, s. 29). Diskurz, interpretácia či samotné porozumenie sú pre úspech významu sociálnej kritiky rozhodujúce, a preto aj „Honneth reformuluje Walzerov slovník sociálnej kritiky v súlade s odlišnou terminológiou zavedenou v humanitných a sociálnych vedách, vytváranie redefinuje na konštrukciu a interpretáciu nazýva rekonštrukciou. Proti rawlsovskému konštruktivismu pritom klade dôraz na habermasovský rekonštruktivismus. Zároveň súhlasí s Walzerovým uprednostňovaním **interpretačného modelu** sociálnej kritiky, nakoľko aj on si uvedomuje zásadnú dôležitosť roly aktérov, ktorí sú pod tlakom sociálnych patológií, a preto formulujú svoju kritiku“ (Hrubec, 2013, s. 31). Je však potrebné konštatovať, že konštruktívna sociálna kritika musí prichádzať aj s riešeniami, prípadne na ne poukazovať. Obyčajný popis konfrontácie praxe a normy je akoby nepostačujúci. Preto sa hovorí o „implicitnej normativite sociálnych praktík a inštitúcií [...] Hegel diagnostikuje buržoáznú spoločnosť ako morálny deficit“ a nakoniec aj „Marxovu kritiku kapitalistickej spoločnosti je možné chápať aj ako príklad imanentnej formy kritiky“ (Jaeggi & Celikates, 2017, s. 115 – 116). Občianska spoločnosť fungujúca na princípoch voľného trhu vytvára automaticky spoločenské inštitúty, ktoré nemôžu vnímať sociálnu situáciu každého človeka a vyvolávajú permanentný sociálny konflikt, teda

konflikt medzi sociálnou normou a sociálnou realitou, pričom napĺňanie potrieb a z toho vyplývajúcich očakávaní na strane jednotlivca môže byť v konflikte s oboma, ako so sociálnou normou, tak aj s realitou. Tak je kritika permanentnou vnútornou súčasťou tvorby sociálnych vzťahov, inštitúcií a politík. „Imanentná kritika je teda úzko spojená s myšlienkou jednoty analýzy a kritiky, ktorá je charakteristická pre sociálnu filozofiu ako celok: imanentná kritika je **kritika ako analýza a analýza ako kritika**“ (Jaeggi & Celikates, 2017, s. 117). Väzba analýzy a kritiky je rozhodujúca z hľadiska relevantnosti, oprávnenosti kritiky. V kontexte týchto úvah by malo ísť v sociálnej kritike o odhaľovanie patologických noriem (ktoré predtým nemuseli byť patologické), ale tiež o odhaľovanie patológií v praxi. Marcuse zdôrazňuje pojmový význam kritiky, pojmy, ktoré „zahrňujú nielen danú skutočnosť, ale zároveň aj jej zrušenie a skutočnosť novú“ (Marcuse, 2003, s. 615). Hrubec artikuluje trichotómiu **kritika, vysvetlenie, normativita** „založenú na troch základných prístupoch sociálnych aktérov k realite [...] odmietnutie, prijatie, vytvorenie. Rozhodujúce je teda poznať reálnu povahu vzťahov a problémov, čo je dnes mimoriadne náročné, pretože interpretácia a dezinterpretácia sú rovnako prijímané a postpravda vyhovuje, lebo sa pohodlne a bez väčších kognitívnych bariér v nás usídli. Argumentácia aj protiargumentácia sú rovnako pravdivé, dokonca aj štatistiky poslúžia pre potvrdenie pravdivosti oboch protichodných výpovedí. Preto je tu otázka, čím je dnes konštruovaný sociálny fakt? Bojujeme už dlhšie s **relativizmom**, preto formulácia kritiky musí mať spôsob, „ktorý bude reflektovať tiež určité nerelatívne merítka“, uvádza Hrubec Honnethove stanovisko (Hrubec, 2013, s. 32). Preto sú dôležité spôsoby sociálnej kritiky, ako aj určenie „nerelatívneho merítka“. Nancy Fraserová z New School University v New Yorku hovorí, že jadro problému spočíva vo vytvorení správneho vzťahu medzi sociálnym popisom, sociálnou kritikou a normatívnou teóriou“ (Fraser, 2007, s. 25). Zdá sa, že sociálna kritika, či už kritickej teórie alebo iných ideových prúdov, sa tvorí na základe prístupu k norme, normalite, tomu, čo je žiaduce, čo musí, ale aj môže byť. Normativita je „spoločnou“ metodickou témou sociálnych kritikov, možnosťou a zároveň problémom dohodnúť sa na spôsoboch kritiky. Čo tvorí normativitu? Univerzálna morálka? Viera? Poznatky sociálnych vied? Prax a praktickosť riešení? Určenie sociálnej normy je len hodnotovým, želaným, deklarovávaným vyjadrením spoločnej vôle, prioritovaním viery v dobro pre človeka a spoločnosť zároveň. Praktické uskutočnenie je problémom, lebo sa dostáva na úroveň politickej praxe, kde dochádza k súboju ideológií, ktoré presadzujú vlastné postupy pre naplnenie normy, ale aj ponúkajú jej zmenu. V každom prípade ale

smerujeme k otázke sociálnej spravodlivosti a prvej jej otázke, ktorá sa týka rozdeľovania a tiež prístupu k zdrojom, statkom.

Diskusie smerujú k nastavovaniu sociálnej spravodlivosti v rôznych aspektoch, vo filozofickej tradícii **distributívnej spravodlivosti** Aristotela aj Peter Koller hovorí o požiadavkách, ktorými sú: „(1) všeobecné práva, ktorá získa človek tým, že sa narodil do určitého právneho poriadku, kde sú si všetci pred právom rovní; (2) občianske slobody, ktoré danému jednotlivcovi umožňujú žiť život, aký chce (a to aj bez obmedzovania zo strany spoločnosti); (3) právo na občiansku participáciu, ktorá spočíva v možnosti ovplyvniť smerovanie danej spoločnosti; (4) dôstojnosť stelesnená v práve na sociálnu rovnosť šancí; a (5) spravodlivé prerozdeľovanie materiálnych statkov“ (Koller, 1997, s. 94 – 95). Možno tu vidieť ale dve úrovne nespokojnosti. Prvá, faktická, hovorí o nerovnosti a nemožnosti ju prekonať a dočasnou alebo trvalou vylúčením. Druhá je o nedostatku zdrojov, ale nespokojnosť sa presúva do roviny pocitu a dojmu, roviny životnej spokojnosti, prijatia, narážajúc na problematické pojmy blaha a šťastia. „Ukazovatele nerovnosti a prerozdeľovania nedokážu zachytiť to, čo je pravdepodobne **jadrom otázky individuálneho vylúčenia**: pocit odsunutia na vedľajšiu koľaj, dojem nedostatku v rámci spoločenstiev hojnosti hyperspotreby, túžba byť uznaný“ (Damon, 2012, s. 132).

Pozrime sa bližšie na spomínané ideologické pnutia v snahe presvedčiť sa o najlepšom pochopení človeka a jeho miesta v spoločnosti a z neho vyplývajúcich predstáv a potrieb formulovaných primárne do práva. Mertl pripomína Rothbarda, kľúčového predstaviteľa libertariánskej tradície myslenia o sociálnej spravodlivosti, pre ktorého „je štát jednoducho zločineckou organizáciou. Nevznikol metaforicky a principiálne na základe spoločenskej zmluvy, ktorá symbolizuje snahu ľudí o spoluprácu a komunitný život, ale vznikol ako výsledok dobývania a násilia. V modernej dobe, kedy rad (západných) štátov už nezažíva priame násilie v podobe vojen alebo konfliktov, je zločinnosť daná **vykorisťovaním** občanov a parazitovaním na ich ekonomickej aktivite a podobe výberu daní, ktoré označuje Rothbard za legalizovanú veľkú lúpež a otroctvo“ a štát a spoločnosť sú „obyčajné záujmové združenia určitých skupín ľudí, ktoré porušujú základné ľudské práva, či v chápaní libertarianizmu iba jedno základné ľudské právo – sebvlastnenie, aby uspokojili vlastné **záujmy**“ (Mertl, 2017, s. 64, 65 – 66). Od tohto striktného libertarianizmu sa dostaneme k menej radikálne uvažujúcim liberálom ako Hayek, Nozick či Dworkin. Na pomyslenom ľavicovom konci liberalizmu je Rawls, ktorý už ale verí v spoločnosť a jej možnosti v napĺňaní sociálnej spravodlivosti v duchu ochrany práv jednotlivca. Mertl je na opačnej strane: „zastávam pohľad, že pre vytvorenie

spravodlivej spoločnosti, kde by všetci mali zaistenú základnú subsistenciu a zároveň by bola uznaná ich autonómia a dôstojnosť, je potreba vybudovať robustné spoločenské inštitúcie. Inštitúcie by následne štruktúrne podporovali čo najširšie spektrum ľudí a zároveň chránili tých, ktorí sa dostanú do slabých sociálnych pozícií, ak by to bolo potrebné. Pre vytvorenie spravodlivej spoločnosti je preto potrebné vybudovať systém, ktorý by zabezpečoval určitú materiálnu aj psychologickú istotu všetkým občanom a zároveň im pomáhal, pokiaľ by sa dostali do zložitej životnej situácie,“ pričom celú úvahu zakončuje vyjadrením: „**Sociálna spravodlivosť** postavená na trhu následne neponúka ani žiadny spoľahlivý mechanizmus, ako týmto ľuďom a skupinám (marginalizovaným – pozn. autorov) pomôcť zlepšiť ich život“ (Mertl, 2017, s. 86 – 87).

Esping-Andersen (1990, s. 26 – 29) pred tridsiatimi rokmi definoval tri základné modely západných sociálnych štátov: liberálny, konzervatívny a sociálno-demokratický. V súčasných globalizovaných podmienkach už v čisto takto definovaných modeloch dávno nefungujú. Výrazne to sťažilo aj realizáciu sociálnej politiky. Modely uplatňovaných politik a prístupov sa začali miešať, prípadne vytvárať nové. Vznikli rôzne hybridné prístupy k riešeniu sociálnej nespravodlivosti v jednotlivých spoločnostiach. Spoločnosti hľadajú spôsoby, ako eliminovať sociálne konflikty a sociálne napätie naprieč spoločnosťou, medzi rôznymi sociálnymi skupinami a vrstvami. Zdá sa, že systémové či modelové riešenia nie sú uplatniteľné ako konštrukčné systémové riešenia a často ide o riešenia *post rem*, skôr doriešenia, než riešenia konfliktov a napätí. Často sú sociálne politiky „dotlačené“ do zmien (podľa rôznych interpretácií zmien, skutočností) a tie sa ukážu ako neúspešné. Ide ale o neporozumenie alebo dezinterpretáciu sociálneho sveta? Komplexné riešenia sú lákavé, **populistická rétorika** rýchlo a trvale riešiť problém je často pascou a spoločenský a politický kolaps je hrozba historicky zažívaná. Snažíme sa tento kolaps odvrátiť, aj keď hrozba rozpadu spoločenských je prítomná v každej dejinnej chvíli a nikto z nej nakoniec neprofituje. Otázkou je, či je v sociálnej politike možné úspešne riešiť nejakú oblasť parciálne bez toho, aby sme neotvárali iné otázky a oblasti sociálnej politiky. „Nové technológie začali formovať nadindividuálne celky, začali pretvárať spoločnosť a kultúru, v ktorých človek musí nanovo vytvárať svoju identitu“ (Pružinec, 2017, s. 138). Čo sa stalo na severe Európy po tom, ako komplexita a systémovosť sociálnej politiky boli narušené technologickými, globalizačnými a inými nadnárodnými vplyvmi? Pri úcte k sociálnej spravodlivosti a slobode človeka štát (akýkoľvek netotalitný) prestal intervenovať, stratil schopnosť garantovať zásluhu a potrebu, teda morálne nezvládal a dodnes nezvláda naplňať svoj zmysel. Wahl upozornil na životné a **sociálne riziká**, kde

prestali existovať sociálne problémy, nakoľko je všetko otázkou osobnej zodpovednosti (Wahl, 2011, s. 129 – 130). Sociálnu situáciu svojich občanov už štáty nemajú dávno pod kontrolu, otázne je, do akej miery „stojí za to“ ju „kontrolovať“, do akej miery je pomoc a kontrola obmedzovaním slobody, prípadne nespravodlivosťou voči tým, ktorí pomoc nepotrebujú, a kedy nevyhnutnosťou v prospech všetkých. Pomoc ľuďom v teréne, komunitne prostredníctvom sociálnej práce je adresnejšia, flexibilnejšia a koniec koncov aj férovejšia v porovnaní s bežnou distribúciou zdrojov, ktorá často prehliada mieru potrebnosti, závažnosť situácie a podobne. V tejto súvislosti nás zaujíma pojem „**neoliberálni devianti**“ ako produkt neoliberálneho sociálneho štátu, ktorého funkciou je okrem limitovanej pomoci ľuďom v presadzovaní sa na trhu práce tiež „chrániť“ spoločnosť pred zneužívaním sociálnej pomoci zo strany neoliberálnych deviantov, ktorí sú sekuritizovaní ako hrozba v podobe potenciálnych a chronických podvodníkov, ktorí zneužívajú dobroty zvyšku spoločnosti a nevyvíjajú adekvátnu ekonomickú aktivitu, hoci môžu“ (Mertl, 2017, s.100).

Diskurz o tejto situácii beží, ale možnosti, podmienky, perspektívy, predstavy i zmysel snáh sa menia rýchlo a politický diskurz zaostáva. Politika sa mení pomaly, ľudia sú nútení (alebo chcú?) žiť rýchlo, rýchlosť je znamenie úspechu, zisku i pohodlia (rýchlo vyrobené, ušetrilo sa, niekomu zostalo, rýchlo sa najeme, môžeme sa skôr dostať k práci a väčšiemu zisku a pod.). V druhom kroku sa všetkým zmeria výkon ich činnosti, práce. V tom je tragédia súčasnosti. Deje sa to nielen v hospodárskej produkcii, ale aj v zdravotníctve, školstve a v sociálnej oblasti, kde „to v praxi znamená, že pre **sociálnych pracovníkov** a úradníkov je najdôležitejšie vyhovieť interne nastaveným mechanizmom, pravidlám a pokynom, podľa ktorých je následne posudzovaná ich práca a až potom pomáhať ľuďom v núdzi. Zo sociálnych pracovníkov sa teda stávajú skôr čisto úradníci, ktorí miesto práce v teréne a budovania dôvery na základe každodenného kontaktu trávajú viac času v kancelárii a naplňajú nastavené smernice, v rámci ktorých často rozhodujú o recipientoch/tkách „**od stola**“ (Mertl, 2017, s. 103). Podobne sa to deje s učiteľmi, lekármi a inými profesiami, kde sa zo zreteľa stráca **človek**, jeho situačné rozpoloženie, prípadne služba, na ktorú čaká. Núdzni, neúspešní, trpiaci potrebujú sprievodcu, ktorí im ukáže aj zmysel ponúkaného riešenia, čo je ťažkosť aj pre samotného sociálneho pracovníka, k čomu by mu mohla výrazne pomôcť sociálna kritika, a teda poznanie jej hlavných tendencií. Tak môže byť nielen spokojný so svojou intervenciou, ale aj veriť vo svoje povolanie a neprepadať pocitu nezmyselnosti, neudržateľnosti náprav u jednotlivcov, skupín, komunit. Hovorí sa už roky o pozícii sociálneho pracovníka priamo v teréne,

terénom sociálnom pracovníkovi, ktorý dokáže ustrážiť účelnosť sociálnej pomoci a riadiť využívanie sociálnej pomoci, spočívajúcej „v intenzívnej terénnej sociálnej práci, že to nebude byrokratická procedúra, kedy sa bude chodiť na úrad a tam bude sedieť nejaký úradník s glotovými rukávmi, ktorí bude prehadzovať tu kupónmi, tu finančnými čiastkami, ale že to bude vychádzať z riešenia konkrétnej sociálnej situácie, zo znalosti konkrétneho človeka, ktorý konkrétnym spôsobom zneužíva ten sociálny systém“, takto sa na tlačovej konferencii ešte v roku 2007 (Tisková konferencia k zavedení pilotného kuponového projektu v Praze) vyjadril vtedajší minister práce a sociálnych vecí ČR Petr Nečas (Mertl, 2017, s. 148). Ochota podporiť pozíciu terénneho sociálneho pracovníka, rozvrhnúť kompetencie a riadenie využívania sociálnej pomoci je stále neuskutočnený sociálny celoplošný projekt či zámer, nehovoriac o rôznych typoch a úrovniach pomoci.

1.4 Základné teoretické východiská kritickej teórie spoločnosti

Na základe analýzy nielen kriticky orientovaných publikácií môžeme povedať, že ani v jednom období, v ktorom sa naša spoločnosť nachádzala, nebol človek spokojný s jej aktuálnym stavom. V každej etape rozvoja spoločnosti sa našli myslitelia kritizujúci situáciu vtedajšej spoločnosti. Výnimkou nie je ani novovek a súčasná spoločnosť. Keďže spoločnosť od svojho vzniku prešla dynamickým vývojom, môžeme konštatovať, že jej kritika sa čím ďalej, tým viac „vyostruje“, a zvyšuje sa potreba nových prepracovaných kriticky orientovaných teórií, ktoré budú reakciou na nové problémy, konflikty, ktoré ťažia súčasnú spoločnosť a ktorých riešenie si vyžaduje veľmi precízne premyslené postupy reagujúce na novodobé fenomény. Hlavne z týchto dôvodov neustále rastie význam kritickej funkcie kritických teórií zameraných na „napadnutie“ disfunkčných oblastí minulej i súčasnej spoločnosti.

Každá kritická teória je výsledkom kritiky starších teórií, z ktorých zároveň odstraňuje všetky prvky smerujúce k jej „roztriešteniu“ a šíreniu iracionálnych presvedčení. Staršie teórie sa často stávajú kľúčovým javom, ktorý je vysvetlený prostredníctvom novej kritickej teórie. Kritická funkcia má teda **teoretický význam**, pretože môže byť zdrojom vedeckého pokroku. Zároveň sú kritické teórie zamerané aj na reflexiu spoločenského diania, procesov, a tým pádom majú praktický význam. Sú podnetným základom motivácie kolektívneho konania orientovaného na sociálnu zmenu. Táto zmena sa dotýka hlavne rekonštrukcie spoločenských inštitúcií, noriem, poriadkov a praktík a s tým súvisiacej zmeny významových systémov. Významové systémy môžu

byť popri poznávaní nedostatkov a neadekvátnych podôb spoločenských systémov vhodným nástrojom slúžiacim k porozumeniu vlastnej životnej situácie a možnosti dosiahnutia zmeny. Na základe týchto skutočností môžeme spoznať emancipačný potenciál kritických teórií umožňujúci a podporujúci procesy oslobodenia jednotlivcov od mocenskej prevahy spoločenských požiadaviek, ktoré napodobňujú svojou vlastnou činnosťou. V tomto prípade hovoríme o **praktickom význame** kritickej funkcie kritických teórií. Poznatky, ktoré so sebou prinášajú kritické teórie, sú dôveryhodnejšie a exaktnejšie ako zdravá racionalita jednotlivcov – účastníkov predstavujúcich objekt kritickej teórie (Halas, 2013).

Predstavitelia Frankfurtskej školy priniesli veľmi podnetné myšlienky a tézy nielen pre vtedajšiu spoločenskú situáciu, ale sú inšpiráciou aj pre súčasnú spoločnosť. V niektorých situáciách je viditeľné, že v spoločnosti dlhodobo pretrvávajú určité typy problémov. Rovnako ako Frankfurtská škola aj sociálna práca sa zaoberá človekom ako jadrom každého spoločenského usporiadania. Od počiatkov existencie ľudskej generácie vidíme to, že kde sa nachádza človek/ľudia, tam vznikajú problémy vyžadujúce si riešenie. Práve táto skutočnosť spája sociálnu prácu či už s Frankfurtskou školou, kriticky orientovanými teóriami alebo ostatnými humanistickými či sociálnymi teóriami. Zároveň môžeme konštatovať, že Frankfurtská škola bola akýmsi podnetom aj pre vznik kritických teórií sociálnej práce, ktorými sa budeme zaoberať neskôr.

1.5 Súčasná sociálna kritika

Sme presvedčení o tom, že sociálna kritika má tak ako v minulosti, aj v súčasnej spoločnosti nenahraditeľné miesto. Pre súčasnosť je charakteristické, že sa vynárajú čím ďalej, tým náročnejšie problémy znižujúce jednak kvalitu života spoločnosti ako celku a na druhej strane negatívnym spôsobom ovplyvňujú prežívanie života na individuálnej úrovni. Aj táto skutočnosť prináša v oblasti sociálnej kritiky stále nové a nové pohľady na súčasnú spoločenskú situáciu. Analýza obsahovej orientácie súčasných predstaviteľov kritickej teórie odhaľuje skutočnosť, že pre kritických teoretikov sú „prítlačlivé“ hlavne problémy ekonomickej a kultúrnej globalizácie a formulácie konceptov globálnej spravodlivosti. V prácach súčasných kritických teoretikov sa stretávame s rozborami politických, kultúrnych a sociálno-politických nespravodlivostí, ktoré sú veľmi dôležitým nástrojom pomáhajúcim formulovať alternatívne koncepcie usporiadania spoločnosti (Hrubec et al., 2012), o čom vypovedá aj nasledovná podkapitola.

1.5.1 Predstavitelia súčasnej sociálnej kritiky

Michael Walzer (1935 – súčasnosť) je americký filozof, ktorý v súvislosti s problematikou sociálnej kritiky napísal knihu *Interpretácia a sociálna kritika*. Táto kniha bola predstavená verejnosti práve v čase, kedy vrcholil spor medzi liberalizmom a komunitarizmom. Môžeme konštatovať, že práve táto spoločenská situácia bola motívom k napísaniu tejto knihy, pretože v tomto období nielen Walzer, ale aj iní právnici, morálni a politickí filozofi, ako napríklad Rawls, Nozick, Dworkin a ďalší, sa podieľali na spoločnom štúdiu, aktívne sa zapájali do boja za občianske práva, viedli vyostrené diskusie o morálne základy legitimacy a kritiky americkej podoby sociálneho štátu (Velek, 2000). Walzer **sociálnu kritiku** vymedzuje ako metódu **vynaliezania, odhaľovania a interpretácie**. Sám si je však vedomý toho, že neexistuje žiadna finálna cesta, ktorou by sme mohli dosiahnuť konsenzus znamenajúci koniec rozdielnych presvedčení. Práve v sociálnej kritike a morálnej filozofii vidí podnetný potenciál pri hľadaní konsenzu účastníkov (Kulašiková, 2013). Walzer vnímal sociálnu kritiku ako konkrétnu podobu kritickej interpretácie, ktorá sa na základe analýzy aktuálneho stavu spoločnosti usiluje o spochybnenie niektorých jej nástrojov. Interpretáciu považuje za spôsob nesúci zodpovednosť za naše každodenné skúsenosti morálneho charakteru. Podľa Walzera interpretácia nie je bezpodmienečne viazaná len na predmety alebo javy, ktoré už existujú. Ďalší spôsob alebo cesta, ktorú pre neho sociálna kritika predstavuje, je cesta vynaliezania. Táto cesta nás vedie k dosiahnutiu jedného z dôležitých cieľov – vynaliezanie morálky. Dosiahnutím tohto cieľa utvárame život v pospolitosti, v ktorej sú uskutočniteľné základné hodnoty, ako napríklad dobrý život, spravodlivosť, politická cnosť. Dôležitým krokom je usporiadanie morálneho sveta. Aj pri tomto kroku je však nevyhnutné si uvedomiť skutočnosť, že nemáme k dispozícii žiadny predošlý model či vzor, ktorý by nám mohol slúžiť ako podklad pri tvorbe racionálnej štruktúry morálneho sveta. Výstupom z týchto snáh má byť zhoda všetkých zúčastnených. Predpokladom dosiahnutia chceného ideálu, teda morálneho sveta, ktorého podoba je splnením predstáv členov pospolitosti o spravodlivosti bez ohľadu na ich postavenie a zámery, je sloboda od partikularizmu. Každý člen pospolitosti je potom ochotný nielen žiť, ale aj zdieľať spoločné hodnoty a záujmy v takomto usporiadaní. Morálny svet je miestom dostupným pre všetkých jednotlivcov. Pri tvorbe morálneho sveta vychádzame z uznania predchádzajúcich morálnych hodnôt. Východisková pozícia je práve na mieste, kde sa momentálne nachádzame. Táto skutočnosť predstavuje podmienku pre cestu vynaliezania a taktiež interpretáciu. Posledná cesta, a to cesta odhaľovania, je spájaná s náboženstvom, pretože

základom objavenia dôležitých skutočností je zjavenie. V prípade náboženstva dochádza k odhaleniu zjavenia prostredníctvom proroka, ktorý musí vystúpiť do vyššej dimenzie, kde sa stretne s Bohom, aby poznal slovo, ktoré bude neskôr zdieľať so svojimi „spoluveriacimi“. Je to osoba disponujúca znalosťou pomáhajúcou jej odhaľovať morálny zákon. Morálka je niečo, čo vzniká tvorením, teda je zámerným ľudským výtvorom. Do praxe je uvádzaná prostredníctvom odhalenia (Walzer, 2000). V určitých momentoch vidíme, že sa Walzer vracia k myšlienkam pôvodnej kritickej teórie. Vo svojom ponímaní sociálnej kritiky poukazuje na nedostatočnosť deskripcie a nevyhnutnosť reflexie ako jej významnej súčasti, čo malo obohacujúci a podnetný vplyv aj na ďalšiu generáciu predstaviteľov sociálnej kritiky (Kulašiková, 2013).

Nancy Fraserová (1947 – súčasnosť) patrí medzi súčasných predstaviteľov politickej a sociálnej filozofie, významne sa podieľajúcich na rozvoji tradície kritickej teórie. Ústrednou problematikou, na ktorú sa vo svojich prácach zameriava, je nespravodlivosť v spoločnosti a možnosti jej odstránenia. Fraserová sa identifikuje ako feministicky orientovaná mysliteľka, pričom vo veľkej miere prispela do poznatkov feministickej teórie. V rámci problematiky feministicky orientovanej filozofie sa zaoberá problematikou dvojrozsmernej povahy systémovej opresie, ktorá pôsobila súčasne s obdobím patriarchátu a kapitálu. Keď sa však neskôr pozornosť teoretických konceptov presunula k ustanoveniu dôležitosti jedného z týchto dvoch foriem opresie, sa diskusia postupne presúvala od univerzálneho charakteru kategórie žien, ich vlastností a schopností konať ako spoločenský subjekt až po otázky globálnej spravodlivosti (Kobová, 2008). Vo svojej koncepcii rozdeľuje **sociálnu spravodlivosť** na dva typy: **kategóriu prerozdelenia**, smerujúcu k spravodlivejšiemu rozdeleniu zdrojov v spoločnosti, a **kategóriu uznania**, ktorej ideálom je spoločnosť akceptujúca všetky individuálne odlišnosti. Pri práci a skúmaní týchto dvoch kategórií sa Fraserová stretáva s prioritizovaním prerozdelenia alebo uznania. Počiatky oddeľovania kategórie uznania od kategórie prerozdelenia spája so sociálnymi hnutiami. Podstatou problému polarizácie uznania alebo prerozdelenia je u zástancov egalitárneho prerozdelenia skutočnosť, že uznanie odmietajú, pretože každé uznanie odlišností môže znamenať takzvané „falošné vedomie“ predstavujúce bariéru v boji za sociálnu spravodlivosť. Na druhej strane zástancovia uznania spochybňujú dôležitosť prerozdelenia, ktorú odôvodňujú neúspechom ekonomického egalitarizmu nezohľadňujúceho odlišnosti, neschopného zabezpečiť ženám a menšinám spravodlivosť, poukazujúc na prekonaný materializmus v problematike prerozdelenia, ktorý nedisponuje s prostriedkami umožňujúcimi formulovať a realizovať nápravu

fundamentálnych foriem nespravodlivosti. Uvedené dôvody privádzajú Fraserovú k formulácii základnej otázky, a to: *Prerozdeľovanie alebo uznanie?* Sama zastáva myšlienku, že pre realizáciu spravodlivosti sú nevyhnutné obe kategórie. Spravodlivosti nestačí samo uznanie a naopak. *Ako však môžeme prepojiť prerozdeľovanie s uznaním?* V súvislosti s touto otázkou navrhuje v teoretickej rovine dvojdimenzionálny koncept spravodlivosti zosúladňujúci obhájiteľné požiadavky na uznanie rozdielnosti s obhájiteľnými požiadavkami na sociálnu rovnosť. Na úrovni praxe ide o artikuláciu politickej koncepcie spájajúcej pozitívne vlastnosti uznania s pozitívnymi vlastnosťami prerozdeľovania. Ide o analytické rozpoznanie kultúrnych bojov za uznanie a materiálnych bojov za prerozdeľovanie (Fraser, 2004). Fraserová veľmi kriticky vníma psychologický pohľad na zneuznanie. Síce ho do určitej miery akceptuje a tvrdí, že sociálna psychológia a psychoanalýza dokáže odhaliť niektoré problémy, ktoré vyvolávajú určité formy zneuznania a prispieť ich riešeniu, veľký dôraz kladie na analýzu politických príčin zneuznania zasahujúcich do oblasti individuálneho života jednotlivca. Môžeme teda povedať, že vo svojej kritickej teórii vychádza z tézy „**osobné je politické**“ (Hrubec, 2011). V rámci minimalizovania problematiky zneuznania a nespravodlivosti v spoločnosti, či prepojenia prerozdeľovania a uznania, sa zaoberá dilematickou otázkou o potrebnosti reformy alebo revolúcie. Pri analýze možností, z ktorých môže vybrať vhodné alternatívy odstránenia nespravodlivosti či zneuznania, sa zamýšľa nad **filozofickým poňatím spravodlivosti**, v tomto prípade môže ísť o **utopickú** predstavu spravodlivosti zameranú na inštitucionálne návrhy, alebo **realistickú**, ktorá predkladá možné reformy. Druhou z možností je **demokratická spravodlivosť**, ktorá vytvára vhodný priestor na diskusiu medzi jednotlivými občanmi o najúčinnějších postupoch dosiahnutia spravodlivosti v spoločenskom usporiadaní. V rámci jej chápania spravodlivosti charakterizuje právo ako súčasť rôznych oblastí života spoločnosti, ako napríklad kultúrneho uznania alebo sociálno-politického prerozdeľovania, ale nevenuje mu pozornosť ako samostatnej sfére, čo jej neskôr vyčítal aj Axel Honneth (Hrubec, 2011).

Axel Honneth (1949 – súčasnosť) je nemecký filozof patriaci medzi najvýznamnejšie osobnosti súčasnej kritickej teórie, ktorý svojou výskumnou činnosťou a vedeckým zameraním vytvoril ideový základ, v rámci ktorého bolo možné rozvíjať východiskové tézy kritickej teórie (Hrubec, 2011). Počiatkom Honnethových štúdií boli historické a systematické analýzy dejín kritickej teórie spoločnosti na prelome 70. a 80. rokov. Už v tomto období upriamil svoju pozornosť na odhaľovanie príčin krízových momentov už v počiatkovej osvietencko-oslobodzujúcej podstate tejto kritickej teórie. Zároveň však

chcel poznať skutočné dôvody následného rozchodu s takto orientovaným projektom kritickej teórie spoločnosti zadefinovaným Horkheimerom a Adornom v práci *Dialektika osvietenstva*. Zároveň bol však Honneth Habermasovým žiakom a teda sa zaoberal aj komunikatívnym obratom kritickej teórie spoločnosti. Primárnym motívom vedúcim Honnetha ku kritickej reflexii tradičnej kritickej teórie bolo hlbšie preskúmanie obecných vzájomných prepojení francúzskeho štrukturalizmu a postštrukturalizmu. V jeho analýzach sa stretávame s menami, ako napríklad Claude Lévi-Strauss, Jean-Paul Sartre, Michael Foucault, Jean-Paul Bourdier a ďalšími, ktorí sa vo svojich myšlienkach zaoberali kategóriami moci, vedenia a jednanja (Velek, 1996). Aj napriek kritickému pohľadu na pôvodné myšlienky Frankfurtskej školy v mnohom nadväzuje na predstaviteľov prvej generácie kritickej teórie, a to na Adorna, Horkheimera a Marcusea, a tiež na predstaviteľov druhej generácie, hlavne Habermasa. Honneth prispieva k rozvoju kritickej teórie aj tým, že vedie kritické dialógy s predstaviteľmi tretej generácie kritickej teórie, medzi ktorých patrí napríklad Fraserová. Zároveň jeho myšlienky boli inšpiráciou pre študentov, ktorí v súčasnosti tvoria štvrtú a utvárajúcu sa piatu generáciu kritickej teórie spoločnosti. Jeho zásluhou sa vytvoril súvislý proces vedeckej činnosti rozvíjajúci teoretické i praktické východiská sociálnej kritiky, na základe ktorého je možné analyzovať sociálne konflikty. Honneth vo svojom výskume upriamuje okrem iného pozornosť na **kategóriu zneuznania** a v jeho práci *Kritika moci: Reflexívne stupne v kritickej sociálnej teórii* môžeme nájsť odpovede na nasledujúce otázky: *Aké morálne faktory musia byť porušené, aby došlo k sociálnym nespravodlivostiam a tým k pocitu zneuznania u ľudí? Ako je možné odstrániť nespravodlivosť a hrozby v spoločnosti?* Aj keď v tejto práci môžeme vidieť na jednej strane vplyv kritickej teórie, prezentovanej predovšetkým Habermasom, na druhej strane v nej rozpracoval analogické tendencie o **kritickej analýze moci**, pričom sa inšpiroval vyššie zmienenými francúzskymi mysliteľmi, predovšetkým teóriou mocenských inštitúcií Foucaulta. Oba prístupy k moci prinášajú veľmi relevantný pohľad na povahu medziľudských vzťahov. Honneth však v oboch prístupoch odhalil aj interpretačné nedostatky, ktoré sa snažil prekonať vo svojom ďalšom výskume. Svojej vlastnej teórii dal knižnú podobu v publikácii *Boj o uznanie*. Problematike uznania sa neustále venuje a rozvíja ju (Hrubec et al., 2012). Spracovanie a postupné rozvíjanie svojej vlastnej teórie vníma ako rekonštrukciu jednotlivých predstaviteľov a tém pôvodnej kritickej teórie (Honneth, 2011). Svoju teóriu považuje za normatívne formulovanú kritickú teóriu uznania a definuje ju vzťahom medzi kritikou a normativitou (Hrubec et al., 2012). „Honneth v prospech normativity argumentuje, že pre

kritickú teóriu je zvlášť dôležitý fakt, že medzi príslubom (zrodom a rozvojom vzorcov uznania) a jeho naplnením (realizáciou) existuje neustále napätie a určitý časový odstup. Východisko vidí v prepojení historického zápasu o uznanie a normatívnou teóriou, ktoré by mohlo podľa Honnetha vytvoriť pomyselný mostík“ (Kulašiková, 2013, s. 155). Je presvedčený, že je potrebné zaujať kritický postoj k dominujúcemu zneuznaniu jednotlivcov a zadefinovať normatívne východiská. Poukazuje na skutočnosť, že pojmy používané v kritike v sebe obsahujú pozitívne sociálne požiadavky sebarealizácie jednotlivca v spoločnosti (Hrubec et al., 2012). Honneth je zástancom klasického modelu spoločenskej kritiky a na základe analýzy Walzerovej podoby spoločenskej kritiky zostavil svoj vlastný model. Podľa jeho názoru je kritika kompletná len vtedy, keď má vo svojich postupoch zakomponovanú genealógiu. Svoju podobu sociálnej kritiky predstavuje v troch modeloch, a to: **konštrukcia**, **rekonštrukcia** a **genealógia**. Prostredníctvom týchto modelov tiež poukazuje na dôležité prvky, ktoré nesmú chýbať v spoločenskej kritike. **Konštruktívny prístup** môže byť realizovateľný v praxi len vtedy, ak je prítomné všeobecne uznávané ospravedlnenie, ktoré vytvára cestu vedúcu k vzniku normatívnych zásad, ktoré so sebou prinášajú oprávnenie pre kritiku inštitucionálnych ospravedlnení spoločnosti. **Rekonštrukcia** slúži na odhaľovanie faktorov normatívnych ideálov v spoločenskej praxi, ktoré sú svojou povahou vhodné na kritiku sociálnej reality. **Genealógia** slúži ku kritike spoločenského poriadku doložením historických faktov potvrdzujúcich rozširovanie noriem a ideálov zacielených na legitimitáciu represívnej alebo disciplinujúcej praxe. V genealógii ide vždy o dodatočné odôvodňovanie patológií v spoločnosti (Kulašiková, 2013). V súvislosti so svojou teóriou poukazuje na to, že je potrebné prepojiť morálne základy kritiky so štruktúrou napredujúceho vývoja uznania v histórii a vo vzťahu ku genealogickej metodológii primárne odkryť paradoxy uznania (Honneth, 2011).

Iris Marion Youngová (1949 – 2006) patrí medzi feministicky orientované mysliteľky, kritické teoretičky a filozofky. Vo svojich prácach sa venuje problematike feministickej a sociálnej filozofie, konceptu sebaurčenia a globálneho usporiadania. Youngová vníma sociálnu kritiku z aspektu čiastkového kontextu spoločnosti. To znamená, že v kvalitnom normatívne založenom teoretizovaní nemôže absentovať vysvetlenie a popis spoločenskej a politickej skutočnosti. Vysvetlenie a popis musia mať kritický charakter, teda ide o normatívne zhodnotenie reality. Jej kritika vychádza z predpokladu, že normy a normatívne ideály uplatňované v kritike spoločnosti majú svoj pôvod v skúsenosti a reflexii toho istého spoločenského usporiadania. Hlavným princípom jej sociálnej

a politickej teórie je **subjektívna skúsenosť** a **konanie** (Kobová, 2011). Prácou *Proti útlaku a nadvláde* sa snaží priblížiť skladbu a racionálne konanie aktérov. Na jednej strane analyzuje konanie aktérov a spoznáva zmysel možnosti ich slobody, na strane druhej uskutočňuje kritiku libertariánskeho prístupu k slobode, pretože neberie do úvahy fakt, že jednotlivci žijúci v danej spoločnosti nemôžu plnohodnotne uplatňovať svoju slobodu, pretože im v tom bránia štrukturálne nerovnosti spôsobované spoločenskými inštitúciami (Hrubec, 2011). Vo svojej kritickej teórii vychádza Youngová z poznatkov postliberálnej koncepcie Jeana Hamptona, ktorý upozorňuje na pravdepodobné riziká štátnej tyranie, vykonáva analýzy útlaku niektorých skupín spoločnosti, ktorý má pôvod predovšetkým v určitých ekonomických a spoločenských inštitúciách (Hampton, 1997). Preto v štúdiu *Koho rovnosť? Sociálne skupiny a posudzovanie nerovnosti*: „rozvíja svoju koncepciu chápania štrukturálnych nerovností, ktoré ľudí zoskupujú do istých celkov. Hoci podľa nej posledným účelom súdov a stratégií zameraných na blahobyť majú byť jednotlivci, nemožno odhliadnuť od toho, že nerovnosti, ktorými trpia, existujú na úrovni sociálnych skupín, teda sú vecou štrukturálnej nerovnosti“ (Kobová, 2011, s. 509 – 510). Pravdou je, že konanie sociálnych skupín a jednotlivcov v spoločenských štruktúrach je obmedzené, pričom tieto sociálne skupiny a jednotlivci majú na utváranie štruktúr spoločnosti minimálny vplyv determinovaný ich dlhodobým a sociálne situovaným charakterom (Hrubec, 2011). Pritom štruktúry, štrukturálne vzťahy pôsobia ako inštitucionálne obmedzenia jednotlivcov pri napĺňaní princípu sebaurčenia v spoločnosti (Kulašiková, 2013). V spojitosti s problematikou sociálnych skupín sa zaoberá politikou diferencie. Politiku diferencie vníma z pohľadu jednotlivca, pričom záujmy jednotlivcov je možné dosiahnuť len v spojitosti s uznaním špecifických vlastností sociálnych skupín, do ktorých jednotlivec patrí. K uznaniu jednotlivca v spoločnosti bezpodmienečne patrí aj jeho **sebarealizácia**, ale zároveň rozpor medzi týmito dvoma fenoménmi je považovaný za nespravodlivosť (Kulašiková, 2013). Cieľom kritickej teórie podľa Youngovej (2010, s. 212) je: „predovšetkým pomenovať a vysvetliť zdroje nespravodlivosť, ktoré sú štrukturálne.“ Na základe svojej feministickej orientácie ženy chápe ako určitú štrukturálnu skupinu, ktorá je vo svojom vnútornom usporiadaní diferencovaná a zvláštnosti, s ktorými disponuje, sa vzájomne prekrývajú. Na základe posúdenia spoločenských súvislostí Youngová vypracúva normatívne koncepcie toho, akú podobu by mali mať genderové vzťahy. Zároveň kritizuje liberalizmus za to, že neprihliada k dôležitosti významu sociálne pridelených charakteristík, a príčiny štrukturálneho útlaku vníma ako problém individua a jeho vlastností, čím dochádza k dvojnásobnej stigmatizácii sociálne znevýhodnených

skupín. Jej koncept politiky diferencie vychádza z analýzy piatich foriem útlaku: marginalizácie, vykorisťovania, bezmocnosti, násilia a kultúrneho imperializmu. Youngová zdôrazňuje, že základným východiskom spravodlivosti nemá byť len distribúcia, ale rovnako aj inštitucionálne podmienky, ktoré sú nevyhnutným predpokladom pre rozvoj a uplatnenie schopností jednotlivca a pre spoluprácu a komunikáciu v pospolitosti (Youngová, 1990). Pre jej myslenie je charakteristické širšie ponímanie **kategórie útlaku** ako výsledku systematickej produkcie politických, ekonomických a kultúrnych inštitúcií. Základné formy útlaku, ktoré podrobila analýze, vníma ako kritériá posudzovania utláčania jednotlivcov alebo skupín. **Vykorisťovanie**, **bezmocnosť** a **marginalizáciu** považuje za určitú podkategóriu nespravodlivostí vyvolaných spoločensky preferovanou deľbou práce predstavujúcu bariéru pri uplatňovaní sociálnych a materiálnych príležitostí k rozvoju kvalít a schopností utláčaných členov v spoločnosti. **Kultúrny imperializmus** a **násilie** zaraďuje do nespravodlivostí pochádzajúcich z kultúrnych stereotypných pohľadov opätovne vytvárajúcich vzťahy založených na podriadení a dominancii. Ústrednou paradigmou pre jej teóriu je **paradigma uznania ovplyvnená multikulturalizmom**. Je zacielená k dosiahnutiu uznania odlišnosti a špecifickosti jednotlivých skupín v konkrétnom spoločenskom usporiadaní. Odmieťa Fraserovej dualistický prístup, ktorý sa snaží zachytiť nespravodlivosti kategóriami kultúrneho a socioekonomického útlaku. To neskôr vedie k formulácii kritickej teórie založenej na dvoch kategóriách, a tým pádom aj k absencii pôsobenia ostatných spoločenských inštitúcií, ako napríklad právnych, občianskych, administratívnych. Podľa Youngovej je kritická teória v takejto podobe nedostatočná (Uhde, 2007).

Marek Hrubec (1968 – súčasnosť) je významný český filozof a sociálny vedec zaoberajúci sa analýzou a rozpracovaním kritickej teórie spoločnosti. Vo svojich prácach sa zameriava na problematiku globálneho výskumu, politickej a sociálnej filozofie a politickej sociológie, v rámci ktorej uskutočňuje komparatívne analýzy svetových makrooblastí. Jeho výskumná činnosť sa orientuje prevažne na problémy, akými sú spravodlivosť, legitimita, participácia a demokracia, vykonáva analýzy týkajúce sa politického, kultúrneho a sociálneho zneuznania určitých skupín v spoločnosti. Taktiež študuje vzájomné vzťahy medzi globálnymi civilizáciami a kultúrami a rozvíja normatívne teórie politickej a sociálnej organizácie spoločnosti (cgs.flu.cas.cz). Kritickú teóriu spoločnosti, ktorá je hlavnou témou väčšiny jeho prác chápe v nadväznosti na pôvodné myšlienky jej kľúčových predstaviteľov, avšak prihliada k potrebe redefinície pri jej súčasnej formulácii. Patrí do štvrtej generácie kritickej teoretikov. Zdôrazňuje, že

súčasná spoločnosť stojí tvárou v tvár voči novým výzvam a problémom, a preto je potrebné zapracovať nové charakteristiky do jej pôvodnej formulácie, aby bola schopná nielen formulovať otázky, ale zároveň nájsť na ne primerané odpovede (Horyna, 2015). Hrubec svojou podrobnou analýzou kritickej teórie ustanovil trichotómiu kritika, vysvetlenie a normativita, ktorá je podľa jeho názoru najvhodnejšou charakteristikou sociálnej kritiky z hľadiska kritickej teórie. Pritom však nadväzuje na jeden z kľúčových programových textov kritickej teórie Marcusea ustanovujúceho potrebu prepojenia kritického, vysvetľujúceho a normatívneho momentu. To znamená, že pri aplikácii pojmov, ktoré reflektujú nielen svoj obsah, ale aj subjektívne ponímanie reality, môžeme konštatovať, že tieto pojmy by mali **vysvetľovať**, poskytnúť **kritický náhľad** na realitu a tiež **normatívne určovať** novú realitu. Základom Hrubecovej trichotómie sú tri základné prístupy sociálnych aktérov k problematickej realite a jej prekonaniu. Ide o **odmietnutie** (negáciu), **prijatie** (afirmáciu) a **vytvorenie** (kreáciu). **Odmietnutím** subjekt vyjadruje svoju kritickú pozíciu k problematickej realite, **prijatím** sa orientuje na pozitívne prvky kritizovaných zložiek reality a **kreáciou** sa podieľa na zachytení týchto pozitívnych prvkov a ich následnom rozvinutí do skupiny potrebných a žiaducich noriem a normatívne usporiadaného celku. Ide o neustále sa opakujúci, dynamický proces. Proces trichotómie tvoria základné prvky, ktoré prostredníctvom vzájomného spojenia uskutočňujú dynamický boj o uznanie, začínajúc počiatočnou ignoráciou nežiaducich pomerov, pokračujúc odhalením pozitívnych elementov reality a ich následným rozpracovaním do žiaducej podoby (Hrubec, 2011). Hrubec vo svojom myslení zohľadňuje kritiku stanovujúcu základné témy formulované jednotlivcami počas dlhodobej historickej časovej orientácie až po súčasnosť. Jednotliví členovia spoločnosti si uvedomujú sociálne, kultúrne a politické zneuctenie a bojujú proti nemu. Kritickí teoretici môžu tieto boje reflektovať, identifikovať a formulovať ich súvislosti. Prostredníctvom kritiky tiež odhaľujeme problémové témy, ktoré so sebou prinášajú potrebu preskúmania v celospoločenskom meradle. V rámci tejto formulácie Hrubec postupne dospel k názoru, že je možné identifikovať kritickú teóriu spravodlivosti, ktorá nie je autoritárska a jej základ tvorí kritika sociálneho, kultúrneho, politického a ďalšieho zneuznania, formulovanú samotnými členmi spoločnosti ako osobnú skúsenosť každodenného života. V súčasnej spoločnosti charakteristickej rôznorodosťou problémov v každej oblasti sa vynára potreba metodológiu trichotómie formulovať ako na lokálnej a národnej úrovni, tak aj na úrovni makroregionálnej a globálnej. Zároveň prijať boj o uznanie a spravodlivosť v prostredí

konfliktov a nezhôd globálneho kapitalizmu ako primárnu výzvu dnešnej spoločenskej klímy (Horyna, 2015).

Predstavitelia súčasnej sociálnej kritiky mali pri konštruovaní svojich pohľadov na sociálnu realitu spoločnosti veľmi zložitú úlohu. Dôvodom bola hlavne transformácia modernej spoločnosti v postmodernú, ktorá priniesla výrazne premeny v podobách usporiadania súčasnej spoločnosti. Zatiaľ čo modernita vnímala realitu sveta, spoločenských usporiadaní ako projekt, nepriechný systém, ktorý je zacielený na dosiahnutie ideálneho modelu spoločnosti za pomoci využitia prvkov ľudskej racionality, postmodernita neočakáva budúci spoločenský vývoj, žije v prítomnosti. Je charakteristická svojou neistotou, epizodickosťou, dočasnosťou a povrchnosťou (Bauman, 2006). Hlavne preto je veľmi zložitá preniknúť do podstaty spoločenských problémov a kríz a predpokladať ich ďalší vývoj, a to aj prostredníctvom kritických pohľadov na jej minulé i súčasný stav.

1.6 Vplyv kritickej teórie na formuláciu kľúčových ideí kritickej sociálnej práce

V spoločnosti sa od jej prvopočiatkov objavovali nespravodlivosti s nepriaznivým vplyvom na životy jednotlivcov. Na tieto nespravodlivosti reaguje kritická teória a súčasná sociálna kritika, ktoré zároveň poukazujú na hlavné príčiny nespravodlivostí a dôležitosť ich odstránenia. Medzi tieto hlavné príčiny zaraďujú moc a útlak v spoločnosti. Práve kritický pohľad na tieto kategórie je nevyhnutný v zmysle oslobodenia jednotlivcov od akejkoľvek formy útlaku a nadvlády v spoločnosti. To znamená, že základné myšlienky kritickej teórie a súčasnej sociálnej kritiky prinášajú vhodné východiská aj pre sociálnu prácu, pretože jednotlivci či skupiny, ktorí sú „obeťami“ spoločenských nespravodlivostí, sa často stávajú klientmi sociálnej práce, a v tomto zmysle je úlohou sociálnej práce dosiahnutie jednej zo základných typov spravodlivosti – sociálnej spravodlivosti. Pozitívnym prínosom kritickej teórie v oblasti sociálnej práce bola skutočnosť, že sa sociálna práca začala zaoberať štrukturálnymi príčinami útlaku najzraniteľnejších členov v spoločnosti a prestala vnímať svojich klientov ako jediných „vinníkov“ za svoje problémy. Sociálna práca sa teda už nezameriavala len na zmenu klienta, ale aj na zmenu spoločenského prostredia a podmienok majúceho vplyv na jeho nepriaznivú životnú situáciu. Zásluhou kľúčových myšlienok kritickej teórie sa sformovala aj kritická sociálna práca, ktorá v súčasnosti patrí ku kľúčovým teóriám sociálnej práce. V tejto súvislosti je však potrebné mať na zreteli, že sociálna práca je spoločenskou inštitúciou a z toho dôvodu sa v prvom rade musí prispôbovať požiadavkám spoločnosti. Táto skutočnosť sa však

môže prejavíť v praxi sociálnej práce ako problémová zložka, pretože môže brániť v naplnení klientových potrieb a záujmov. Hlavne z tohto dôvodu je potrebné, aby sociálna práca vnímala samu seba kritickým uhlom pohľadu a zároveň aplikovala myšlienky kritickej teórie a sociálnej kritiky v praxi. Presne v takýchto súvislostiach je nevyhnutné vyšpecifikovať význam kritickej teórie a súčasnej sociálnej kritiky v sociálnej práci.

Môžeme konštatovať, že kritická tradícia sa vyskytuje v sociálnej práci už od počiatkov jej profesionálneho výkonu. Nachádzame ju už napríklad v rámci kritiky organizácie Charity Organization Society, ktorá poskytovala pomoc chudobným prostredníctvom almužien. Princípom pomoci tejto organizácie však bolo rozlišovanie medzi chudobnými, ktorí si pomoc zaslúžia, a chudobnými, ktorí si pomoc nezaslúžia (Ferguson, 2009). Ďalším príkladom kritických prvkov v sociálnej práci sú komunitné hnutia zacielené na dosiahnutie harmonického súžitia bohatých a chudobných (Janebová, 2014a). Najtypickejším príkladom bolo komunitné centrum Hull House v Chicagu založené Ellen Gates Starrovou a Jane Adamsovou v roku 1889. Najskôr išlo o ubytovňu pre prisťahovalcov, neskôr sa vyprofilovalo do podoby azylového domu pre ženy v akejkoľvek situácii, komunitné centrum a výskumný ústav. Táto organizácia poukazovala na postupné prepojenie sociálnej práce s feminizmom. Okrem krízovej intervencie a poradenstva tu boli uskutočňované politické a kultúrne aktivity, zdravotná starostlivosť, výskumná a vzdelávacia činnosť (Ferguson, 2009).

*Čo však malo zásadný vplyv na teoretické zameranie kritickej sociálnej práce? Je to kritická teória spoločnosti. Užitočnosť kľúčových téz kritickej teórie pramení hlavne z jej obsahovej orientácie, v ktorej sa stretávame v prvom rade s problematikou **spravodlivosti**, ktorá je primárnym cieľom sociálnej práce a z ktorej vyvstávajú ďalšie dôležité kategórie, ako napríklad moc, útlak, odcudzenie a podobne. Už v myšlienkach zakladateľov kritickej teórie Horkheimera a Adorna v ich spoločnej práci *Dialektika osvietenstva* zameranej na kritiku rozumu túžiaceho skôr po nadvláde, než na porozumení, vidíme kategóriu moci, ktorá je podľa ich presvedčení jediným zámerom spoločenského systému. Práve kategória moci je ústredným pojmom pre sociálnu prácu, ktorá na jednej strane zmocňuje človeka v jeho životnej situácii a na strane druhej sama disponuje s určitou mierou moci ako zástupca štátu. Sociálna práca si uvedomuje prítomnosť moci vo všetkých podobách sociálnych vzťahov a sústreďuje sa na jej odhalenie a zmenu (Campbell & Baikie, 2012). V tomto duchu pokračuje aj predstaviteľ druhej generácie kritickej teórie Marcuse, ktorý svojím dielom *Jednorozmerný človek* uskutočňuje kritiku technickej dominancie v spoločnosti brániacej človeku slobodne, všestranne myslieť a zohľadňovať všetky*

podnety, i tie z externého prostredia, a kritickej sebareflexie spoločnosti nevyhnutnej pre jej úspešný rozvoj. Aj v kriticky orientovanej sociálnej práci je potrebné si uvedomiť vplyv technických aspektov na spoločenské myslenie. Od sociálnej práce sa očakáva „viacrozmerné“ myslenie schopné zohľadniť nielen podmienky spoločnosti, ale aj individuálnu situáciu človeka. Habermas zaoberajúci sa teóriou komunikatívneho jednania a etikou diskurzu sa pri svojom výklade sústredil na „strategické“ a „komunikatívne“ jednanie. Táto teória bola aplikovaná do sociálnej práce Geertom van der Laanom v publikácii *Otázky legitimity sociálnej práce* (Janebová, 2014a). Habermas sformuloval podmienky etiky diskurzu vypovedajúce o tom, že každá norma je všeobecne platná a kto ju poruší musí byť schopný prevziať zodpovednosť za následky, ktoré vyplývajú zo všeobecného dodržiavania za účelom uspokojenia záujmov každého člena spoločnosti (Anzenbacher, 1994). Sociálna práca ako profesia vedie jednotlivca k schopnosti prispôbiť sa spoločenským normám, osvojil si ich a viedol bezúhonný, no sebarealizujúci sa život. Pritom samozrejme učí človeka zodpovednosti, ktorá je jeho predpokladom. Neskôr tretia generácia prináša do kritickej teórie nové, prepracovanejšie perspektívy. Začínajú sa tu objavovať témy rasovej, kultúrnej, globálnej a genderovej nespravodlivosti a opresie. V tejto generácii je viditeľný vplyv postmodernizmu, ktorý špecifikuje zameranie kritickej teórie na konkrétne problémy, zatiaľ čo prvé dve generácie kritickej teórie sa vyznačujú všeobecným zameraním. Medzi najvýznamnejších mysliteľov tretej generácie kritickej teórie zaraďujeme Honnetha prinášajúceho základnú koncepciu sociálneho uznania, Fraserovej známu koncepciu vyznačujúcu sa svojím trojrozmerným chápaním spravodlivosti, ktorý vychádza z kultúrneho uznania, sociálno-ekonomického prerozdelenia a politickej reprezentácie, a Youngovú, ktorá sa zaoberá analyzovaním a odhaľovaním genderových a sociálnych štruktúr nespravodlivosti (Janebová, 2014a). Môžeme konštatovať, že všetky témy kritickej teórie sa stávajú hlavne pre prax sociálnej práce čoraz relevantnejšími. Preto je nevyhnutné porozumieť a spoznať dôležité východiská kritických teórií prispievajúcich do teoretických i praktických poznatkov kritickej sociálnej práce. Samozrejme, prínos poznatkov kritických teórií budeme podrobnejšie analyzovať v ďalšej kapitole zameranej na kritické východiská sociálnej práce.

Zhrnutie:

Sociálna kritika je dôležitý nástroj objasňujúci mnohé sociálne fenomény, problémy a procesy. Jej ústrednou témou a problémom je spravodlivosť, ktorej význam odhaľujeme okrem iného v reláciách tvorených sociálnym fungovaním. Ide tu o vytváranie sociálnych podmienok života, ktoré u mnohých predstavujú bariéry v plnohodnotnom a spokojnom živote. Je potrebné vnímať, či ide o štrukturálne alebo individuálne zlyhania. V mnohých prípadoch nie je možné jednoznačne určiť otázku zodpovednosti, no je dôležité hovoriť o minimálnej sociálnej spravodlivosti, o možnostiach intervencie, o náprave a pomoci. Kritika sa často javí ako analýza, v ktorej sa objavuje nedostatkovosť ľudskej bytosti, okrem iného aj pri riešení spravodlivých podmienok sociálneho života a pri schopnosti reflektovať negatívne prejavy tohto života u jednotlivca, skupín či celej spoločnosti. Predstavitelia súčasnej sociálnej kritiky interpretujú sociálnu realitu z rôznych hľadísk a zdôrazňujú kategórie, ktoré sú predmetom diskusií v samotnej oblasti sociálnej kritiky ako integrálnej súčasť sociálnej filozofie, tak aj v oblasti sociálnej práce. Osobitný vplyv na formuláciu kľúčových ideí kritickej sociálnej práce má v sociálnej filozofii takzvaná kritická teória.

Kontrolné otázky:

1. Vysvetlite pojmy kritika a sociálna kritika.
2. Čo je to minimálna sociálna spravodlivosť podľa autorky M. Nussbaum?
3. Aká je to interná a externá sociálna kritika?
4. Objasnite význam konceptov spravodlivosti a sociálneho fungovania v sociálnej práci.
5. Uved'te významných predstaviteľov súčasnej sociálnej kritiky a ich prínos pre oblasť kritickej teórie.
6. Aké sú prínosy kritickej teórie pre oblasť sociálnej práce?
7. Myšlienky ktorých predstaviteľov kritickej teórie podnietili vznik kritickej sociálnej práce a akým spôsobom?

2 KRITICKÉ VÝCHODISKÁ SOCIÁLNEJ PRÁCE

Aj napriek tomu, že žijeme v spoločnosti, v ktorej je sociálna práca akceptovaná a uznávaná ako samostatný vedný odbor či profesia, neustále sa stretávame s polemikami spochybňujúcimi opodstatnenosť jej existencie. Z nášho pohľadu je rizikovým faktorom aj skutočnosť, že sociálna práca ako vedná disciplína, ale aj ako profesia vo veľkej miere čerpá poznatky z teoretických i praktických východísk iných vied či profesií. Sociálna práca má k dispozícii mnoho teoretických i praktických rámcov, ktorých poznatky môže využívať. V praxi sociálnej práce sú odborníkmi využívané určité koncepcie uplatňované vo väčšej miere ako ostatné. Hlavne z tohto dôvodu nachádzame aj dostupné koncepcie, ktoré sú v sociálnej práci využívané minimálne, prípadne vôbec. Do tejto skupiny zaraďujeme aj kritickú sociálnu prácu. **Kritická sociálna práca** sa zaoberá celospoločensky rozšírenými problémami, ako sú nezamestnanosť, sociálna exklúzia, chudoba, rasizmus a rôzne iné formy diskriminácie, bariéry sťažujúce prístup k napĺňaniu základných ľudských práv, napríklad práva na bývanie, zdravotnú starostlivosť či vzdelanie. Postupy a metódy kritickej sociálnej práce sú síce odlišné od klasických prístupov, ale rovnako je ich primárnym cieľom odstrániť hrozby a dôsledky marginalizácie. Hlavne z uvedených dôvodov by mala nielen slovenská či česká sociálna práca využívať možnosti, ktoré im poskytuje reformný aspekt kritickej sociálnej práce (Kodymová, 2011). Na nevyhnutnosť využívania kritických perspektív v sociálnej práci upozorňuje aj súčasný stav spoločnosti. Hlavne v dôsledku toho, že došlo k radikálnej premene „pevnej moderny“ v „tekutú modernitu“, ktorá prináša zmeny v chápaní individuality, proces globalizácie a emancipácie človeka, zmeny v oblasti hmotného zabezpečenia človeka a charaktere komúnít. Evidentná je neistota celkovej situácie ľudstva (Bauman, 2002). Veľkým problémom dnešnej spoločnosti sa stále viac stáva narastajúca individualizácia ohrozujúca sociálnu integráciu a utváranie spoločenského konsenzu. Človek žijúci v spoločnosti potrebuje pre svoju úspešnú integráciu nielen slobodu, ale aj bezpečnosť (Bauman, 2004). Tieto skutočnosti sú jasným dôkazom potreby kritických perspektív v sociálnej práci. Nielen v zmysle kritického pohľadu na spoločnosť, človeka, ich problémy a krízy ako také, ale aj na samu seba ako dôležitý komponent pri hľadaní efektívnych riešení problémov.

Dôležitým faktorom, ktorý podnietil vznik kritickej sociálnej práce, bola kritická reakcia na prax tradičnej sociálnej práce, ktorá začala čím ďalej, tým viac vykazovať

známky inštrumentálneho prostriedku určeného k stabilizácii nespravodlivého sociálneho poriadku. Tradičná sociálna práca, známa predovšetkým ako prípadová sociálna práca, sa snažila riešiť problémy svojich klientov prostredníctvom prispôsobenia sa často diskriminujúcim podmienkam v spoločnosti a nie zmenou spoločenského prostredia. Práve táto situácia bola podnetom pre kritiku profesie sociálnej práce. Kritická sociálna práca začala odhaľovať rozpory medzi tým, že sociálna práca je na jednej strane pomáhajúcou profesiou, ale na strane druhej svojou praxou podporuje opresívne praktiky prítomné vnútri spoločnosti (Healy, 2000). Kritická sociálna práca sa začala dynamicky rozvíjať hlavne pod vplyvom utvárania kriticky orientovaného ideového smeru – Frankfurtskej školy, marxizmu a radikálnej sociálnej práce zacielenej na **triedny útlak**. Rozvoj kritickej sociálnej práce bol viditeľný predovšetkým v zahraničí na prelome 60. a 70. rokov 20. storočia (Janebová, 2014a). Niektorí autori sú tiež presvedčení o tom, že vznik kritickej sociálnej práce je výsledkom reakcie na prebiehajúce procesy v spoločnosti v 80. rokoch, kedy začali byť viditeľné sociálne a ekonomické následky globalizácie, z ktorých najpodstatnejšie boli snahy o čo najväčšie obmedzenie pôsobenia sociálneho štátu. Z tejto perspektívy teda kritická sociálna práca vznikla ako odpoveď na ekonomické a politické zmeny v spoločnosti (Healy, 2000). Kritická sociálna práca⁹ je podľa Fookovej (2003) prepojením radikálnych marxistických myšlienkových smerov, feministických prístupov, štrukturálnych teórií a v súčasnom období aj s perspektívnymi ideami postmodernizmu v sociálnej práci. V porovnaní s inými alternatívami sociálnej práce, ako napríklad evidence-based teória/prax alebo nový manažérizmus, ktoré sú založené na prispôbovaní klientov na nové sociálne štruktúry, je kritická sociálna práca zacielená na ich zmenu. V kriticky zameranej sociálnej práci podlieha kritike a analýze **kategória moci a útľaku** v spoločnosti (Healy, 2000). Ako uvádza Smrek (2015, s. 163): „problematika moci sa začala v diskurze sociálnej práce výrazne objavovať až na prelome 70. a 80. rokov 20. storočia“, kedy podľa Dalrymple a Burke (2006) dospela do stavu krízy dôvery, spojenej so začínajúcou krízou sociálneho štátu a z nej vyplývajúcej krízy sociálnej práce. Pojem moci zohráva v sociálnej práci veľmi dôležitú úlohu. Podľa Foucaulta (1999, s. 109): „moc je všade [...] nie je to inštitúcia, nie je to štruktúra, nie je to nejaká sila [...] je

---

⁹ V rámci kritickej sociálnej práce sa môžeme stretnúť aj s jej synonymami, akými sú napríklad aktivistická sociálna práca, radikálna sociálna práca alebo kritická prax (Janebová & Celá, 2016). Kritická sociálna práca je charakteristická rôznorodosťou jednotlivých myšlienkových smerov, s ktorých poznatkami môže pracovať. Tieto myšlienkové prúdy sa môžu navzájom prekrývať, avšak niekedy sa dostávajú do vzájomného rozporu. Hovoríme napríklad o multikultúrnej a antirasistickej sociálnej práci, antidiskriminačných a antiopresívnych prístupoch, feministickej sociálnej práci, rôznych modeloch komunitnej práce, marxistickej, štrukturálnej a radikálnej sociálnej práci, alebo akčných a participatívnych podobách výskumu (Fook, 2003).

to meno, ktoré prisudzujeme komplexnej strategickej situácii v danej spoločnosti.” Na základe toho, že moc je prítomná v každej sfére spoločenského života, má svoj význam aj pre sociálnu prácu. A práve na základe tejto skutočnosti môžeme odvodiť **cieľ kritickej sociálnej práce** zameriavajúcej sa na zmenu spoločnosti ako celku, prekonanie dominancie, útlaku, diskriminácie, nespravodlivosti a vykorisťovania (Healy, 2001), a to prostredníctvom uplatňovania moci, s ktorou disponuje. Na potrebu rozboru moci v sociálnej práci upovedomil predovšetkým citovaný Foucault (1999) dávajúci do pozornosti **disciplinárnu moc** zakorenenú v stavbe sociálnych vzťahov. Regulátorom tejto moci je kontrola normality. Táto moc nemá len represívny charakter, ale aj produktívny, zameraný na vytváranie pravdy a definovanie normality. Ide o moc nad situáciou, ktorá rozlišuje medzi normalitou a nenormalitou, trestami stíha tých, ktorí nezodpovedajú stanovenej normalite. Ústredným procesom je **proces objektivizácie**, vďaka ktorému sa človek mení na subjekt schopný slobodne sa rozhodovať a spĺňať požiadavky normality, čím reprodukuje existujúcu sociálnu realitu. „Sociálna práca je funkčným nástrojom takejto disciplinárnej moci [...] má sa zasaďovať o normálne fungovanie svojich klientov, môže sa stať nástrojom separujúcich praktík, skrze ktoré sú konkrétni ľudia označení ako normálni či nenormálni“ (Janebová, 2014a, s. 88). Tu môžeme vidieť, že sociálna práca stojí na „tenkom ľade“ pri manipulácii s mocou. Na jednej strane ju môže uplatňovať v prospech klientov, na strane druhej môže byť sama signifikantným prvkom utláčania klientov. Jedinou možnosťou prevencie nesprávneho využitia moci je jej kritická reflexia na všetkých úrovniach praxe sociálnej práce.

Na potrebu kritickej sociálnej práce upozorňuje nielen vývoj rôznorodých spoločenských udalostí a sociálnych problémov, ale aj poslanie samotnej sociálnej práce ustanovenej Medzinárodným etickým kódexom sociálnych pracovníkov IFSW ešte z roku 2004 uvádzajúci, že: „profesia sociálna práca presadzuje sociálnu zmenu, riešenie problémov v ľudských vzťahoch, ako aj zmocnenie a oslobodenie ľudí k zlepšeniu ich prosperity. Využívajúc teórie ľudského správania a sociálnych systémov zasahuje sociálna práca v oblastiach, kde dochádza k interakcii ľudí s ich prostredím. Princípy ľudských práv a sociálnej spravodlivosti sú pre sociálnu prácu zásadné“. Z uvedeného vyplýva, že kritická sociálna práca je charakterizovaná nasledujúcimi znakmi:

- jej záväzkom je obhajovať práva a záujmy utláčaných a bezmocných členov spoločnosti,
- vzájomná spolupráca založená na princípe participácie,
- kritika prevládajúcich myšlienkových prúdov za to, že prenášajú príčiny systémových a štrukturálnych problémov na individuálneho menovateľa – jednotlivca,

- akcentovanie na splnomocňovanie ľudí, ktorí sú obeťami útlaku, aby si boli vedomí svojich práv a vedeli ich obhajovať a zároveň aktivizovať ich kolektívnu silu k dosiahnutiu sociálnej zmeny,
- zdôrazňovanie nenahraditeľnej úlohy makrosociálnych štruktúr pri utváraní individuálnych praktických skúseností jednotlivcov v spoločnosti (Healy, 2001).

2.1 Kritické aspekty v jednotlivých smeroch kritickej sociálnej práce

Vychádzame z tézy, že sociálna práca prispôsobuje svoju vlastnú podobu a kľúčové paradigmy vývoju spoločnosti. Keďže žijeme v spoločnosti, ktorej vývoj je vo svojej podstate nepredvídateľný, aj sociálna práca ako spoločenská inštitúcia sa musela a stále musí prispôbovať tejto skutočnosti. Aby vedela sociálna práca reagovať na stále meniaci sa charakter sociálnych problémov, musí zaujať kritický postoj k svojej vlastnej podobe. A práve preto sa stretávame s kriticky orientovanými smermi v sociálnej práci, medzi ktoré zaradíme: radikálnu, štrukturálnu, antidiskriminačnú a antiopresívnu i feministickú sociálnu prácu. Na základe vlastného uváženia sem zaradíme aj ekosociálne perspektívy v sociálnej práci.

2.1.1 Radikálna sociálna práca

Radikálna sociálna práca je jedným z prúdov podieľajúcich sa na sformovaní kritickej sociálnej práce. Počiatočnou radikálnou kritikou sa do pozornosti kritickej sociálnej práce dostávajú témy ako analýza kontrolnej úlohy sociálnej práce, štrukturálna analýza problémov na individuálnej úrovni, sociálna zmena, kritika útlaku a oslobodenia jednotlivcov či skupín (Fook, 2003). Radikálnu sociálnu prácu môžeme považovať za reakčný proces odpovedajúci globálnej sociálnej situácii, rizikám a neúspechu, ktorý sa objavuje pri riešení tohto nepriaznivého stavu (Hetteš, 2015). Jej počiatky siahajú až do obdobia 19. storočia. Vychádza predovšetkým z východiskových ideí kritickej teórie. Prvopočiatky radikálnej sociálnej práce sa spájajú s Marxovou kritikou kapitalistickej spoločnosti (Peters, 2012), ktorá vniesla do radikálnej sociálnej práce kritickejší pohľad na sociálnu realitu klientov. Radikálne orientovaní sociálni pracovníci odmietajú prijať skutočnosť, že individuálne sociálne problémy sú dôsledkom nedostatočných sociálnych zručností a schopností, intrapsychických problémov či patológií. Vzniknuté sociálne problémy začali hlbšie analyzovať a pod vplyvom hesla feministického hnutia „**osobné je politické**“ spájali sociálne problémy klientov s pôsobnosťou spoločenských mechanizmov a štruktúr v globálnej rovine. Dlhodobé sociálne problémy ako chudoba, bezdomovecť

a nezamestnanosť, pripisovali aktuálnemu spoločenskému usporiadaniu, prerozdeleniu bohatstva v spoločnosti, rozdielnemu postaveniu jednotlivca a skupín v spoločenskom systéme a ich možnostiam prístupu k spoločenským zdrojom, moci a vplyvu. Pod vplyvom kritickej vedy začala radikálna sociálna práca formovať takú podobu sociálnej práce, ktorá obhajuje práva a záujmy jednotlivcov postihnutých problémami spôsobených štrukturálnymi príčinami, teda sa zameriavala aj na jednotlivcov, ktorí boli obeťami útlaku v dôsledku príslušnosti k rodu, rase, sexuálnej orientácii či zdravotných problémov. Nezabúdala aj na útlak z hľadiska pomáhajúcich inštitúcií, teda sociálnej práce a sociálneho štátu. V počiatkoch artikulácie svojich základných východísk sa stretla s veľkou vlnou kritiky. Neskôr však táto kritika bola veľmi dobrým podnetom k vzniku viacerých prístupov upravujúcich nedostatky radikálnej sociálnej práce a priniesli množstvo nových účinných nástrojov a metód. Na základe radikálnej sociálnej práce boli prehodnotené tradičné postupy, východiská, ciele a hodnoty ovplyvňujúce jej ďalšie smerovanie. Najdôležitejším prínosom však bolo odhalenie, že nie všetky problémy sú riešiteľné metódami aplikovateľnými na individuálnej úrovni, ako napríklad terapiou, ale že v životoch klientov sa prevažne vyskytujú problémy riešiteľné len zmenami realizovateľnými na makrosociálnej úrovni (Smrek, 2015). Ďalším podnetom pre radikálnu sociálnu prácu boli myšlienky **Berthy Reynoldsovej**, ktorá pri práci s klientom zdôrazňovala princípy vzájomnosti a rovnocennosti, ako aj nevyhnutné postavenie prevencie v kontexte sociálnej práce. Rozpracovanie jej radikálnych myšlienok však zastavil nástup studenej vojny a neakceptovanie radikálneho myslenia v počiatkoch vzniku radikálnej sociálnej práce (Ferguson, 2008). Ďalším dôležitým „míľnikom“ nielen pre radikálnu sociálnu prácu boli myšlienky pochádzajúce z kritickej teórie Paula Freireho, ktoré rozpracoval v diele *Pedagogika utláčaných*. Zaoberá sa kategóriou útlaku, ktorú chápe ako dichotómiu utláčaných a utlačovateľov. Cieľom je odstránenie pozícií utláčaných a utlačovateľov a následné oslobodenie sa. Podľa jeho názoru je prvoradým krokom k oslobodeniu sa utláčaného jednotlivca či skupiny uvedomenie si, že sú utláčaní. Sami musia budovať svoj nástroj oslobodenia, teda „pedagogiku utláčaných“ (Freire, 2005). Významným činiteľom ovplyvňujúcim vývoj radikálnej sociálnej práce bol sociálny štát. Na jednej strane prispieval k zvyšovaniu životnej úrovne svojich občanov (Smrek, 2015), na strane druhej podpora materiálneho zabezpečenia ľudí v núdzi bola vymieňaná za prvoradé záujmy spoločnosti a udržanie jej poriadku (Offe, 1984). V dôsledku nezvládnutia niektorých problémov v spoločnosti vypukla na prelome 60. a 70. rokov kríza sociálneho štátu, ktorá pretrváva dodnes a zapríčinila návrat chudoby a bezdomovectva.

Toto obdobie sa taktiež vyznačuje silným vplyvom sociálnych a revolučných hnutí. Aj napriek neúspechom niektorých z nich môžeme zaznamenať ich prínos hlavne v rámci rozvoja transformatívnej oblasti sociálnej práce zameranej sa na nové témy, ktoré boli predtým v úzadí. V tomto období tiež nastáva postupné formovanie postmodernej poukazujúcej na dôležitosť záujmov doposiaľ prehliadaných skupín v spoločnosti (Smrek, 2015). Na základe týchto faktorov sa formuje nová generácia sociálnych pracovníkov (Ferguson, 2008), na ktorú mali značný vplyv sociálne zmeny a udalosti tej doby. Tieto skutočnosti priniesli zmenu vo vnímaní spoločnosti a prístup k riešeniu sociálnych problémov, čo malo určitý dopad aj na radikálnu sociálnu prácu (Smrek, 2015). Radikálna sociálna práca sa v 70. rokoch zameriavala hlavne na tieto štyri oblasti: chápanie klienta ako súčasti určitých sociálnych a ekonomických štruktúr, kritika prípadovej práce v kontexte individualizácie kolektívnych problémov, podpora kolektívnych prístupov ako nástroja dosahovania politických zmien a nadobudnutia nových zdrojov v komunitách, a poslednou je kritika profesionalizácie, ktorá mala za účel priblížiť sa ku klientovi nie prostredníctvom znižovania odborných štandardov, ale napríklad používaním jazyka zrozumiteľného pre klienta alebo práca s klientom v jeho prirodzenom sociálnom prostredí (Ferguson, 2008). V tomto období sa tiež začali ukazovať jej nedostatky. Nefungovala v oblasti pričleňovania perspektív a problémov spojených s etnicitou, rasou, rodom, postihnutím či nezamestnanosťou (Ferguson, 2009). Kritika, ktorá bola nasmerovaná voči radikálnej sociálnej práci, ale aj postupný nástup postmodernizmu a rozvoj neoliberalizmu spôsobili jej dlhý útlm. Napriek tomu, že stagnovala vo svojom vývoji, kritika, ktorú podstúpila, vytvorila základné východiská pre sformovanie ďalších na radikálnu sociálnu prácu nadväzujúcich prístupov. V tejto súvislosti hovoríme napríklad o antidiskriminačných a antiopresívnych, kritických a feministických prístupoch. K znovuobnoveniu radikálnej sociálnej práce dochádza až v období 90. rokov zásluhou **Janis Fookovej**, ktorá sa snažila o formuláciu metódy radikálnej prípadovej práce, a významnú obnovu pozorujeme až na začiatku 21. storočia, predovšetkým vďaka štúdiám Iana Fergusona a Michaela Lavaletteho (Smrek, 2015). Fookovej radikálna prípadová práca bola individuálne zameranou formou pomoci, odhaľujúcou štrukturálne príčiny problémov a zameriavajúcou sa na interakciu medzi jednotlivcom a socio-ekonomickou štruktúrou spôsobujúcou problémy. Táto štrukturálna analýza sa vyznačuje kritickým prístupom k štruktúram, ktoré zohrávajú významnú úlohu v živote jednotlivca. Radikálna prípadová práca okrem sociálneho prostredia jednotlivca, do ktorého patrí rodina, priatelia, známi a iné osoby, berie do úvahy dôležitosť širších spoločenských štruktúr. Jej cieľom je

v spolupráci s klientom spoznať pôsobenie štrukturálnych vplyvov, ako ideológiu, normy, očakávania od rôznych rolí v spoločnosti, mocenské zápasy, inštitúcie a vplyvy, ktoré determinujú jeho správanie a myslenie. V praxi ide o pomoc klientovi meniť dané vplyvy alebo získať kontrolu nad danými okolnosťami (Fook, 1993).

Súčasná radikálna sociálna práca¹⁰ si kladie otázku: *Disponuje sociálna práca s možnosťami, na základe ktorých by bola schopná zaoberať sa problematikou štruktúr, ktoré ovplyvňujú ľudí, s ktorými sociálna práca pracuje? Základom radikálnej sociálnej práce je presvedčenie, že zmysluplná prax by mala vždy pozostávať z určitých zložiek politickej činnosti. To znamená, že sociálni pracovníci by mali poznať príčiny individuálneho utrpenia klienta, ktoré má spoločenský pôvod. Odhalenie a uznanie týchto príčin a obmedzenie ich negatívnych dopadov na život jednotlivca sú dôležitými rozmermi radikálnej sociálnej práce. Od ostatných prístupov sa odlišuje svojím akcentovaním na (kolektívnu) akciu zacielenú na sociálnu zmenu. Radikálna koncepcia už vo svojich počiatkoch prepája politickú teóriu a prax, ktoré sa snažia odhaliť základné príčiny sociálnych problémov. Radikálna sociálna práca je široký paradigmatický smer prepájajúci teóriu a prax. Cieľom je využiť zručnosti a vedomosti, ktoré máme k dispozícii v prospech človeka v problémovej situácii, ale tiež sa podieľať na utváraní takých podmienok, ktoré povedú k modelu sociálne spravodlivej spoločnosti (Ioakimidis, 2016).*

Aj keď mala radikálna sociálna práca veľký vplyv na celkový vývoj sociálnej práce, jej existencia je riziková. Je to hlavne preto, že bola koncipovaná hlavne pod záštitou triednych ideológií a vplyvom marxizmu. Bola pôvodne utvorená ako prostriedok udržania poriadku v spoločnosti, a ak nebude plniť svoju funkciu, odporovať dominantnému systému, môže nastať situácia, že ju prestane podporovať (Janebová, 2014a). Zároveň však priniesla veľmi podnetné myšlienky, ktoré je možné využívať v teórii i praxi súčasnej sociálnej práce.

---

¹⁰ Príkladom radikálneho prístupu v súčasnej sociálnej práci je zoskupenie Social Work Action Network (ďalej len SWAN). Je výsledkom manifestu Sociálna práca a sociálna spravodlivosť: manifest pre novú angažovanú prax (Jones, Ferguson, Lavalette & Penekth, 2004). Zoskupuje sociálnych pracovníkov, užívateľov sociálnych služieb, ľudí z akademického prostredia a študentov, ktorých spájajú obavy z limitovania sociálnej práce marketizáciou, manažérizmom, stigmatizáciou klientov a ďalšími obmedzeniami (SWAN, 2013). Cieľom SWAN je vytváranie dialektickej, nehierarchickej a kooperatívnej praxe, ktorá prihliada a zároveň sa snaží naplniť potreby klientov, rozvoj komunitnej práce vychádzajúcej z princípu participácie a budovanie akčných sietí na medzinárodnej úrovni, ktoré na základe spolupráce so sociálnymi hnutiami bojujú za sociálne zmeny (Smrek, 2015). SWAN podporuje podobu sociálnej práce založenej na princípe sociálnej spravodlivosti a uplatňuje ju za spolupráce medzi sociálnymi pracovníkmi a klientmi. Organizuje konferencie, spoločenské akcie, vzdelávanie, semináre, podieľa sa na politických diskusiách, ktorých zámerom je uplatnenie radikálnych myšlienok v sociálnej práci (SWAN, 2013).

2.1.2 Štruktúrálna sociálna práca

Štruktúrálna sociálna práca je veľmi úzko prepojená s radikálnou sociálnou prácou. Jej počiatkový vývoj sa datuje od 60. rokov cez 70. roky až po rané obdobie 80. rokov 20. storočia (Janebová, 2014a). Východiskovou situáciou podnecujúcou vznik tohto prístupu bola kríza sociálneho štátu a sociálnej práce. Prejavom krízy v oboch prípadoch bol opätovný návrat chudoby, na ktorú sociálna práca reagovala zriaďovaním útulkov, potravinových bánk či kuchýň vydávajúcich polievky. Sociálna práca namiesto dlhodobých a efektívnych riešení problémov inštitucionalizovala v spoločnosti tieto problémy (Mullaly, 2007). Na rozvoji štruktúrálny sociálnej práce v jej počiatkoch sa podpísal **Maurice Moreau**, ktorý rozpracoval teóriu reflektujúcu všetky **podoby útlaku**, bez ich akéhokoľvek rozčlenenia na základe vonkajších či vnútorných charakteristík. Jeho prístup prinášal veľmi bohatú ponuku možností práce s klientmi sociálnej práce. Sústredil sa hlavne na prepojenie osobnej a politickej roviny. Veľký vplyv na jeho prácu mal marxizmus, radikálny humanizmus, štrukturalizmus a feminizmus (Smrek, 2015). Súčasným predstaviteľom štruktúrálny sociálnej práce ovplyvnenej modernizmom a neskôr aplikujúcim myšlienky postmodernizmu je **Robert Mullaly** (McDonald, 2006). Vychádza z myšlienok marxizmu, kritickej teórie, radikálnej sociálnej práce a chápania založeného na konflikte, sociálnej zmene, a príčinu problémov, ktoré „trápia“ spoločnosť, vidí v jej štruktúre (Mullaly, 2007). Mullaly v teoretickej rovine rozpracoval **teóriu útlaku** a v praktickej rovine upriamuje svoju pozornosť na **pomoc utláčaným** jednotlivcom a skupinám pochopiť ako spoločenské štruktúry ovplyvňujú ich každodenné skúsenosti a prežívanie. Taktiež ich podporuje vo vytváraní **alternatívnych systémov**, ktoré budú vyzývať dominantné štruktúry k **zmene**. Podľa jeho koncepcie by sa štruktúrálna sociálna práca mala zamerať na tri stupne intervencií. V prvom rade by mali byť individuálne problémy vnímané ako politické a nie ako výsledok neschopnosti jednotlivca. Podľa Mullalyho je dôležité odporovať dominantným štruktúram a smerovať k odhaleniu skutočného pôvodu problémov na individuálnej a celospoločenskej úrovni. V neposlednom rade by mala byť prax orientovaná štruktúrálny či inštitucionálne a mala by rozvíjať kritickú sociálnu politiku, alternatívne služby, systémy a angažovanosť v politickej oblasti v prospech utláčaných (McDonald, 2006). Podľa jeho presvedčenia štruktúrálny prístup smeruje k **inklúzii**, pretože sa zaoberá všetkými formami útlaku. Štruktúrálna sociálna práca teda pracuje s kategóriou útlaku, pod ktorou Mullaly rozumie subjektívne pripísanie druhotriedneho občianstva človeku v dôsledku jeho členstva v konkrétnej skupine alebo

spoločenstve ľudí. Vychádzajúc z prác Youngovej vyčlenil päť podôb útlaku: **marginalizáciu, vykorisťovanie, násilie, bezmocnosť a kultúrny imperializmus** (Mullaly, 2007). Štrukturálnu sociálnu prácu môžeme považovať za neoddeliteľnú súčasť progresívnej a kritickej tradície, ktorá sa zameriavala na analýzu politických a sociálno-ekonomických pomerov. Primárnym zámerom tohto prístupu je interakcia medzi jednotlivcami a štruktúrami, najmä štrukturálnymi prekážkami obmedzujúcimi ich hmotné zabezpečenie. Z jej perspektívy sú problémové inštitúcie tvoriace štruktúry spoločnosti. Tie sú totiž usporiadané za účelom diskriminácie niektorých skupín obyvateľstva, napríklad na základe rasy, triedy, pohlavia, náboženstva, sexuálnej orientácie a podobne. Tieto štruktúry sú ovládané inštitúciami, ktoré majú **moc a vplyv** a umožňujú im túto moc udržať na úkor utláčaných a diskriminovaných. Preto úlohou sociálnej práce je v čo najväčšej miere eliminovať, prípadne úplne odstrániť tieto rozdiely (Weinberg, 2008). Štrukturálne teórie využívajú procesy nasmerované na transformáciu spoločnosti, a to prostredníctvom aktívnej participácie marginalizovaných skupín (Payne, 2014). Prostriedkami dosiahnutia týchto zmien sú interakcie členov spoločnosti s potrebnými zdrojmi, premena existujúcej organizácie spoločenského života k spravodlivejšiemu variantu spoločenského usporiadania, dekonštrukcia sociálno-politických východísk a pomoc utláčaným, systémovo znevýhodneným prevziať kontrolu nad ich vlastnými životmi (Weinberg, 2008). Mullaly vypracoval dve možnosti ako pracovať s klientmi, ak chceme do praxe aplikovať štrukturálny prístup. Prvou stratégiou je **radikálny humanizmus** prispôbený na prácu s klientom v rámci systému. Sociálny pracovník poskytuje humanistickú pomoc klientovi a zároveň je aktérom transformatívnej zmeny spoločnosti. Hlavnými nástrojmi tejto stratégie sú zvyšovanie povedomia a zmocňovanie. Druhou stratégiou je **radikálny štrukturalizmus** zacielený na prácu mimo systému. Hlavnou úlohou sociálneho pracovníka je v tomto prípade budovanie solidárnych systémov a sietí. Tieto siete tvoria klientske organizácie, koalície, sociálne hnutia, progresívne odbory a profesijné organizácie. V neposlednom rade je to aj participácia na politickom živote (Mullaly, 2007).

Kritika tohto smeru sa zameriava na fakt, že táto teória vytvára dva protipóly, kde sú na jednej strane štruktúry a na strane druhej ľudia, pričom štruktúra je niečo mimo jednotlivca. Pôsobením rekurzívneho procesu sa spoločenský aktér podieľa na tvorbe spoločenských štruktúr a sám je týmito štruktúrami formovaný. Vždy, keď sociálny pracovník aplikuje určité postupy v praxi alebo im odporuje, angažuje sa na vytváraní štruktúry. Jeho zaangažovanosť nesie v sebe prvky sociálnej kontroly, ale aj emancipácie.

To znamená, že obmedzenia štruktúrného prístupu predstavujú priestor, v ktorom dochádza k boju medzi silami dobra a zla a sociálny pracovník je aktérom jednej z týchto síl. Tento prístup neumožňuje kolízie, ktoré prináša sociálna aktivita sociálnych pracovníkov. Sociálna práca je však plná paradoxov. Podľa kritikov štruktúrná teória nemá dostatočné povedomie o rozdieloch, na základe ktorých by charakterizovala rozpory sociálnych pozícií a odlišností v sociálnych skupinách (Weinberg, 2008). Štruktúrný prístup však rozvíja svoje učenie za účelom korekcie nedostatkov, ktoré boli vyčítané radikálnej sociálnej práci. Najvýznamnejší predstaviteľ štruktúrného sociálneho práce Mullaly neustále prejavuje snahu vysporiadať sa aj s kritikou zacielenou na jej slabé stránky. A práve vďaka tomu je štruktúrná teória stále aktuálna a ponúka vhodné riešenia problémov, s ktorými sa súčasní sociálni pracovníci stretávajú, a to hlavne vďaka veľmi dobre rozpracovaným postupom aplikovateľným v praxi (Smrek, 2015).

2.1.3 Antidiskriminačné a antiopresívne prístupy

Antidiskriminačné a antiopresívne prístupy v sociálnej práci patria medzi kľúčové prístupy praxe sociálnej práce, pretože sociálna práca ako profesia je založená na ideáli sociálnej spravodlivosti. Z tohto dôvodu je akýmsi „verejným ochrancom“ práv a záujmov ľudí, ktorí môžu byť rôznymi spôsobmi v spoločenskom živote znevýhodnení alebo marginalizovaní. V dôsledku skutočnosti, že spoločnosť bude vždy plná stereotypných predstáv o normalite, je potrebné prostredníctvom sociálnej práce poukazovať na to, že odlišnosť či inakosť sú v poriadku a sú výsledkom prirodzenej existencie rozmanitosti v spoločnosti. Treba však brať na vedomie, že vo väčšine prípadov si svoju životnú situáciu nevyberáme, ale je súhrnou priaznivých či nepriaznivých okolností nášho života. V sociálnej práci sa **antidiskriminačné a antiopresívne prístupy** začali rozvíjať koncom 80. a v priebehu 90. rokov 20. storočia. Práve v tomto období sa niektoré krajiny museli postupne vysporiadať s problematikou utečencov, ale aj s kriminálnym správaním a nepokojmi obyvateľstva černoškého pôvodu hlavne v USA a Veľkej Británii (Payne, 2014). Oba kritické prístupy sú navzájom prepojené, ale nie sú totožné, preto je potrebné ich rozlišovať (Dalrymple & Burke, 2006).

Antidiskriminačná perspektíva v sociálnej práci vychádza z antidiskriminačných prístupov, pod ktorými Smrek (2015, s. 188) rozumie: „prístupy zamerané na odstránenie diskriminácie postavenej na rase, etnicite, pohlaví, sexuálnej orientácii a iných. V závislosti od formy diskriminácie, s ktorou sa chcú vysporiadať, sa formovali prístupy so zameraním na antirasizmus, antisexizmus a podobne. Tieto smery sú z veľkej časti

postavené na práci s legislatívou a jej formovaním a zavádzaním do praxe.“ Pojmom **diskriminácia**, ktorý vychádza z latinského slova *discriminare*, čo znamená diferencovať, uplatňovať rôzne pravidlá v prístupe k rôznym členom spoločnosti, označujeme ľudské správanie, pre ktoré je charakteristické ponížovanie alebo znevýhodňovanie jednotlivca alebo skupín osôb na základe toho, že je členom určitej skupiny. Diskriminačné konanie je založené na odopieraní uplatňovania rovnakých práv pre skupiny odlišujúce sa určitým spôsobom od majoritnej spoločnosti len na základe pripísaných charakteristických vlastností, a to napríklad pohlavia, rasy, veku, sociálneho pôvodu, sexuálnej orientácie, zdravotného alebo iného znevýhodnenia (Hotár et al., 2000). Pre prácu sociálneho pracovníka je dôležité, aby si uvedomil, že v spoločnosti dochádza k diskriminácii niektorých členov v spoločnosti, ktorým je potrebné poskytnúť pomoc a zároveň rozvíjať metódy a postupy smerujúce k prevencii samotnej diskriminácie i negatívnym dopadom na život diskrimináciou postihnutých osôb (Millam, 2002). Zároveň je tento prístup neodmysliteľnou súčasťou teoretickej výbavy sociálneho pracovníka, pretože sprostredkúva sociálnym pracovníkom dôležité informácie o ich povinnostiach v etickej a právnej rovine sociálnej práce, umožňuje aplikovanie princípov rovnosti a sociálnej spravodlivosti do praxe sociálnej práce, vytvorenie vlastných východísk na prácu s klientom založených na hodnotách spravodlivosti a rovnosti a prostredníctvom výskumov zvyšuje povedomie sociálnych pracovníkov o nebezpečnosti rasizmu v spoločnosti (Bhatti-Sinclair, 2011). Pre sociálneho pracovníka využívajúceho antidiskriminačné prístupy v praxi je dôležité poznať kľúčové zákony, ktoré sú základom pre nediskriminačné správanie. Garanciou rovnakého zaobchádzania so všetkými občanmi na našom území je Ústava Slovenskej republiky, ktorá je základným zákonom podmieňujúcim ustanovenie a existenciu ďalších zákonov, ako je napríklad zákon č. 365/2004 Z. z. o rovnakom zaobchádzaní v niektorých oblastiach a o ochrane pred diskrimináciou a o zmene a doplnení niektorých zákonov. V súčasnosti však sociálny pracovník pracuje so zákonmi priamo odmietajúcimi diskrimináciu užívateľov sociálnych služieb a všetkých klientov, a to napríklad zákon č. 448/2008 Z. z. o sociálnych službách, 447/2008 Z. z. o peňažných príspevkoch na kompenzáciu ťažkého zdravotného postihnutia, ale aj zákon č. 305/2005 Z. z. o sociálnoprávnej ochrane detí a sociálnej kuratele a ďalšie. Zároveň má sociálny pracovník na základe štandardov Etického kódexu sociálneho pracovníka a asistenta sociálnej práce Slovenskej republiky (2019) a Medzinárodného etického kódexu známeho pod názvom Statement of Ethical Principles (IFSW/IASSW, 2018), povinnosť rešpektu rôznorodej príslušnosti a ochrany integrity klienta, ako aj podieľať sa na eliminácii

všetkých foriem diskriminácie a opresie. Vychádzajúc zo skutočnosti, že sociálny pracovník je nástrojom výkonnej moci štátu, každý deň disponuje s určitou mierou moci, ktorú má k dispozícii. Využitie tejto moci má smerovať k posilneniu diskriminovaných jednotlivcov a skupín (Smrek, 2015). Musíme zohľadňovať však aj moc na strane diskriminovaných, ktorá je vhodným nástrojom transformácie systémov podporujúcich rozvoj diskriminačného správania, a zároveň dávať pozor na to, aby diskriminovaní svoje posilnenie nevyužívali na diskrimináciu iných, slabších členov spoločnosti (Bhatti-Sinclair, 2011).

Antiopresívne perspektívy v sociálnej práci predstavujú súčasť radikálnej tradície v oblasti sociálnej práce. Základom je kritický pohľad na **kategóriu útlaku, moci a sociálnej spravodlivosti**. Môžeme ich považovať za určitú formu reakcie na sociálne situácie, ktoré sú morálne neobslahateľné. V rámci antiopresívnych prístupov môžeme hovoriť o uznaní skutočnosti, že sociálne rozdiely, ako napríklad rod, pohlavie, sexuálna orientácia či postihnutie, sú určitým spôsobom usporiadané a pevne „zakorenené“ v spoločenských štruktúrach (Davies, 2013). Niektorí autori tento prístup tiež označujú ako antidiskriminačný. Je však potrebné zdôrazniť, že pojem diskriminácia má odlišný význam ako pojem opresia. Z pohľadu etymológie má pojem **opresia**¹¹ pôvod v latinskom slove *opressio*, čo znamená útlak alebo potláčanie (Mátel, 2017). Antiopresívne perspektívy sa sústreďujú na procesy systémového znevýhodnenia ľudí. V rámci týchto prístupov sú využívané nástroje, ktoré analyzujú pôvodné zdroje a podoby útlaku a zároveň smerujú k čo najvhodnejším riešeniam a zmenám situácií tohto charakteru. Východiskom je koncept **základných ľudských práv, slobôd a sociálnej spravodlivosti** (Mátel, 2015). Opresia je považovaná za odoprenie práv konkrétnemu subjektu, čo vedie aj k popieraniam samotného inštitútu občianstva daného jednotlivca (Thompson, 2002). V rámci antiopresívnych prístupov rozlišujeme niekoľko typov opresívneho správania, a to: opresívne správanie mužov voči ženám alebo naopak, medzigeneračný útlak, opresia medzi etnikami, kultúrna opresia, útlak zdravotne znevýhodnených jedincov intaktnými skupinami a ďalšie (Mátel, 2015). Vychádzajú z poznatkov tzv. kritickej pedagogiky, hlavne z ideí jej brazílskych predstaviteľov, spomínaného Freireho, ktorý prostredníctvom *Pedagogiky utláčaných* priniesol veľké podnety už pre radikálnu sociálnu prácu, a jeho nasledovníka Augusta Boala rozvíjajúceho tzv. *Divadlo utlačovaných* (Janebová, 2014a). Podnetom k vzniku teórie Boala bola absencia dialógu medzi ľuďmi, ktorý chcel obnoviť

---

¹¹ V angličtine sa používa odvodený pojem **oppressed**, ktorým sa označujú utláčaní ľudia (Mátel, 2017).

prostredníctvom divadelnej techniky (Remsová, 2011). Pri odstraňovaní útlaku vychádzajú antiopresívne prístupy z Freireho konceptu **konscientizácie**, ktorý na základe kritického dialógu umožní utláčaným uvedomiť si svoju sociálnu pozíciu a prijať opatrenia smerujúce k emancipácii. Oslobodenie utláčaných je možné len prostredníctvom **dekonštrukcie** a **demystifikácie** utláčajúcich vzťahových väzieb. Sociálnu zmenu je možné dosiahnuť len samotnou angažovanosťou utláčaných, ktorí kultúrnou revolúciou prevezmú svoju vlastnú moc. Konscientizácia je prítomná v celom procese emancipácie utláčaných a prináša premenu statusu utláčaných objektov na plnohodnotné a seberealizujúce sa subjekty (Freire, 2005). Antiopresívne orientovaná sociálna práca by mala byť postavená na posilňujúcej praxi, dostupnej pomoci poskytovanej sociálnymi pracovníkmi práve utláčaným klientom, participácii klientov na procesoch rozhodovania dotýkajúcich sa ich životov, intervenciách redukujúcich útlak a znevýhodňovanie klientov a v neposlednom rade kritickú reflexiu a reflexivitu. Antiopresívne prístupy predstavujú pre sociálnu prácu dôležitú zložku formovania teórie i praxe sociálnej práce a vytvárajú zo sociálnej práce spoločenský nástroj posilnenia a oslobodenia (Dalrymple & Burke, 2006).

Antiopresívne prístupy sú založené na nasledovných kľúčových princípoch:

a) opresia ako rôznorodý jav – znamená, že útlak môže mať rôzne podoby, ktoré môžu byť vo vzájomnej interakcii, aj keď majú rozdielny vplyv na život utláčaných ľudí (Brown, 2012). Pri opresii je však dôležité reflektovanie ich významu, pretože významy, ktoré im prideliujeme, vychádzajú z ich vnímania v určitom priestore a čase. To, na ktorom stupni nášho hierarchického rebríčka sa nachádza, závisí od toho, čo je pre spoločnosť hodnotné a čo menej hodnotné (McDonald, 2006);

b) vnímanie osobného v politickom kontexte – tento princíp zdôrazňuje potrebu spájania osobnej a politickej sféry, pretože každá forma útlaku je súčasťou širšieho spoločenského kontextu. Antiopresívne prístupy analyzujú vzťahy medzi osobnými skúsenosťami jednotlivcov a sociálnymi štruktúrami. Ich primárnym zámerom je spochybnenie a odstránenie utláčajúceho správania a konania na všetkých úrovniach spoločenského života (Curry-Stevens, 2012). Dôležitou súčasťou antiopresívnych prístupov je komunikácia so subjektmi disponujúcimi s určitými formami spoločenskej moci (Janebová, 2014a);

c) splnomocnenie utláčaných – antiopresívne prístupy vyžadujú, aby boli sociálnymi pracovníkmi využívané nástroje, ktoré pomôžu a poskytnú obetiam útlaku možnosti, na základe ktorých budú môcť prevziať kontrolu nad svojím vlastným životom a vďaka tomu nájsť vhodné možnosti oslobodenia a zlepšiť kvalitu svojho prežívania (Adams, 2003);

d) nevyhnutnosť procesu posudzovania – pre potreby odstránenia útlaku je založená na získavaní nevyhnutných informácií o životnej situácii klienta. Thompson (2002) sformuloval techniku kvalitatívneho posúdenia životnej situácie klienta, tzv. P-C-S analýzu, prostredníctvom ktorej môže sociálny pracovník porozumieť postaveniu diskriminácie a nerovností v živote utláčaného klienta. Každé písmeno tejto analýzy označuje dimenziu života človeka. P-personal sa sústreďí na individuálnu rovinu, napríklad na osobné skúsenosti, pocity, potreby a podobne, C-cultural predstavuje kultúrnu sféru, ktorá sa zaoberá kultúrne preferovanými spôsobmi konania a myslenia, a S-structural sa zameriava na širšie spoločenské súvislosti, zaoberá sa otázkou procesu inštitucionalizácie útlaku v spoločnosti;

e) požiadavka kritickej reflexivity – sa dostáva do popredia antiopresívnych prístupov hlavne v dôsledku toho, že vo všetkých sférach života klientov je prítomná moc. Preto sociálny pracovník musí vedieť kriticky reflektovať svoje hodnoty, moc, životné skúsenosti a vplyv týchto faktorov na vzťah a prácu s klientom. Kritická reflexivita ukazuje, či je sociálny pracovník schopný byť citlivý voči opresii (Dalrymple & Burke, 2006). Nejde len o možné hrozby opresie vyplývajúce z osobného presvedčenia a správania sociálneho pracovníka, ale aj o opresívne praktiky organizácie, v ktorej sociálny pracovník pracuje (Thompson, 2002).

Tieto perspektívy sociálnej práce sú kritizované za nedostatočnú pozornosť, ktorú bolo potrebné venovať osobitne každej forme útlaku, aby sme mohli spoznať konkrétne príčiny vzniku a minimalizovať ich pôsobnosť. V dôsledku toho sa môže riešenie útlaku na individuálnej rovine strácať hlavne na základe úsilia spájajúceho všetky formy útlaku (Peters, 2012). Je veľmi ťažké zistiť, aké vzťahy sú medzi jednotlivými formami útlaku a ako sa vzájomne ovplyvňujú, no zároveň snaha o komplexnú analýzu všetkých foriem môže sociálnemu pracovníkovi „zatieniť“ najpodstatnejšiu formu útlaku, s ktorou klient bojuje (Janebová, 2014a). Aj napriek kritike môžeme konštatovať, že kľúčové východiská anidiskriminačných a antiopresívnych prístupov sú nevyhnutnou profesijnou výbavou každého sociálneho pracovníka. Na jednej strane každého klienta by mal vnímať ako jedinečnú a neopakovateľnú bytosť so špecifickými potrebami a záujmami, na strane druhej by mal vo vzťahu ku každému klientovi pristupovať na základe hodnôt spravodlivosti, rovnosti a nediskriminácie.

2.1.4 Feministické prístupy

Feministická perspektíva sa do pozornosti sociálnej práce dostáva hlavne v 80. a 90. rokoch 20. storočia. Podnetom k jej vzniku bola hlavne kritika radikálnych prístupov v sociálnej práci, pričom môžeme povedať, že radikálne a feministické prístupy sa formovali súčasne (Dalryple & Burke, 2006). Myšlienky feminizmu začínajú byť pre sociálnu prácu aktuálne hlavne v období profesionalizácie sociálnej práce, kedy sa aktivistky feministického hnutia prvej vlny u nás známe **Alica Masaryková** alebo **Anna Berkovcová**, významne podieľali na rozpracovávaní koncepcie inštitucionalizácie, vzdelávania, výskumu, štandardov kvality a medzinárodnej spolupráce v oblasti sociálnej práce (Bosá, 2014). Feministicky orientovaná sociálna práca narážala na **absenciu rodovej problematiky** v radikálnej sociálnej práci, a preto sa snažila problematiku rodu zaviesť do tých teoretických východísk sociálnej práce, v ktorých nebola prítomná. Paradoxom však bolo, že väčšinou pozície sociálnych pracovníkov obsadzovali ženy, ale pozície vedúcich pracovníkov zastávali muži (Payne, 2014). Feministická sociálna práca naráža na problém nastávajúci v dôsledku privilegovania mužov vo viacerých úrovniach spoločenského života, čoho výsledkom je exklúzia žien, napríklad z trhu práce. Muži za účelom dosiahnutia sociálnej kontroly žien využívajú viaceré formy násillia (Smrek, 2015). Ako uvádza Uhde (2007, s. 280): „základným všeobecným cieľom feministickej kritiky je teda emancipácia žien v zmysle ich oslobodenia od utláčajúcich a ponižujúcich stereotypných noriem a hodnôt, ktoré sa javia ako prirodzené len z pohľadu inštitucionalizovaných vzorcov hodnotenia a reprezentácie zvečňujúcej fyziologické rozdiely medzi mužom a ženou“. Feministické perspektívy sociálnej práce tvoria jeden z prúdov antidiskriminačnej sociálnej práce zacielený na vyhľadávanie, objasňovanie a riešenie podstaty nerovností medzi mužmi a ženami (Janebová, 2014b). Feministicky orientovaná sociálna práca riešenie však nevidí v nahradení dominancie mužov ženským pohlavím, ale v **odstránení opresie**, ktorá by bola oslobodzujúcim prostriedkom života žien od mužov a zároveň patriarchálnych prepojení (Dominelli, 2002b). Vo svojej podstate je sociálna práca sama osebe feministická. Táto skutočnosť spočíva hlavne v jej prepojení s feminizmom. Hlavným spojovacím „mostíkom“ je presvedčenie, že osobné problémy majú pôvod v politickej sfére spoločnosti. Feminizmus aj sociálna práca hľadajú možnosti, ako spojiť oblasť osobného a politického, a to hlavne na základe procesu posilňovania, pričom obe perspektívy musia „odrážať“ všetky útoky inštitucionálneho útlaku (Van Wormer, 2002). Praktickým príkladom prepojenia feminizmu a sociálnej práce je systém

komunitných centier a ubytovní Hull House¹² v Chicagu (Bosá, 2013). Feministickú sociálnu prácu môžeme označiť ako jednu z praktických foriem sociálnej práce, ktorá vychádza zo skúseností žien v spoločnosti. Tým, že je zacielená na prepojenie postavenia ženy v spoločnosti a jej individuálnej nedostatočnosti, sa snaží nájsť primerané nástroje napĺňania jej špecifických potrieb, súčasne však utvára klientsko-pracovnicke vzťahy založené na princípe rovnosti a určuje spoločného menovateľa štrukturálnych nerovností. Taktiež prihliada k vzájomnej závislosti sociálnych vzťahov, čím zabezpečuje aj napĺňanie potrieb osôb, ktoré sú so ženami v interakcii (Dominelli, 2002b). V rámci feministickej sociálnej práce môžeme identifikovať viacero prúdov, ktorých poznatky môže využívať sociálna práca. V praxi sa stretávame s rôznymi, niekedy vzájomne kontradiktórnymi teóriami feminizmu založenými na rôznych výkladoch ľudských problémov a uprednostňujúcimi rozdielne podoby intervenčných opatrení. Cieľ však zostáva spoločný, a to odstrániť marginalizáciu a útlak žien, v špecifických prípadoch mužov (Janebová, 2014b).

2.1.5 Sociálno-ekologické prístupy

Vychádzajúc z presvedčenia, že sociálna práca ako profesia sa zameriava na interakčný proces medzi ľudským jedincom a jeho prostredím, ktorý posudzuje, odhaľuje jeho silné a slabé stránky a svoju činnosť smeruje hlavne k uplatňovaniu nástrojov, ktorých cieľom je zmena alebo obnova významných interakcií, môžeme konštatovať, že dôležitú úlohu tu zohráva sociálno-ekologická perspektíva. Môže byť nazývaná aj ako tzv. ekosystémová perspektíva. Ako uvádzajú Närhi a Matthies (2001, s. 16) „sociálna nespravodlivosť, sociálne vylúčenie a otázky ľudských zdrojov sa nedajú riešiť bez zohľadnenia prostredia“. V sociálnej práci sa postupne začala formovať v 70. rokoch 20. storočia, ale do praxe bola aplikovaná až v 80. rokoch (Janebová, 2014c). Je nevyhnutné poznamenať, že na základe vlastného uváženia a analýzy sme tento prístup zaradili medzi kritické prístupy sociálnej práce. Dôvodom nášho rozhodnutia bol fakt, že táto perspektíva nám v sociálnej práci umožňuje kriticky posudzovať interakčný proces medzi človekom a prostredím, pričom môžeme hĺbkovo analyzovať problémovú situáciu

---

¹² Z feministického hľadiska ide o zoskupenie ženských aktivistiek, stredisko politických aktivít a bezpečné miesto pre vytváranie priateľských, a často aj milostných vzťahov medzi ženami, ktorých účelom stretávania bol boj za všetky formy slobody. Z perspektívy sociálnej práce išlo o stredisko zastrešujúce komplexný systém sociálnej pomoci od krízovej intervencie cez poradenstvo a v konečnom dôsledku aj prevenciu. Hull House bol tiež významným strediskom výskumnej činnosti. Sociálna práca v Hull House bola vykonávaná aktivistkami hlásiacimi sa k feministickému hnutiu a zároveň sa feministky aktivizovali pri praktickom uskutočňovaní sociálnej pomoci (Bosá, 2013).

klienta, teda zistiť, či ide o problém na strane jednotlivca alebo samotného prostredia. Využívame komplexný prístup riešenia danej problémovej situácie. Sociálno-ekologický prístup je svojím obsahom a koncepciou veľmi úzko prepojený so systémovými teóriami a niektorými autormi je považovaný za ich podkategóriu (Mátel, 2015). Počiatočné diskusie, ktoré začali pripisovať náležitý význam **prvku prostredia**, ho chápali predovšetkým ako sociálne prostredie. V tejto súvislosti sa objavujú dva pohľady na význam vzťahu prostredia a sociálnej práce. Prvý predstavuje **Mary Richmondová**, ktorá chápe človeka ako súčasť prostredia, a preto zdôrazňuje dôležitosť sociálnych aspektov tohto prostredia. V jej myslení prevládajú sociálno-psychologické perspektívy, na základe ktorých je kladený dôraz na sociálnu interakciu a sociálne siete v životnej situácii človeka, ktoré spolu vytvárajú zmysluplný celok. V tomto prípade sa teda sociálny pracovník nemá sústrediť na hodnotenie abnormality, ale sústreďí sa na pochopenie vzťahu medzi človekom a prostredím. Richmondová vzťahuje problematiku prostredia hlavne na sociálne vzťahy. Druhý pohľad na prvok prostredia v sociálnej práci nám poskytuje **Jane Addamsová** chápaná prostredie v širšom zmysle. Podľa jej presvedčenia prostredie tvorí okrem sociálneho prostredia aj fyzické, materiálne prostredie, a miestne služby, ktoré nazýva aj „mestským prostredím“. Vo svojej koncepcii sa sústreďí predovšetkým na skúmanie účinkov, ktoré majú životné podmienky a prostredie na ľudské blaho (Närhi & Matthies, 2001). **Koncept prostredia** v sociálnej práci bol oficiálne rozvinutý americkými sociálnymi vedcami, a to **Hermanom D. Steinom** a **Richardom A. Clowardom** v spoločnej práci *Social Perspectives of the Behavior*. V 60. rokoch sa začalo o ekologických konceptoch premýšľať ako o vhodných alternatívach využiteľných v praxi pomáhajúcich profesií. Vývoj sociálnej práce hlavne z pohľadu uplatnenia ekologických perspektív významnou mierou ovplyvnil **Harriett Bartlettovú**, ktorá sa vo svojom diele *Common Base of Social Work Practice* sústredila na koncept sociálneho fungovania, a **William Gordon** analyzujúci sociálnu prácu na rozhraní medzi systémami a ich prostredím (Mátel, 2015). Podľa jeho presvedčení proces, ku ktorému dochádza na rozhraní medzi systémami a ich prostredím, sa nazýva **transakcia**, ktorá je charakteristická vzájomným doladovaním. Výsledkom doladenia je na strane systému zvládanie podmienok, ktoré kladie prostredie, a na strane prostredia zlepšovanie kvality. Úspešným výstupom transakcie je **pozitívna zmena** v systéme i prostredí. Pre systém to znamená rast a vývoj organizmov a pre prostredie kultiváciu podmienok. Podmienkou rastu a vývinu prvkov v systéme je nepretržitá vzájomná výmena potrebných informácií a podnetov medzi organizmom a prostredím. Svoju pozornosť zameriaval špeciálne na **sociálne**

systemy, ktoré sú vo vzájomnej interakcii so sociálnym prostredím. Sociálnu prácu chápal ako profesiu zaoberajúcu sa jednotlivcom a prostredím, pričom človek je určitou podobou systému. Vzájomná prepojenosť, interakcia systému s prostredím, vyvoláva zmenu na oboch stranách (Gordon, 1969). Ďalšími významnými priekopníkmi tohto prístupu boli **Carel Germainová** a **Alex Gitterman**, ktorí vo vzájomnej spolupráci sformulovali špecifický model ekosociálneho prístupu nazývaného aj life model (životom modelovaná prax) rozpracovaný v spoločnom diele *The Life Model of Social Work Practice* (Levická & Levická, 2012). Podnetom k vypracovaniu tohto modelu bol podľa Germainovej a Gittermana (2008) fakt, že sociálna práca sa doteraz zaoberala len individuálnymi (vnútornými) procesmi jednotlivca, širšie sociálne, kultúrne, fyzické prostredie bolo zohľadňované len zriedkavo. Táto skutočnosť je podľa ich presvedčenia výsledkom nedostatočných teoretických konceptov zohľadňujúcich vplyv prostredia na celkový rozvoj človeka a jeho sociálne fungovanie a naopak. V kontexte life modelu Levická a Levická (2012, s. 64) uvádzajú, že: „veľa problémov a životných stresov vzniká práve na spoločných hraniciach klienta a jeho prostredia.“ Preto je v rámci life modelu nevyhnutné zohľadňovať **výmenné skúsenosti** medzi človekom a prostredím. Sociálna práca sa v rámci life modelu sústreďuje na silné stránky človeka, modifikáciu prostredia tak, aby zodpovedalo potrebám ľudí a zlepšovaniu vzájomného vzťahu medzi človekom a prostredím, a to prostredníctvom vzťahu medzi sociálnym pracovníkom a klientom založeným na **princípe partnerstva**. Pozornosť sa, samozrejme, venuje aj dôležitej otázke **zmocňovania klienta**, ktorý je považovaný za najlepšieho odborníka na svoj vlastný život. V tomto zmysle je úlohou sociálnej práce intervenovať do systému klienta a podporovať zlepšenie jeho transakcií s prostredím (Levická & Levická, 2012). Sociálno-ekologická perspektíva, zohľadňujúca nielen myšlienky významných predstaviteľov zaoberajúcich sa touto problematikou, vychádza hlavne z poznatkov ekológie, ktorá sa zameriava na analýzu vzťahov medzi živými organizmami a ich prostredím i schopnosťou prispôbovať sa podmienkam tohto prostredia (Janebová, 2014c). Hľadá možnosti dosiahnutia dynamickej rovnováhy a vzájomnosti (Levická, 2002). Cieľom ekosociálne orientovanej sociálnej práce je úspešné sociálne fungovanie človeka v jeho prostredí. Sociálna funkčnosť jednotlivca spočíva hlavne v plnohodnotnom naplnení poslania človeka nielen vo vzťahu k makroprostrediu (spoločnosti ako celku), ale aj v rámci mikroprostredia, teda v tých najbližších, interpersonálnych vzťahoch človeka (Dubois & Krogsrud Miley, 2013). V tejto perspektíve sa človek a jeho prostredie vníma ako jednotný celok, systém existujúci v rámci určitých (historických, kultúrnych) súvislostí (Šlosár et al., 2017). Pre prax

sociálnej práce to znamená, že sociálne problémy sú vnímané ako výsledky vzájomných kolízií medzi potrebami jednotlivca a možnosťami, ktoré prostredie ponúka k uspokojeniu týchto potrieb. Sociálna práca upevňuje hlavne tie transakcie medzi jednotlivcom a prostredím, ktoré v čo najväčšej miere podporujú schopnosť vzájomnej adaptácie (Dubois & Krogsrud Miley, 2013). Pre sociálnu prácu je v sociálno-ekologickej perspektíve rozhodujúca aj skutočnosť, že ekológia pracuje s procesom adaptácie organizmu na prostredie, v ktorom žije. V súčasnosti je pojem **adaptácia** postupne nahradzovaný pojmom **reziliencia** (pružnosť, odolnosť), čo predstavuje adaptáciu človeka na prostredie, a naopak. Reziliencia sa zameriava na hľadanie silných stránok jednotlivca i prostredia, za účelom dosiahnutia funkčnej interakcie medzi jednotlivcom a prostredím. Úlohou sociálnej práce je nájsť silné stránky klienta, na základe ktorých bude môcť zvládať požiadavky prostredia, a na strane druhej odhaliť silné stránky prostredia, ktoré môžu byť nápomocné k riešeniu klientových problémov (Janebová, 2014c). Moderná industriálna spoločnosť sa vyznačuje vysokou mierou premenlivosti, použijúc pojem Becka – tekutosti. Jednotlivec sa adaptuje na nové podmienky zisťujúc zložitost', niekedy neprehľadnosť sociálnych pôsobení a pri nedostatku rozhodnosti, poznania a príležitostí môže mať s touto adaptáciou problémy. V tomto zmysle „k aproximácii zmien v oblasti základných hodnôt a praktík moderných industriálnych spoločností prostredníctvom ekosociálnych prístupov môže ekologicky orientovaná sociálna práca prispieť najmä stanovením všeobecne akceptovaných pravidiel riadeného formovania globálnych vzťahov s ekosociálnym akcentom, saturáciou nových ekosociálnych spoločenských potrieb a permanentnou optimalizáciou implementácie ekosociálnych tém do spoločenského diskurzu“ (Jusko, 2020, s. 41 – 42).

2.2 Kritický a reflexívny prístup k realite sociálnej práce

Sociálna práca predstavuje jednu z veľmi dôležitých oblastí spoločenského života. Nielen preto, že sa zaoberá riešením dlhodobých problémov, ale aj z dôvodu, že musí reagovať na problémy nového charakteru, ktoré sú súčasťou neustáleho vývoja spoločnosti. Potreba neustáleho hľadania vhodných alternatív riešení týchto problémov a ich komplexného vnímania vnáša do sociálnej práce požiadavku kritického a reflexívneho prístupu. V tejto súvislosti si musíme zodpovedať dôležitú otázku: *Čo rozumieme pod reflexivitou, reflexívnym a kritickým prístupom v sociálnej práci?* Podľa Navrátila a Janebovej (2010, s. 6): „reflexivitu [...] chápeme ako schopnosť sociálneho pracovníka pozerat' sa za „oponu svojho myslenia“. To znamená, že profesia sociálnej

práce vyžaduje od sociálneho pracovníka schopnosť zohľadniť širšie súvislosti každého problému, s ktorým prichádza do kontaktu. Nesmieme však zabúdať na skutočnosť, že je nevyhnutné, aby sociálny pracovník kriticky pristupoval k analýze životnej situácie každého klienta, ale aj svojho konania. Práve **kritický a reflexívny prístup** v sociálnej práci nám otvára možnosti spoznávania sociálnej reality takej, aká je, bez akéhokoľvek „zastierania“ pravdy. Už od svojich počiatkov v sebe sociálna práca nesie prvky kritickosti, čo sa prejavovalo hlavne v požiadavkách kritickej reflexie nielen životných okolností klienta, ale aj praktických aktivít či postojov, hodnôt a myšlienok sociálnych pracovníkov. **Mary Richmondová** ako priekopníčka modernej sociálnej práce zdôrazňovala požiadavku kriticky reflektujúceho aspektu sociálnej práce za účelom porozumenia sociálnemu fungovaniu jednotlivca v kontexte spoločnosti, ktorej je súčasťou, a odhalenia vplyvu spoločnosti na život tohto jednotlivca (Marsh & Fischer, 2008). **Kritický prístup** umožňuje každému sociálnemu pracovníkovi prehodnocovať, spochybňovať a skúmať rôzne hľadiská svojho praktického výkonu (Navrátil, 2014), vidieť svoju prácu z rôznych perspektív a vyhnúť sa „monotónnym“ postupom znižujúcim kvalitu práce s klientmi. Dôležité je však poznamenať, že reflexia do sociálnej práce vnáša **neistotu** (Navrátil, 2014), ktorú najskôr môže sociálny pracovník vnímať ako niečo nepríjemné, v niektorých prípadoch až ako „bremeno“ sťažujúce proces rozhodovania. Vo svojej práci si sociálni pracovníci potom nikdy nie sú istí, či uplatnili správny postup, dostatočne rešpektovali klientove práva alebo správne zasiahli. Keď sa však nad tým zamyslíme, neistota v sociálnej práci má aj svoje pozitívne stránky. V prvom rade je potrebné si uvedomiť, že neistota je charakteristická tým, že sociálni pracovníci vnímajú každého klienta ako jedinečnú bytosť s neopakovateľnou situáciou. To nám dokazuje, že sociálna práca nie je jednotvárna, ale vyžaduje od sociálnych pracovníkov neustále premýšľanie, využívanie prvkov kritického myslenia, pretože ide o profesiu založenú na **procese myslenia**. Ak by náhodou nastala situácia, kedy by sme v sociálnej práci mohli konať a rozhodovať sa s istotou, je to predzvesť problému, že sme prestali premýšľať (Janebová, 2014c). Môžeme konštatovať, že práve reflexívny prístup „núti“ sociálneho pracovníka neustále premýšľať, a to okrem iného aj z dôvodu, že je cirkulárnou, neustále sa opakujúcou operáciou, ktorej základom je kritické myslenie (Adams, Dominelli & Payne, 2002). Myslenie je procesom vedúcim k odhaleniu pravdy, prípadne viacerých právd, ktoré sú pre efektívnu prácu sociálneho pracovníka kľúčové. V rámci procesu hľadania pravdy hovoríme o sumarizácii skutočností utvárajúcich klientovu špecifickú a jedinečnú situáciu, ale aj skutočností ovplyvňujúcich osobné postoje, presvedčenia a spôsoby práce sociálneho pracovníka.

Tieto skutočnosti sa neskôr formujú do istej koncepcie pravdy, presvedčení, ktoré vysvetľujú, prečo je realita klienta i praxe sociálnej práce taká, aká je. A práve v tejto súvislosti zdôrazňuje Senge (2007, s. 21) fakt, že: „od útleho veku sme vedení k tomu, aby sme problémy rozoberali na časti, aby sme trieštili a rozkladali svet na kúsky. [...] Vo chvíli, kedy sa snažíme „vidieť celkový obraz“, sa pokúšame znovu zložiť a v mysli pospájať všetky kúsky, previesť pomenovanie všetkých častí a usporiadať ich.“ Inak povedané, snažíme sa vidieť každý problém klienta v jeho komplexnosti. Aby bol sociálny pracovník schopný rozpoznať to, či je pravda skutočná, musí poznatky tvoriace pravdu podrobiť kritickej reflexii. Cieľom kritickej reflexie je hĺbkové porozumenie problémom, hľadanie vysvetlení, možných perspektív, spôsobov riešenia kritických situácií klientov v priebehu pomáhajúceho procesu (Navrátil, 2014). Kritická reflexia poskytuje sociálnemu pracovníkovi veľmi dobrý spôsob odhalenia skrytých skutočností a ich následnej zmeny, hlavne v prípade rôznych foriem nespravodlivostí (Fook & Gardner, 2008), z ktorých vyvstávajú problémy na individuálnej úrovni. Dôležitou súčasťou kritickej reflexie je neustále spochybňovanie existujúcich **systemov moci** v spoločnosti, s čím súvisí aj kritický postoj k aktuálnemu usporiadaniu spoločnosti, preferovanému spoločenskému poriadku, ktoré nemôžeme vnímať ako nemenné. Práve naopak, je potrebné, aby sa sociálny pracovník sústredil na potenciál zmeny a procesy smerujúce k nájdeniu spravodlivejšieho poriadku a usporiadania spoločnosti vedúcemu k eliminácii nerovnomerného rozloženia moci (Fook, 2002). Teda dôležitou súčasťou kritickej reflexie je analýza sociálneho a politického prostredia, ktorá je zacielená na zmenu transformatívneho charakteru (Fook, White & Gardner, 2006). Kriticky reflektujúci sociálny pracovník sa vyznačuje schopnosťou tvorivého prístupu k neistotám, ktoré sa objavili v priebehu jeho praktického výkonu, dokáže vnímať problémy klientov z rôznych aspektov a tieto aspekty vie aplikovať v praxi prostredníctvom konkrétnych teórií a etických konceptov. Zásluhou kritickej reflexivity sociálny pracovník rozvíja spochybňovanie vlastnej praxe, a to v zmysle, že kriticky vníma stabilitu vzťahov a väzieb s klientmi, založených na diskriminačných a opresívnych prvkoch ukrytých v ich vnútorných štruktúrach (Payne, 2014). To znamená, že: „sociálna práca musí reflektovať práve povahu vzťahov medzi ľuďmi, aby vedela stanoviť správne a účinné spôsoby pomoci“ (Stachoň, 2011, s. 134), s čím súvisí aj jedna z najpodstatnejších úloh kritickej reflexie, ktorou je pomôcť sociálnemu pracovníkovi, aby si uvedomil, že v týchto vzťahoch je prítomná moc a podrobil ju analýze predovšetkým v súvislosti s jeho každodenným praktickým výkonom. V rámci kritickej reflexie analyzuje svoje

myšlienkové procesy, ktoré dáva do súvisu so spoločensky prevládajúcim myslením. Prostredníctvom tejto analýzy dochádza k prepojeniu osobných presvedčení s presvedčeniami sformulovanými a preferovanými spoločnosťou a tiež systémami, ktoré sú ovplyvnené týmito spoločenskými presvedčeniami hlavne v súvislosti s výkonom moci (Fook & Askeland, 2006). Kritická reflexia slúži k **porozumeniu** technológií moci, jazyka a praxe, ktoré sú dôležitými zložkami systému utvárajúceho a legitimizujúceho charakter nevyhnutnej politickej a morálnej regulácie (Fook, White & Gardner, 2006). Opomínaním kritickej reflexie týchto dôležitých komponentov sa totiž zahrávame s opätovnou „imitáciou“ nespravodlivých podôb moci a následnou neakceptáciou odlišností (Fook & Gardner, 2007), jedinečností a špecifických potrieb jednotlivcov v spoločnosti. Podľa Navrátila (2014, s. 170 – 171) nesmieme zabúdať aj na to, že: „reflexivita je tiež filozoficky a eticky bližšie k participatívnym prístupom, ktoré chápu klienta ako rovnocenného partnera sociálneho pracovníka. V povahe reflexivity je snaha o kontrolu interpretácií sociálneho pracovníka so všetkými zúčastnenými [...] a cieľom reflexívnej participácie [...] je otváranie priestoru pre zohľadnenie rôznych právd, s ktorými a v ktorých všetci účastníci a predovšetkým klienti žijú.“ Reflexívny prístup je veľmi úzko prepojený so **vzťahovou reflexivitou** vyznačujúcou sa snahou sociálneho pracovníka zdieľať svoje názory na realitu životných situácií s klientom (Parton & O’Byrne, 2000).

2.2.1 Capability prístup ako nástroj posilňujúci kriticky reflektujúcu prax

Po zohľadnení podstatných skutočností a poznatkov týkajúcich sa problematiky kritickej reflexie v oblasti sociálnej práce je potrebné zamyslieť sa nad tým, akú reálnu podobu môže mať kriticky reflektujúca prax. Sociálni pracovníci sa v praxi stretávajú s využívaním rôznych nástrojov a prinášajú pozitívne výsledky. Inak to nie je ani pri kriticky orientovanej sociálnej práci. Jedným z veľmi významných prístupov využívaných v praxi kriticky zameranej sociálnej práce je **capability prístup**. Tento prístup vychádza zo základnej požiadavky kritickej sociálnej práce, ktorou je potreba spravodlivejšieho prístupu ku klientom sociálnej práce. Tvorcom capability prístupu je profesor filozofie a ekonómie, nositeľ Nobelovej ceny za ekonómiu (1998) **Amartya Sen**, a následne je tento prístup rozvíjaný americkou filozofkou **Marthou Nussbaumovou**. Oba predstavitelia sa v rámci tohto prístupu zameriavajú na dosiahnutie spravodlivejších podmienok pre ľudí, ktoré im poskytnú príležitosť prežívania hodnotného života. Podľa Sena a Nussbaumovej má každý jedinec v spoločnosti k dispozícii rovnaké možnosti a slobody voľby na prežitie dôstojného života (Navrátilová, 2018). Oba dôležité komponenty sociálneho fungovania,

a to **človek** a **prostredie**, vytvárajú jeden celok. S týmto celkom pracuje sociálny pracovník hlavne v prípade, ak sa interakcia človeka a prostredia dostane do stavu nerovnováhy, kedy vzniká na strane jednotlivca problém. Keďže ide o komplexný celok, je nevyhnutné, aby sociálny pracovník kriticky pristupoval k posúdeniu oboch komponentov a pritom neopomínal skutočnosť, že na individuálne problémy v jeho sociálnom fungovaní má vplyv aj spoločenské prostredie. Práve capability prístup prináša do práce sociálnych pracovníkov využiteľný nástroj, ktorý im dáva priestor pre analytickú reflexiu pôsobení a dopadov jednotlivých štruktúr v spoločnosti na životy klientov a zároveň im umožňuje podporovať klientovu schopnosť aktívnej participácie na realizácii zmien v oblasti ich sociálneho fungovania. Zameriava sa teda aj na podobu politických štruktúr a posudzuje ich vplyv na život jednotlivca. Capability prístup môže napríklad skúmať skutočnosť, či sú ľudia zdraví a majú zdroje a prostriedky na uskutočnenie týchto capabilít zo strany komunity. Veľmi dôležité je tiež poznamenať, že tento prístup rozvíja u sociálnych pracovníkov schopnosť citlivosti v jednotlivých oblastiach práce s klientom. To znamená, že pri posudzovaní životnej situácie klientov kriticky zohľadňujú **štrukturálne nerovnosti** a **nespravodlivosti**. Aktívny prístup k zmene nespravodlivých a nerovných podmienok v rámci capability perspektívy sa očakáva nielen od klientov, ale aj od samotných sociálnych pracovníkov. Capability prístup má taktiež významné postavenie aj v oblasti výskumu v sociálnej práci. Podstatné uplatnenie nachádza v skúmaní problematiky týkajúcej sa kvality života (Navrátilová, 2018). Môžeme teda konštatovať, že Senova teória capabilít je veľkým prínosom pre teóriu i prax sociálnej práce. Poukazuje na to, že podpora potenciálu klientov zo strany sociálnych pracovníkov prispieva k slobode, vďaka ktorej môžu dosiahnuť sociálne fungovanie umožňujúce im prežiť cenný život. Podľa Sena sú sociálni pracovníci pre splnenie tejto neľahkej úlohy vybavení potrebnými nástrojmi a zručnosťami. Profesionálne zručnosti, ktoré počas svojej praxe získali, im umožňujú pomôcť a podporovať svojich klientov pri získavaní, obnove, zvyšovaní i následnej praktickej aplikácii týchto potrebných capabilít (Den Braber, 2013). Tento prístup nachádza svoje uplatnenie hlavne pri práci s nezamestnanými, seniormi, v oblasti ochrany a zaistenia práv detí, pri práci s osobami s rôznymi typmi zdravotných postihnutí a ďalšími typmi klientov sociálnej práce (Navrátilová, 2018).

Zhrnutie:

V rámci tejto kapitoly sme sa zaoberali teoretickými súvislosťami, charakteristikou a špecifikami kritickej sociálnej práce, pričom sme neopomenuli základné hybné sily samotného vzniku kritickej sociálnej práce, ktorými sú jednoznačne Frankfurtská škola, marxizmus, transformácia spoločnosti, ale aj radikálna sociálna práca. Poukázali sme na dôležité kategórie, a to kategóriu moci a útlaku, ktoré sú reflektované v kritickej sociálnej práci. Vymedzili sme jednotlivé smery a prúdy kritickej sociálnej práce, pričom sme hĺbkovo analyzovali východiskové tézy každého z nich, neopomínajúc vplyv významných priekopníkov na kreovanie a ďalší vývoj daného smeru či prúdu. Svoju analýzu jednotlivých smerov a prúdov sme začali radikálnou sociálnou prácou, pokračovali sme štruktúrnou sociálnou prácou, antidiskriminačnými a antiopresívnymi prístupmi, feministickými prístupmi v sociálnej práci a medzi kritické smery a prúdy v kontexte kritickej sociálnej práce sme zaradili aj sociálno-ekologické prístupy. Po analýze jednotlivých smerov a prúdov kritickej sociálnej práce sme pokračovali problematikou kritického a reflexívneho prístupu k realite sociálnej práce, ktorý pomáha sociálnemu pracovníkovi hĺbkovo porozumieť problémom, hľadať vysvetlenia, možné perspektívy a spôsoby riešenia kritických situácií klientov v priebehu pomáhajúceho procesu. S kritickou sociálnou prácou bezpodmienečne súvisí aj využitie capability prístupu v sociálnej práci, vychádzajúceho z potreby spravodlivejšieho prístupu ku klientom sociálnej práce. Činnosť sociálneho pracovníka využívajúceho capability prístup spočíva v tom, že pri posudzovaní životnej situácie klienta kriticky zohľadňuje štruktúrne nerovnosti a nespravodlivosti.

Kontrolné otázky:

1. Čo je kritická sociálna práca a aké je jej zameranie?
2. Ktoré dve kategórie sú centrálnym záujmom kritickej sociálnej práce a v tomto kontexte podliehajú jej kritike a analýze?
3. Vymenujte základné znaky kritickej sociálnej práce.
4. Uveďte a stručne charakterizujte jednotlivé prúdy kritickej sociálnej práce.
5. Aký je význam kritického a reflexívneho prístupu v realite sociálnej práce?
6. Objasnite využitie capability prístupu v oblasti sociálnej práce.

3 ANALÝZA VYBRANÝCH KATEGÓRIÍ V SOCIÁLNEJ KRITIKE A SOCIÁLNA PRÁCA

V úvode tejto časti vysokoškolskej učebnice je veľmi dôležité poznamenať skutočnosť, že na základe poznatkov, ktoré sme systematicky preštudovali a zosumarizovali v prvých dvoch kapitolách, teda štúdiom zamerania sociálnej kritiky a sociálnej práce a ich vzájomnej interakcie, sme dospeli k téze, že zdôrazňovanie významu sociálnej kritiky a jej dôležitých aspektov v sociálnej práci je opodstatnené. Aj tieto poznatky predstavujú rozhodujúce determinanty pri postupnom plnení **cieľa**, ktorý sme si na začiatku našej práce stanovili: *identifikovať možnosti uplatnenia kľúčových aspektov súčasnej sociálnej kritiky v oblasti sociálnej práce a následne popísať charakteristické črty súčasnej sociálnej práce z pohľadu súčasnej sociálnej kritiky*. Sociálna kritika vnáša do teórie i praxe sociálnej práce dôležité prvky zacielené na zlepšenie celkovej kvality sociálnej práce. Aj prostredníctvom aplikácie základných východísk sociálnej kritiky môže sociálna práca reflektovať nielen svoje vlastné poslanie, ale aj praktický výkon sociálnych pracovníkov. Sociálna práca sa musí neustále rozvíjať ako teoretická disciplína i praktická činnosť. *Ako by sa však mohla vyvíjať správnym smerom, ak by samu seba nevnímala kritickým uhlom pohľadu?* Práve takto zamerané otázky nás nútia zamyslieť sa nad nevyhnutnosťou kritického náhľadu na životný cyklus a v rámci neho na praktický výkon sociálnej práce. V tomto kontexte je potrebná aplikácia poznatkov sociálnej kritiky, v ktorej sa stretávame s témami a problémami vlastnými i sociálnej práci. To poukazuje na dva hlavné významy, ktoré môžeme odhaliť v identifikovaní úlohy sociálnej kritiky pre sociálnu prácu. Prvým je kritická reflexia svojho vlastného poslania (zmyslu), postavenia a efektivity jej praktického výkonu v spoločnosti, a druhým je identifikovanie, odhaľovanie a riešenie problémov, nespravodlivostí (spoznávanie ich spoločného menovateľa), ktoré sú vlastné i sociálnej kritike. Veľmi zaujímavým faktom, ktorý sme zistili už pri písaní teoretickej časti, je, že obe disciplíny majú určité skupiny spoločných pojmov, pričom tieto pojmy sme zadefinovali ako kategórie pre náš výskum. Sledovaním frekvencie výskytu určitých kategórií sociálnej kritiky a sociálnej práce sme narazili na štyri základné kategórie, ktorými sa zaoberajú a s ktorými pracujú obe disciplíny. Ide o **zneuznanie, opresiu (útlak), odcudzenie a sociálny konflikt**. Práve tieto kategórie predstavujú **výskumné kategórie**, ktoré sme v priebehu nášho výskumu analyzovali a boli pre nás rozhodujúce,

pretože vyplývajú z kontrastu sociálnej kritiky a sociálnej práce, a zároveň nám ich analýza pomohla nájsť odpoveď na nami stanovenú **základnú výskumnú otázku**, ktorá znie nasledovne: *Aká je povaha súčasnej sociálnej práce z perspektívy súčasnej sociálnej kritiky?* K výskumným kategóriám sme si však vyčlenili aj **podkategórie**, ktorými sú: moc, ľudská dôstojnosť, rovnosť príležitostí, spravodlivosť, rovnosť, sloboda, marginalizácia (exklúzia), odkázanosť, legitimita, sebaurčenie, sociálne fungovanie, sociálna zmena, sociálne problémy (krízové situácie), ktoré boli pre nás pomocnými nástrojmi pre zreteľnejšiu identifikáciu a odhalenie významov hlavných výskumných kategórií v texte. Tieto podkategórie sme si vybrali z dôvodu, že predstavujú základné konštrukty, cez ktoré môžeme poznať podstatu samotnej sociálnej práce. Teoretický výskum uskutočňujeme ako kvalitatívnu obsahovú analýzu, pretože „prostredníctvom kvalitatívneho výskumu môžeme preskúmať širokú škálu dimenzií sociálneho sveta, vrátane štruktúr a väzieb každodenného života [...] spôsoby akými sociálne procesy, inštitúcie, diskurzy alebo vzťahy fungujú, a dôležitosť významov, ktoré produkujú. [...] Má bezkonkurenčnú kapacitu vytvárať presvedčivé argumenty o tom, ako veci fungujú v konkrétnych kontextoch [...] a má schopnosť produkovať veľmi dobre podložené multidisciplinárne všeobecnosti“ (Mason, 2009, s. 1). Počas študovania a bližšieho poznávania problematiky sociálnej kritiky, hlavne v súvislosti s jej presahmi a interakciami s disciplínou sociálnej práce, sme narazili hneď na niekoľko problémov, k riešeniu ktorých je vďaka svojej orientácii vhodný práve kvalitatívny výskum. Prvým problémom bolo nedostatočné rozpracovanie problematiky sociálnej kritiky a jej významu pre potreby teórie i praxe sociálnej práce v podmienkach Slovenskej republiky (ďalej len „SR“). Dospeli sme k zisteniu, že na našom území (SR), nie je dostupná žiadna odborná publikácia alebo štúdia (spracovaná slovenskými odborníkmi), ktorá by poskytovala sociálnym pracovníkom primeraný východiskový rámec pre aplikáciu kritických myšlienok a postupov do praxe sociálnej práce, a to s prihliadnutím na podmienky, potreby a problémy našej krajiny, v súvislosti so zacielením sa na komplexné a funkčné riešenia typických sociálnych problémov nášho teritória. Pritom, hlavne v posledných rokoch, narážame na skutočnosť, že čím ďalej, tým viac sa od sociálnych pracovníkov vyžaduje schopnosť kritického myslenia a kritickej reflexie svojej práce i profesie ako takej. Kritickosť sa stáva neodmysliteľnou súčasťou osobnostných predpokladov sociálneho pracovníka. Síce máme v sociálnej práci vypracované kritické teórie, v praxi slovenskej sociálnej práce sú v dôsledku vyššie uvedených dôvodov využívané minimálne. Je potrebné, aby sociálna práca vnímala samu seba kritickým uhlom pohľadu a zároveň aby

bola vnímaná kriticky z pohľadu iných disciplín za účelom ďalšieho rozvoja, zvyšovania kvality a dobrých príkladov praxe. Všetky tieto argumenty nás priviedli k voľbe kvalitatívneho výskumu. Kvalitatívny výskum nám umožní získať nezvyčajný uhol pohľadu na sociálnu prácu ako takú, odhaliť poznatky a dôležité fakty týkajúce sa teórie i praxe sociálnej práce. Vychádzame z predpokladu, že s niektorými sociálnymi problémami, s ktorými sociálna práca „zápasí“ dlhé roky, sme veľmi dobre oboznámení z jej teórie a praxe, ale aj napriek tomu môžeme skúmaním sociálnej práce z pohľadu sociálnej kritiky, využitím primeraných výskumných metód, dospieť k odhaleniu nových, pre sociálnu prácu dôležitých skutočností, k čomu nám pomôžu aj stanovené výskumné kategórie, pričom vychádzame z faktu, že všetky nami stanovené výskumné kategórie majú negatívne účinky nielen na spoločnosť ako celok, ale aj na životy jednotlivcov, a preto je potrebné im venovať dostatočnú úroveň pozornosti za účelom spoznania príčin ich vzniku, zmiernenia či odstránenia negatívnych dôsledkov nielen v individuálnej, ale aj celospoločenskej rovine. Už pred samotnou realizáciou výskumu sme predpokladali, že kategórie nie je možné od seba striktno oddeliť, pretože sa vo viacerých prípadoch vzájomne prelínajú a sú v neustálej interakcii. Napríklad počas realizácie výskumu sme už pri analýze prvej kategórie, ktorou je zneužívanie, čiastočne narazili aj na ďalšie nami stanovené kategórie. To znamená, že aj podkategórie sa v rámci skúmania stanovených kategórií môžu opakovať, prípadne objavovať súčasne.

3.1 Metodika analýzy

Dospeli sme k rozhodnutiu, že najvhodnejšou výskumnou metódou zohľadňujúcou charakter našej práce i naše možnosti je **kvalitatívna obsahová analýza**. V dôsledku toho, že kvalitatívna obsahová analýza je zložitým procesom, boli stanovené tri prístupy, ktoré môžu byť aplikované pri výskume využívajúcom metódu kvalitatívnej obsahovej analýzy. V tomto kontexte hovoríme o konvenčnom, direktívnom a sumatívnom prístupe. Vychádzajúc z charakteru problému, na ktorý je zacielený náš výskum, sme zvolili práve **konvenčnú obsahovú analýzu**¹³. Vo vnútri procesu uvedenej analýzy sa objavuje aj relačný aspekt analýzy, čo pomáha dotvárať celistvý obraz o analyzovanej kategórii.

---

¹³ Konvenčná obsahová analýza sa najčastejšie používa vo výskumnom dizajne zacielenom na popísanie fenoménu. Tento prístup je vhodný vtedy, keď existujúca teória alebo vedecké poznatky o skúmanom fenoméne sú obmedzené. Kategórie a názvy kategórií vyplývajú priamo z textu. Výskumníci v tomto prípade skúmajú údaje, aby získali nové poznatky o danom fenoméne (Kondracki & Wellman, 2002).

V kvalitatívnej obsahovej analýze textu sme sa sústredili na výskumné kategórie a podkategórie, uvedené vyššie v texte, a následne sme ich v dôsledku väčšej prehľadnosti spracovali do tabuľky č. 1 *Prehľad kategórií a podkategórií výskumu*.

Tabuľka č. 1 Prehľad kategórií a podkategórií výskumu

Kategórie	Podkategórie
zneuznanie	moc ľudská dôstojnosť rovnosť príležitostí
útlak (opresia)	spravodlivosť rovnosť sloboda
odcudzenie (alienácia)	marginalizácia (exklúzia) odkázanosť legitimita
sociálny konflikt (napätie)	sebaurčenie sociálne fungovanie sociálna zmena sociálne problémy (krízové situácie)

Zdroj: Vlastné spracovanie

Aký bol postup pri obsahovej analýze textu? Na začiatku sme si vyčlenili odbornú literatúru, články vrátane článkov dennej tlače a štúdie, ktoré sa zaoberajú jednotlivými výskumnými kategóriami v oblasti sociálnej kritiky a sociálnej práce. Tieto materiály pre nás teda predstavovali **objekt výskumu**. V procese vyhľadávania relevantných textových zdrojov sme pracovali so **základným súborom**, ktorý tvorili všetky textové dokumenty zaoberajúce sa sociálnou kritikou a kritickou sociálnou prácou. Po zhromaždení všetkých relevantných zdrojov sme z týchto zdrojov vyčlenili **výberový súbor**, teda zdroje zaoberajúce sa stanovenými výskumnými kategóriami, uvedenými v tabuľke č. 1. Odborné zdroje sme vyhľadávali prostredníctvom systému google, hlavne čo sa týka zahraničných článkov a štúdií, knižné zdroje sme vyhľadávali pomocou súborného katalógu slovenských knižníc. Pri vyhľadávaní sme sa sústredili na pôvodné pojmové znenie stanovených výskumných kategórií, ale zároveň sme pri vyhľadávaní využívali aj ich synonymá (napr. pri opresii to bol útlak atď.). Pri obsahovej analýze textu bolo vždy našim základným cieľom odhalenie významu a relevantnosti jednotlivých kategórií pre oblasť sociálnej práce s prihliadnutím k stanoveným podkategóriám. Za **významové jednotky** v rámci našej

analýzy sme pokladali definície jednotlivých kategórií z perspektívy sociálnej kritiky i sociálnej práce. Je potrebné zdôrazniť, že v rámci sociálnej kritiky sme významy nachádzali v teoretickej rovine obsahu a v oblasti sociálnej práce sme k poznaniu fundamentálnych významov dospeli prostredníctvom prepájania teórie sociálnej práce s príkladmi z praxe, pri ktorých sme sledovali opakovateľnosť určitých životných okolností v obsahu problémových situácií klientov sociálnej práce.

Akým procesom boli významy odhaľované? Významy sme odhaľovali opakovaným čítaním textu a postupným priradovaním kódov pojmom relevantným pre nami stanovené výskumné kategórie a podkategórie, ktoré sme si v texte vyznačili. Dôležité významy sme teda spoznávali prostredníctvom procesu **kódovania**, pričom sme využili model Straussa a Corbinovej, ktorí predstavujú model kódovania založený na troch fázach. Najskôr to bolo otvorené kódovanie zamerané na tvorbu konceptov, neskôr axiálne kódovanie orientované na hľadanie vzťahov a súvislostí medzi týmito konceptami, a nakoniec selektívne kódovanie, na základe ktorého sme určili základný koncept a následne formulovali teóriu (Strauss a Corbinová, 1999). Počas celého procesu kvalitatívnej obsahovej analýzy sme vyhodnocovali dáta a vyvodzovali tvrdenia, tézy a nakoniec i závery prostredníctvom využitia induktívnych, deduktívnych metód a komparácie významov, ktoré sme odhaľovali počas analýzy jednotlivých materiálov. Pri realizácii nášho výskumu sme, samozrejme, zabezpečili aj to, aby získané dáta, ktoré sme analyzovali a interpretovali, spĺňali potrebnú úroveň validity. Validitu kvalitatívnej výskumnej stratégie sme zabezpečili prostredníctvom triangulácie výskumných dát, a to na základe skutočnosti, že sme si stanovili 4 výskumné kategórie, ktoré boli skúmané z dvoch rozdielnych perspektív. Jednak z perspektívy sociálnej kritiky a zároveň z perspektívy sociálnej práce, čo nám umožnilo vyhnúť sa akémukoľvek „skreslenému“ alebo príliš zovšeobecnenému vnímaniu týchto kategórií.

3.2 Analýza a interpretácia: zneuznanie

Prvou kategóriou, ktorú sme v priebehu nášho výskumu analyzovali, bola kategória **zneuznania, resp. uznania**. Aby sme mohli pochopiť zneuznanie a jeho závažné dôsledky, je potrebné zaoberať sa aj jeho protikladom, teda uznaním. Každý z nás ako súčasť určitého spoločenského usporiadania je závislý na uznaní, či už zo strany society ako celku alebo konkrétnych osôb, ktoré v našom živote zastávajú dôležité miesto. Uznanie je pre človeka niečo, čo ho dokáže „usvedčiť“ v tom, že činnosť, na vykonávanie

ktorej vynaložil určité úsilie, má zmysel a je prínosom nielen pre jeho osobu, ale aj pre ostatných. V súvislosti s uznaním však hovoríme aj o hodnote človeka ako ľudskej bytosti, o uznaní jeho kultúry, zvyklostí, tradícií, teda odlišností. Uznanie sa však netýka len toho, čo sme vyprodukovali, ale aj toho, že sme osobnosťou s jedinečnou identitou, ktorá si zaslúži ocenenie už len kvôli tomu, že existuje. Náš celoživotný boj o uznanie spočíva v stave človeka, ktorý v sebe ukrýva dva paradoxy. Na jednej strane sme ako ľudia na sebe navzájom závislí, aby sme sa mohli stať ľuďmi v pravom zmysle slova, a zároveň si udržali zmysluplnosť svojich vlastných životov. Dôvodom tejto závislosti je skutočnosť, že naša identita je konštruovaná procesmi **intersubjektívneho uznania**, ktoré potom udržiavajú vzťahy a inštitúcie, ktoré následne našu intersubjektivitu upevňujú. Na druhej strane sme však my sami ohrozením existencie druhých jednotlivcov. Môžeme ich ohrozovať prostredníctvom zanedbávania, zneužívania, izolácie, utlačania alebo zneužívania moci nad ich životmi. To znamená, že sme hlboko zakorenení v boji o uznanie (Thompson, 1999). Uznanie predstavuje jav, ktorý spoločnosť sprevádza už od jej počiatkov. Môžeme si pripomenúť minulosť, časy otroctva, kde určití jednotlivci nemali žiadnu hodnotu, či už z dôvodu príslušnosti k rase, rodu alebo majetkových pomerov. Rousseau tvrdí, že v dôsledku odhaľovania nespravodlivostí a hľadania ich riešení, sa jednotlivci začali zaoberať otázkou **vzájomného ocenenia**, čo bolo základnou príčinou uznania alebo zneuznania konkrétnych členov spoločnosti (Rousseau, 2010). Vychádzajúc z analýzy minulých i súčasných charakteristík uznania sa budeme zaoberať významom uznania, resp. zneuznania v sociálnej práci. V úvode je potrebné poznamenať, že problematikou uznania sa zaoberá vo svojich prácach viacero autorov, a preto sme považovali za nevyhnutné uskutočniť analýzu jednotlivých koncepcií uznania. Každá koncepcia uznania je podporená racionálnou argumentáciou obhajujúcou dôležitosť komponentov tvoriacich základ tejto problematiky. Pri zvažovaní relevantnosti jednotlivých koncepcií uznania použiteľných v oblasti sociálnej práce nám bola veľmi nápomocná publikácia Mareka Hrubeca: *Od zneuznání ke spravedlnosti. Kritická teorie globální společnosti a politiky*, pretože poukazuje na dôležité súvislosti problematiky uznania, resp. zneuznania a poskytuje kritický pohľad na základné tézy, ktoré predstavujú nosné piliere pre koncepcie uznania prezentované najvýznamnejšími autormi zaoberajúcimi sa týmto problémom a majú určitý význam aj pre teóriu i prax sociálnej práce. Začnime skúmanie nášho problému otázkou: *Je uznanie relevantným pojmom pre sociálnu prácu?* Aj keď sme sa pri analýze tejto kategórie v kontexte sociálnej práce stretli s pojmi uznanie a zneuznanie minimálne, často však vyplýva z kontextu štúdií

zaoberajúcich sa problémovými situáciami jednotlivca, skupiny či komunity. Na základe toho môžeme konštatovať, že problémy, s ktorými sa jedinci stretávajú, v prevažnej väčšine vyplývajú z nedostatočnej miery uznania zo strany spoločnosti, ľudí, ktorí sú súčasťou ich sociálneho prostredia. V tejto súvislosti Taylor a Honneth preberajú myšlienky svojich predchodcov uvádzajú, že: „pojem uznania implikuje tézu, podľa ktorej sociálne vzťahy predchádzajú individuum a intersubjektívita má prednosť pred subjektivitou. [...] Možno to chápať tak, že iba z perspektívy súhlasného postoja druhých osôb si človek utvára základné vzťahy k sebe samému – sebadôveru, sebaúctu a sebaocenenie. Bez uznania druhými nemôže získať dôveru vo vlastné sily. To mu bráni v individuálnej sebarealizácii, čiže možnosti uskutočňovať životné ciele, ktoré si sám zvolil“ (Palovičová, 2009, s. 124). To znamená, že klienti, ktorí prichádzajú za sociálnym pracovníkom alebo vyhľadávajú jeho služby, sú ľudia, ktorí sa stali „obeťami“ zneuznania. Na základe uvedeného Honnethovho a Taylorovho tvrdenia môžeme hovoriť o psychických dôsledkoch zneuznania, ktoré majú priamy dopad aj na celkové prežívanie a blahobyt človeka v tom zmysle, že človek, ktorého život nie je druhými jedincami i spoločnosťou náležite oceňovaný, môže zakúsiť „strasti“ niektorej z foriem zneuznania, medzi ktoré patrí aj odcudzenie. Preto úlohou sociálnej práce je nielen poskytnúť dočasnú pomoc klientovi na vyriešenie jeho aktuálnych kríz, ale musí zohľadňovať jeho situáciu komplexne, teda zohľadniť nielen limity na strane osobnosti klienta, ale aj nedostatky spoločenského prostredia. To znamená, že sociálna práca nemôže byť profesiou podporujúcou zneuznanie svojich klientov. Na túto skutočnosť nás už postupne začali upozorňovať kritické perspektívy sociálnej práce. Práve pri riešení sociálnych problémov, ktoré „sužujú“ a znižujú celkový blahobyt človeka, je potrebné, aby pojem uznania nebol len akýmsi výrazom v kritickej teórii, ale tvoril určitý psycho-sociálny konštrukt, ktorý poskytne klientom sociálnej práce príležitosť k posilneniu ich postavenia prostredníctvom procesu zmeny, v rámci ktorého sa zraniteľné a ohrozené skupiny obyvateľstva presunú z pasívnych objektov k aktívnym subjektom schopným mať svoje životy pod kontrolou (Mullaly, 2007). *Aké je teda postavenie uznania či zneuznania v kontexte sociálnej práce?* Sociálna práca je jednou z profesií, ktorá sa denne stretáva so zneuznanými jednotlivcami, skupinami či komunitami, pričom sociálny pracovník má pri práci s týmito jednotlivcami k dispozícii jednotlivé koncepcie uznania, ktoré môže uplatniť. Na základe retrospektívnych pohľadov do minulosti i súčasného stavu sociálnej práce môžeme povedať, že je s pojmom uznania úzko spätá aj napriek tomu, že tento pojem nie je doposiaľ v sociálnej práci veľmi prioritizovaný, čo potvrdzuje aj málo štúdií zameraných na

skúmanie tejto problematiky. Už od svojich počiatkov preberala sociálna práca zodpovednosť za zneuznaných ľudí a zároveň popri tom musela viesť boje za svoje vlastné uznanie, aby sa mohla skonštruovať ako uznávaná spoločenská inštitúcia. Zároveň zastávame myšlienku, že už len to, že jej cieľom bola pomoc druhým bez akéhokoľvek vlastného prospechu, si zaslúžilo uznanie nielen v minulosti, ale aj v súčasnosti. V tejto súvislosti Niemi (2015, s. 174) uvádza, že: „sociálna práca je skúšobným priestorom pre teóriu uznania [...] a vďaka tejto teórii môže sociálna práca lepšie identifikovať podstatu a charakter niektorých sociálnych problémov, čo umožňuje efektívnejšie zásahy.“ Do veľkej miery je sociálna práca inšpirovaná koncepciou uznania Taylora, ktorý ju rozpracoval pod názvom *Politika uznania*. Vychádza zo základného a dlhodobo zakoreneného problému našej spoločnosti, ktorým je multikulturalizmus, multikultúrne uznanie, predstavujúci jednu z najdôležitejších oblastí záujmu sociálnej práce. V nadväznosti na túto koncepciu Medzinárodný etický kódex IFSW/IASSW (2004) v bode 4.2 zdôrazňuje nevyhnutnosť sociálnej spravodlivosti v práci sociálneho pracovníka, ktorej súčasťou je odmietnutie akéhokoľvek správania, ktoré môže vykazovať známky negatívnej diskriminácie či už v dôsledku veku, kultúry, pohlavia, sexuálnej orientácie, farby pleti, rasy, sociálne-ekonomického postavenia a ďalších charakteristík, a taktiež uznanie rôznorodosti klientov, pod ktorým rozumieme identifikovanie a príslušný rešpekt ku kultúrnym a etnickým odlišnostiam prítomných v spoločnosti, ktorej sú oprávnenými zástupcami, a prihliadajú k individuálnym, skupinovým a komunitným odlišnostiam svojich klientov. V našich podmienkach sa téma multikulturalizmu dotýka predovšetkým stále aktuálnej rómskej problematiky. Od sociálnej práce sa očakáva, že bude obhajovať práva a záujmy tejto menšiny. Táto úloha však nespočíva len v tom, že sociálna práca poskytne potrebnú materiálnu pomoc, ale hlavne v tom, že bude v spolupráci s týmito klientmi pracovať na tom, aby získali čo najväčšiu moc nad svojimi životmi, aby vedeli žiť nezávislý a spoločensky uznávaný spôsob života. V mene menšín Taylor (2001, s. 41) zdôrazňuje skutočnosť, že: „neuznanie či zneuznanie môže spôsobiť ublíženie, môže byť formou útlaku, môže druhého uzavrieť do falošného, narušeného a redukovaného spôsobu existencie“, čo znamená, že človek už nie je tým, čím by bol, keby sa mu dostala zo strany spoločnosti, druhých potrebná miera uznania, ale preberá na seba charakteristiky prisudzované mu v procese zneuznania. Jednotlivec teda stráca svoju vlastnú identitu a prijíma umelo vytvorenú, nanútenú. V dôsledku prebratia mylného obrazu jednotlivca či skupiny o svojej identite môžu nastať aj situácie, kedy zneuznaní jedinci odmietnu príležitosti, ponúkané im za účelom oslobodenia sa zo stavu zneuznania (Taylor, 2001).

V praxi sociálnej práce sa pomerne často stretávame s prípadmi, kedy je rómska menšina považovaná za závislú od štátnych sociálnych dávok, prípadne že ich zneužívajú. Často je to však výsledkom skutočnosti, že sa stotožnia s týmito charakteristikami a správajú sa tak, ako to od nich spoločnosť očakáva. Problémové situácie, akými je napríklad chudoba Rómov na Slovensku, nie sú len výsledkom ich osobných schopností, ale je potrebné si uvedomiť, že je veľmi úzko prepojená so stereotypmi, ktorými sa spoločnosť snaží charakterizovať túto skupinu obyvateľstva. Práve existencia stereotypov o rómskej komunite predstavuje najväčšiu bariéru pri ich uznaní zo strany society. Pohľady na Rómov sú do veľkej miery diskriminujúce a nenávisť zo strany väčšiny je citeľná. Hlavným dôvodom je existencia myšlienky, že väčšina musí prispievať na život a potreby rómskej menšiny a oni sú tí, ktorí sú „leniví“ a zneužívajú systém. Tieto faktory sú sprievodným javom aj pri ťažkostiach spojených so zamestnávaním tejto menšiny. Zamestnávateľia stotožňujúci sa so stereotypmi nechcú poskytnúť pracovné príležitosti Rómom, ale radšej dajú príležitosť cudzincom. Dokonca aj Rómovia, ktorí si na živobytie zarábajú svojou vlastnou prácou, sa cítia byť diskriminovaní aj napriek tomu, že nie sú závislí od pomoci zo strany štátu. Z uvedeného teda vyplýva, že ak chceme rómskej menšine vrátiť stratené uznanie, je najskôr potrebné pracovať so stereotypmi v našej spoločnosti (Mušínska & Polák, 2018), a to aj prostredníctvom korektného dialógu medzi väčšinovou spoločnosťou a zneuznanou menšinou. V takýchto prípadoch je potrebné, aby si sociálna práca jednak ako zástupca štátu, ale aj ako obhajca práv a záujmov klientov, bola vedomá svojho poslania navrátiť svojim klientom stratené uznanie. Keďže je sociálny pracovník do určitej miery nositeľom moci, je oprávnený bojovať za uznanie klientov hlavne v súlade s Ústavou SR, v ktorej je uvedené, že každý má mať nárok na disponovanie s rovnakou mierou práv a ľudskej dôstojnosti. Inšpirujúc sa politikou uznania Taylora to znamená, že bojujeme za uznanie na základe dvoch východísk, a to politiky univerzalizmu a politiky diferencie. **Politika univerzalizmu** poukazuje na to, že každý človek má nárok na rovnakú mieru ľudskej dôstojnosti, ktorej zámerom je vyrovnanie a prispôbenie nárokov a práv, čo smeruje k zabráneniu rozdeľovania občanov do prvej a druhej kategórie. Ako príklad uvádza ľudí trpiacich stavom chudoby, ktorý im bráni v plnohodnotnom uplatňovaní svojich občianskych práv a presúva ich do pozície druhej kategórie, znevýhodnených jednotlivcov, ktorým je potrebné pomôcť určitým spôsobom vyrovnanie. V praxi toto vyrovnanie znamená predovšetkým uznanie poskytnutia nevyhnutnej finančnej či materiálnej pomoci, čo vedie k udržiavaniu statusu občianstva druhej kategórie. S takýmito situáciami sa stretávame v každodennom živote, a to

napríklad aj v prípade polarizácie spoločnosti, kde na jednej strane sú bohatí a na strane druhej chudobní občania. Bohatí majú vďaka vysokému príjmu zabezpečené všetky životne dôležité potreby, odvádzajú dane, ktorými je čiastočne dorovnávaný deficit chudobných, ktorí „strádajú“ vo väčšine oblastí svojich životov. Týmto dorovnaním im môžeme pomôcť čiastočne zlepšiť ich finančnú situáciu, no nevrátíme im stratené uznanie. Kým politika univerzalizmu prezentuje dôležitosť univerzálnych práv, **politika diferencie** predkladá požiadavku uznania každého človeka, ocenenie jeho jedinečnej identity, niečoho, čím sa odlišuje od ostatných a robí ho jedinečnou ľudskou bytosťou (Taylor, 2001). Rešpektujúc tieto východiská môžeme teda povedať, že každý klient je považovaný za významnú osobnosť, má právo a taktiež si zaslúži profesionálnu pozornosť. To znamená, že sociálny pracovník je vo vzťahu ku klientovi prvou osobou, od ktorej je očakávaný postoj uznania, ak chce bojovať za uznanie svojho klienta. Uznanie zo strany sociálneho pracovníka predstavuje uznanie zo strany štátu, rovnako ako zneuznanie zo strany sociálneho pracovníka predstavuje zneuznanie zo strany štátu v starostlivosti, čo môže v prípade niektorých klientov viesť k sociálnemu vylúčeniu (Niemi, 2015). Sociálny pracovník považuje klienta za osobu schopnú získať svoje stratené uznanie a tento postoj potvrdzuje aj tým, že pracuje na odhaľovaní a posilňovaní jeho silných stránok, ktoré môžu byť základnými nástrojmi v boji za uznanie. V boji za uznanie sa sociálny pracovník opiera v prvom rade o spomínanú Ústavu SR, Medzinárodný etický kódex IFSW/IASSW a Etický kódex sociálnych pracovníkov a asistentov sociálnej práce SR. *Na čo však pri boji za uznanie z perspektívy sociálnej práce nesmieme zabudnúť?* Sociálna práca by mohla len ťažko pomôcť svojim klientom navrátiť im stratené uznanie bez identifikovania a spoznania ich potrieb. Taylor (2001, s. 42) dospel v tomto kontexte k veľmi významnej téze, že: „uznanie nie je len výrazom zdvorilosti, ktorá je našou povinnosťou voči ľuďom. Túžba po uznaní je skôr základnou ľudskou potrebou.“ Potvrdením relevantného významu tejto tézy pre potreby sociálnej práce je aj výskum Jokinena skúmajúceho úspechy sociálnej práce. Zistil, že uznanie je dôležité nielen vo vzťahu sociálneho pracovníka a klienta, aby bola jeho práca úspešná, ale aj samotní klienti si vyžadujú uznanie (Jokinen, 2014). Naplnením potreby uznania si sociálny pracovník otvára cestu k poznaniu ďalších životne dôležitých potrieb klienta, ktorých nenaplnenie spôsobuje problémy v jeho sociálnom fungovaní, a tým vedie k vzniku problémových situácií. Z tohto dôvodu môžeme uplatniť poznatky Honnethovej teórie uznania, ktorá je na účely úspechu boja za uznanie klientov sociálnej práce vhodným doplnením Taylorovej koncepcie. Honneth člení uznanie na tri základné skupiny: **uznanie v primárnych súkromných vzťahoch**, teda

vzťahoch lásky a priateľstva, **uznanie v právnych vzťahoch** a **uznanie v spoločenských vzťahoch**, ktoré je pozorovateľné v rámci solidarity a ocenenia výkonov jednotlivcov (Hrubec, 2011). Honneth vníma uznanie ako dôležitú morálnu kategóriu nielen pre teóriu, ale aj prax zameranú na zabezpečenie sociálnej spravodlivosti v spoločenskom živote. A to je veľmi opodstatnený dôvod, prečo by sociálna práca mala „otestovať“ a následne aplikovať podnety Honnethovej teórie uznania do svojej praxe za účelom väčšieho prihliadania k potrebám užívateľov služieb sociálnej práce (Houston, 2016). Ako sme už uviedli odkazujúc sa na Medzinárodný etický kódex IFSW/IASSW (2004), **sociálna spravodlivosť** je základným cieľom, ku ktorému smeruje sociálna práca. Na základe tohto cieľa musí sociálna práca sledovať a reagovať na to, či si spoločnosť plní základnú úlohu, ktorá je dôvodom jej existencie – napĺňanie potrieb svojich členov. Spravodlivosť a potreby sú vo vzájomnom vzťahu, nie sú však vo vzťahu priamom. Preto nemôžeme povedať, že spoločnosť nie je spravodlivá preto, že niektoré potreby uspokojuje a iné nie (Pinzani, 2015). To však neznamená, že tieto potreby nemá akceptovať. Človek potrebuje, aby jeho potreby boli spoločnosťou akceptované, uznané, pretože: „potreby obecné hrajú ústrednú rolu pri formulovaní životných plánov. [...] potreby sú základnou, na ktorej jedinci rozvíjajú svoje vlastné životné plány, životné ciele a vytvárajú zodpovedajúce prostriedky k ich realizácii“ (Pinzani, 2015, s. 59). V rámci záujmu sociálnej spravodlivosti a tým aj zabezpečenia primeraného napĺňania potrieb svojich klientov musí sociálna práca vedieť prepojiť osobnú a politickú sféru spôsobom vysvetľujúcim udalosti spoločenského života (Andersen, 2013), ktoré významným spôsobom zasahujú do života jednotlivca. Táto náročná úloha sociálnej práce je viditeľná hlavne pri klientoch nachádzajúcich sa v obzvlášť ťažko riešiteľných životných situáciách, medzi ktoré zaradíme napríklad bezdomovectvo. Človek bez domova zažíva nedostatok minimálne dvoch foriem uznania, ktoré uvádza Honneth. Predpokladáme, že sa mu nedostáva uznanie zo strany rodiny, ktorá je primárnou spoločenskou inštitúciou a zároveň inštitúciou určujúcou ďalšie smerovanie jeho života. Tým, že je vylúčený z inštitútu rodiny, nemá dostatočne naplnené svoje psychologické i fyziologické potreby. Vylúčením z rodinného prostredia a tým aj stratou podpornej funkcie rodiny sa dostáva do závažných, niekedy až život ohrozujúcich problémov. Aj keď má k dispozícii právne uznanie, ktoré mu garantuje slobodné uplatňovanie záujmov a práv, v tejto situácii nie je schopný tieto práva využívať spôsobom, ktorý by zabezpečil jeho zmysluplnú sebarealizáciu a správne smerovanie jeho života. Okrem zneuznania zo strany rodiny, ktoré mu spôsobuje veľkú psychickú ujmu a absenciu v napĺňaní životne dôležitých potrieb, zažíva zneuznanie zo strany spoločnosti.

My sami môžeme byť svedkami toho, ako sa väčšina členov našej spoločnosti správa k ľuďom bez domova. Často vidíme pohrdavé pohľady, neúctivé postoje a niekedy aj urážky. Jedným z mnohých dôvodov nedostatku ocenenia zo strany spoločnosti je aj to, že naša spoločnosť je ekonomicky orientovaná a ten, kto nie je ekonomicky činný, hoci má na to potrebné schopnosti, je považovaný za „bremeno“ ostatných, pretože nie je spoločensky užitočný. Človek nepodielajúci sa na spoločenskom živote nepreukazuje svoje zručnosti a schopnosti, ktoré by mohli byť náležite ocenené a uznané. Jednotlivec nachádzajúci sa v takejto situácii trpí stratou pozitívneho vzťahu k sebe samému a nevidí sa ako osoba, ktorá by mala pre spoločnosť určitý význam. Takisto ako pri iných spoločensky vylúčených skupinách, aj bezdomovec prijíma charakteristiky, ktorými je spoločnosťou vnímaný, a správa sa tak, ako sa od neho očakáva. Na základe sledovania medializovaných prípadov či prípadov z reálneho života môžeme potvrdiť, že veľa ľudí zasiahnutých problémom bezdomovectva trpí závislosťou od alkoholu, prípadne iných omamných látok znižujúcich kvalitu ich života a smerujúcich k patologickému správaniu týchto jednotlivcov. Pri úvahách nad prípadmi tohto charakteru by sme sa mali zamyslieť nad otázkou: *Je zneuznanie týchto ľudí zo strany pospolitosti definitívne alebo ešte existuje cesta k dôstojnému životu?* V rámci hľadania odpovede na túto otázku je potrebné si uvedomiť, že na jednej strane sú jedinci, ktorí si situáciu zapríčinili sami sériou nesprávnych rozhodnutí, a na strane druhej zase jedinci, ktorí sa stali „obetami súhry“ nepriaznivých spoločenských či individuálnych udalostí. Vďaka médiám môžeme poznať rôzne príbehy ľudí bez domova, pričom väčšina prípadov bezdomovectva má podobné okolnosti, a preto by sme chceli priblížiť nasledujúci, ktorý je takzvanou sumarizáciou problémov, s ktorými sa väčšina ľudí bez domova stretáva, aj keď sa o tom možno nehovorí „nahlas“ až tak často. Zo všetkých, ktoré sme si mohli prečítať či pozrieť, sme si vybrali nasledovný, v ktorom sa do takto závažnej a spoločensky neprijateľnej situácie dostal v dôsledku podvodu pán žijúci na ulici niekoľko rokov. Nebol to človek, ktorý by nechcel pracovať alebo trpel určitou formou závislosti. Práve naopak, bol to človek, ktorý prišiel o rodinu a keďže ostal sám chcel sa presťahovať z väčšieho bytu do menšieho a ten svoj predať. Pri predaji bytu sa stal „obetou“ podvodníkov a z predaja bytu dostal len minimálny podiel (zálohu), čo mu však nestačilo na pokrytie jeho nákladov, pretože následne prišiel aj o svoju prácu v dôsledku prepúšťania. Nemal ani na zaplatenie nájmu v byte, v ktorom dočasne býval, a tak sa dostal na ulicu. Ako zodpovedný občan bol evidovaný na príslušnom Úrade práce sociálnych vecí a rodiny (ďalej len „ÚPSVaR“), ale z dôvodu nízkeho vzdelania sa mu aj tak nepodarilo nájsť vhodnú prácu. Nastal však deň,

kedy ho ÚPSVaR vyradil z evidencie za nespoluprácu, pretože sa nedostavil na úrad v stanovenom termíne, kedy mal preukázať, že si aktívne hľadá zamestnanie. Dôvodom nebola jeho nezodpovednosť alebo ľahostajnosť, ale omyl. Či už to bol omyl na strane ÚPSVaRu alebo tejto osoby, nebolo zodpovedané. Pán bol však presvedčený, že prišiel v správnom čase. Úrad túto skutočnosť už ďalej neskúmal, vyradil ho z evidencie a na základe toho mu štát pozastavil hradenie poplatkov do zdravotnej poisťovne. A ako je v komunite bezdomovcov bežné v dôsledku nedostatočnej hygieny dostal infekciu a keďže nemal hradené poistné, nenašiel sa ošetrojúci lekár. Zároveň sa stretol s hrubým správaním až „osočovaním“ zo strany týchto odborníkov. Tento príklad ukazuje, aké potrebné a nevyhnutné je poskytnutie pomoci osobám, ktoré sa nachádzajú v ťažko riešiteľných situáciách. Keď čítame alebo počúvame jednotlivé príbehy, napadne nám, že človek zasiahnutý týmto spoločenským javom bezodkladne potrebuje pomoc zo strany spoločnosti, aby mu pomohla „odrazit“ sa od dna, v ktorom uviazol. Väčšina ľudí v spoločnosti však takýchto jedincov odmieta, pozerá sa na nich z „výšky“, nepriznáva im žiadny spoločensky hodnotný status či prínos. Dôvodom môže byť prevládanie stereotypov v spoločnosti, prípadne neznalosť podstaty a príčiny problémov, do ktorých sa títo jednotlivci dostali. Práve tu je potrebná sociálna práca, ktorá okrem iného „na jednej strane [...] identifikuje samu seba s tými, ktorí sú marginalizovaní, utláčaní či vylúčení spoločnosťou. Na druhej strane je sama tvorená, podporovaná a dotovaná tou istou spoločnosťou a štátom“ (Palovičová, 2011b, s. 214). Sociálna práca predstavuje bod prepojenia medzi jednotlivcom a spoločnosťou a sama ako zástupca väčšiny, spoločnosti musí bojovať za uznanie svojich klientov. Vo vyššie uvedenom príklade sme mohli vidieť, že sociálna práca si nesplnila túto povinnosť. V procese práce s klientom bez domova bola uprednostnená byrokracia a plnenie požiadaviek systému pred osobou klienta, pričom sme zástancami tézy, že práve **človek** je centrom pozornosti sociálnej práce. Preto je potrebné, aby v procese sociálnej práce bol kladený dôraz na pomáhajúci vzťah, ktorý je zároveň vhodným prostriedkom boja proti plneniu akýkoľvek administratívnych plánov, ktoré sú príčinou zneuznania potrieb identity v dôsledku odstránenia osoby z pozície základného cieľa sociálnej práce (Ferguson & Woodward, 2009). *Kto iný „bojuje“ za uznanie osôb nachádzajúcich sa na posledných miestach spoločenského „rebríčka“, ak nie sociálna práca?* Odpoveď vždy nachádzame v poslaní sociálnej práce, ktorej pravdivosť nám potvrdzujú aj príklady dobrej praxe. Veľmi vhodným príkladom sú sociálni pracovníci z Bratislavy, ktorí konkrétne v časti Petržalka pomáhajú ľuďom bez domova. Bezdomovcov nachádzajúcich sa v tejto lokalite majú dobre zmapovaných, pretože

vykonávajú pravidelnú terénnu sociálnu prácu raz do týždňa, prostredníctvom ktorej zisťujú ich potreby a pomáhajú im s ich naplnením, a to napríklad tým, že zisťujú možnosti ubytovania v útulkoch, zamestnania, prípadne poskytnutia potrebnej zdravotnej starostlivosti (Bratislavské noviny, 2018). Vďaka aktívnej angažovanosti sociálnych pracovníkov môžu ľudia bez domova spolupracovať na postupnom riešení svojich problémov a realizovať kroky premeniace ich život na plnohodnotný a smerujúci k získaniu strateného uznania. Je na mieste tiež poznamenať, že práve sociálni pracovníci sú tou časťou spoločnosti, ktorá udržiava so zneuznanými jednotlivcami určitú interakciu, o ktorú väčšina spoločnosti nestojí. Postoj nezájmu, opovrhovania alebo odopierania základných ľudských práv zo strany spoločnosti vedie k prežívaniu emócie hanby u zneuznaných jednotlivcov. Hanbu môžeme chápať ako reakciu na skutočnosť, že väzba s niekým bola narušená, čo znamená, že človek stratil pochopenie a porozumenie u iných. Následkom tohto procesu je negatívne hodnotenie seba samého. Hanba však môže byť aj hlavným motívom, ktorý vedie subjekt k zapojeniu sa do sociálneho boja alebo konfliktu (Houston, 2016). Sám Honneth potvrdzuje, že: „skúsenosť zneuznania je spojená s emotívnymi prežitkami poníženia a hanby či pobúrenia a zloby. Tieto negatívne reakcie sa môžu pretvoriť v motívy aktívneho jednanja“ (Velek, 1996, s. 14). To znamená, že skúsenosť zneuznania môže u človeka posilniť motívy vedúce k boju za uznanie. Úlohou sociálnej práce v tomto kontexte je potom potreba prejavovania záujmu, starostlivosti, rešpektovania práv a posilňovania silných stránok zneuznaných klientov. Znovuzískaním pocitu hodnoty, pozitívneho obrazu o sebe samom sú pripravení na to, aby realizovali kroky vedúce k hľadaniu strateného uznania, ktoré si zaslúžia bez toho, aby sa zaoberali negatívnymi prežitkami zneuznania predstavujúce bariéry oslabujúce proces získavania svojich právomocí. Z uvedeného vyplýva, že Honnethova koncepcia poskytuje sociálnemu pracovníkovi priestor pre uskutočnenie hlbšej analýzy a následného pochopenia vzájomného prepojenia procesov zneuznania, hanby a posilnenia (Houston, 2016).

Ďalší koncept použiteľný pre potreby teórie i praxe sociálnej práce predstavila Nancy Fraserová v publikácii *Přerozdělování nebo uznání*, ktorej spoluautorom je Axel Honneth. Veľmi silným podnetom pre sociálnu prácu je fakt, že Fraser považuje koncept prerozdelenia za neodmysliteľnú súčasť konceptu uznania. Prerozdelenie a uznanie považuje za dve základné požiadavky sociálnej spravodlivosti, ktorá je hlavným cieľom sociálnej práce. Fraserová je zástankyňou tézy, že: „spravodlivosť dnes vyžaduje ako **prerozdelenie**, tak aj **uznanie**“ (Fraser, 2004, s. 23). Z hľadiska politiky sú oba pojmy prepojené skupinou nárokov, ktoré vyžadujú vo verejnej sfére politickí aktéri a sociálne

hnutia. Požiadavka **uznania** je zacielená na svet, ktorý je tolerantný k odlišnostiam, aby sa menšiny v spoločenskom živote nemuseli v rámci dosiahnutia rovnocenného statusu prispôsobovať väčšine. Teda hovoríme o kultúrnych nespravodlivostiach¹⁴. Uznanie predstavuje recipročný vzťah, v ktorom každý subjekt vníma toho druhého ako rovnocenného a zároveň ako človeka žijúceho svoj vlastný, nezávislý život. Na druhej strane požiadavka **prerozdeľovania** sa zameriava na socioekonomické nespravodlivosti majúce pôvod v ekonomických štruktúrach spoločnosti¹⁵ (Fraser, 2004). Zároveň sú koncepty prerozdeľovania a uznania vzájomne závislé a súčasťou etického obratu, ktorý sa zaoberá sociálnym utrpením (Garber, et al., 2000). *Čo prináša tento koncept do sociálnej práce?* V prvom rade môžeme konštatovať, že poukazuje na skutočnosť, akú dôležitú úlohu zohráva prepojenie sociálnej politiky a sociálnej práce. Úspešné fungovanie sociálnej politiky v spoločnosti by nebolo možné bez interaktívnej spolupráce s inštitúciou sociálnej práce a naopak. So zreteľom na efektívne riešenie rôznorodých problémov klientov si z pohľadu sociálnej práce uvedomujeme, že: „problémy [...] sú zakotvené v hospodárskej štruktúre a zároveň v statusovej hierarchii spoločnosti, takže vedú k nespravodlivostiam, ktoré možno vzťahovať k obojm koreňom. Dvojdimenziálne znevýhodnené zoskupenia zakúšajú ako nerovnomerné rozdeľovanie, tak i zneužitie, a to vo formách, v ktorých žiadny z oboch druhov nespravodlivosti nie je nepriamym účinkom druhej, ale v ktorej sú oba druhy primárne a rovnako pôvodné. V tomto prípade by teda nestačila ani sama politika prerozdeľovania, ani sama politika uznania“ (Fraser, 2004, s. 39). Z pohľadu sociálnej práce je nevyhnutné sa zaoberať koncepciou prerozdeľovania i uznania aj z toho dôvodu, že do všetkých oblastí života spoločnosti začali prenikať neoliberálne paradigmy, ktoré prioritizujú trh, teda ekonomickú výkonnosť, efektivitu a podceňujú inštitúcie sociálnej spravodlivosti, čo vedie k prehlbovaniu štrukturálnych nerovností (Webb, 2010). V tejto súvislosti jednou z problémových oblastí, v ktorých môžeme použiť dvojdimenziálny koncept spravodlivosti, je oblasť sociálnych nerovností, ktorá do veľkej miery zasahuje aj do problémov spadajúcich do pôsobnosti inštitúcie sociálnej práce. Práve v súvislosti s týmto konceptom nórski výskumníci Halvor Fauske, Bente Heggem Kojanová a Anita Skårstad Storhaugová uskutočnili výskum pod

---

¹⁴ Ide napríklad o požiadavku uznania charakteristických prvkov etnických a sexuálnych menšín či uznanie odlišností v rámci gender problematiky (Fraser, 2004).

¹⁵ Ide napríklad o situácie, kedy hovoríme o **vykorisťovaní** (vlastníkom výsledkov našej práce sa stáva niekto iný), **zbedačovaní** (odopieranie primeraného materiálneho blahobytu v živote človeka) a o **ekonomickú marginalizáciu** (ak je človek nútený napríklad v dôsledku zlej finančnej situácie vykonávať ťažkú, nedostatočne finančne ohodnotenú prácu, alebo nedisponuje s možnosťami prístupu k platenej práci) (Fraser, 2004).

názvom *Nová starostlivosť o deti*, ktorého cieľom bolo preskúmať redistribučnú a kultúrnu dimenziu sociálnej triedy v kontexte starostlivosti o deti. Sféra sociálnej triedy bola skúmaná z hľadiska kategórie uznania. Autori štúdie využívajú teóriu prerozdelenia a uznania ako hlavný nástroj analýzy životných podmienok marginalizovaných rodín a zároveň ho uplatňujú na zistenie dát vzťahujúcich sa k prežívaniu a hodnoteniu týchto podmienok samotnými rodinami. Dáta boli získané rozhovormi s rodinami, ktorých bolo 715 v časovom rozsahu 5 rokov. Hlavným kritériom bol kontakt rodín s nóorskymi službami starostlivosti o deti. Merania vychádzali z troch indexov: sociálnej triedy (za účelom preskúmania vzájomného pôsobenia sociálnej nerovnosti a intervencií starostlivosti o deti) vychádzajúcej zo schémy Európskej socioeconomickej klasifikácie založenej na koncepte pracovnoprávných vzťahov, marginalizačného indexu (na preskúmanie vzťahu medzi sociálnou triedou a marginalizáciou) obsahujúceho položky týkajúce sa životných podmienok, ako napríklad vzdelanie, práca, bývanie, príjem, zdravie, zneužívanie návykových látok a dĺžka pobytu na území Nórska. Posledným indexom bol index uznania, v rámci ktorého boli prostredníctvom otvorených otázok zisťované skúsenosti participantov s uznaním v oblasti starostlivosti o deti. Na základe zrealizovanej výskumnej štúdie výskumníci zistili, že pocit uznania je prepojený so sociálnou triedou rodiny a stupňom marginalizácie. Taktiež dospeli k téze, že sociálna trieda je dôležitá, je neodmysliteľnou súčasťou spoločenskej dynamiky postmoderných spoločností, a že táto dynamika má priamy vplyv na životy rodín využívajúcich služby starostlivosti o deti a problémovými situáciami, s ktorými sa tieto rodiny stretávajú v každodennom živote. Sociálna trieda a marginalizácia sú chápané predovšetkým materiálne, ako životné podmienky, a symbolicky, teda ako životný štýl, znalosti, porozumenie, z čoho vyplýva, že sú relevantnými perspektívami v analýze detí a rodín v oblasti starostlivosti o deti, pretože problémy sú zložité a súvisia s materiálnym zabezpečením, životným štýlom a osvojením si kódov vedomostnej spoločnosti v oblasti rodičovstva a starostlivosti o deti. Výsledky výskumu ukázali, že mnohé rodiny sa v rámci systému starostlivosti o deti stretli s uznaním. Na druhej strane menej pozitívnym zistením bola skutočnosť, že rodiny, ktoré sú postihnuté problémom marginalizácie najviac, častejšie vedú „zápas“ o uznanie vo vzťahu k inštitúciám poskytujúcim služby starostlivosti o deti, ako menej marginalizované rodiny, teda rodiny patriace do strednej vrstvy spoločnosti, pričom je dôležité si uvedomiť, že rôzne typy marginalizácie sú navzájom úzko prepojené a stupeň marginalizácie je do vysokej miery podmienený príslušnosťou k sociálnej triede (Fauske, Kojan & Storhaug, 2018). V kontexte boja za uznanie marginalizovaných rodín je potrebné poznamenať, že

najskôr je nevyhnutné riešiť problém nerovnováhy moci medzi sociálnym pracovníkom a klientom, pretože ako uvádza Dumbrell (2006, s. 35): „zásahy v oblasti starostlivosti o deti musia začať riešením nerovnováhy moci, ktorá existuje medzi pracovníkom a klientom, a uznaním strachu, ktorý rodičia môžu cítiť“. Analýza tejto výskumnej štúdie poukazuje na fakt, že zneuznanie vyplýva z materiálnych, ekonomických a spoločenských pozícií rodín, preto je dôležité preskúmať skutočnosti týkajúce sa nerovnováhy moci v dôsledku ekonomickej marginalizácie. V tomto kontexte si sociálni pracovníci musia uvedomiť, že „zápasy“ rodín o uznanie v starostlivosti o deti sú spojené s triednymi nerovnosťami. Sociálny pracovník môže porozumieť týmto súvislostiam aplikáciou teórie uznania poskytujúcou určitý kritický rámec pre pochopenie súvislostí medzi sociálnou triedou a uznaním nielen v rámci problematiky starostlivosti o deti (Fauske, Kojan & Storhaug, 2018). Problém zneuznania spojený s marginalizáciou prináša niekoľko problémov. Jedným z hlavných problémov podľa Storhauga a Holtana je fakt, že napríklad nezamestnaní klienti alebo klienti pracujúcej triedy sa cítia nevypočutí, pretože nevedia dostatočne vyjadriť to, čo cítia a čo potrebujú, a preto sa sociálni pracovníci alebo iní odborníci snažia preniesť svoje postoje a hodnoty do ich životných situácií (Storhaug & Holtan, 2017). Pri riešení problémov tohto charakteru je potrebné nájsť spoločný jazyk, ktorý vedie k vytvoreniu vzťahu istoty a dôvery, v ktorom je klient sociálnym pracovníkom uznávaný, čo je v niektorých prípadoch práve predpokladom úspešnej a efektívnej spolupráce. V praxi sociálnej práce však môžu nastať aj ďalšie patológie uznania. Zneuznanie môže byť spôsobené napríklad ľahostajnosťou sociálneho pracovníka, ktorý neberie problémy klienta vážne, nesnaží sa prostredníctvom hĺbkovej analýzy odhaliť všetky potrebné skutočnosti týkajúce sa jeho problému, alebo klienta posúva na druhé miesto, čo môže nastať v prípade, ak považuje výkon vo svojej práci za dôležitejší ako problémy, s ktorými klienti vo svojich životoch reálne bojujú, nepracuje s klientom ako s jedinečnou a neopakovateľnou bytosťou, ktorá má svoje špecifické vlastnosti, ale uplatňuje zaužívané postupy¹⁶, ktoré boli efektívne pri práci s klientom v podobnej situácii. Zneuznanie v sociálnej práci sa tiež prejavuje paternalistickými postojmi sociálneho pracovníka nerešpektujúceho klientovu schopnosť sebaurčenia, ale sám rozhoduje o spôsoboch riešenia klientových problémov bez toho, aby akceptoval názory klienta. Špecifickou skupinou zneuznaných klientov sú klienti s takzvanými „zlými problémami“, teda problémami, ktoré nespádajú do kategórie typických problémov, na riešenie ktorých

---

¹⁶ Napríklad, ak sociálny pracovník pracuje v organizácii, ktorá preferuje pracovné postupy evidence-based practice, teda praxe založenej na vedecky podložených dôkazoch.

boli navrhnuté konkrétne druhy sociálnych služieb, a preto si vyžadujú veľa zdrojov a úsilia, niekedy sú však neriešiteľné, čo je pre ekonomickú sféru spoločenského života neatraktívne, pretože investícia do riešenia tzv. „zlých problémov“ sa nevypláca (Niemi, 2015). Takéto postoje voči klientom sú z perspektívy poslania sociálnej práce neprípustné, pretože práve sociálna práca je profesiou zameranou na pomoc ľuďom nachádzajúcich sa v problémových situáciách, ktoré sú z ich pohľadu neriešiteľné, a ako uvádza Niemi (2015, s. 183): „je nevyhnutné, aby sa sociálni pracovníci nevzdávali zhovievavého postoja, pretože sociálny pracovník môže byť poslednou osobou, ktorá môže zmeniť život klienta“ a zároveň osobou, ktorá pomôže klientovi navrátiť sa do bežného, spoločensky akceptovateľného spôsobu života. V tomto kontexte je sociálna práca významným nástrojom, prostredníctvom ktorého je možné dosiahnuť sociálnu zmenu v spoločnosti. Preto by mala sociálna práca bojujúca za sociálnu spravodlivosť disponovať s dvoma koncepciami, a tými sú **etika uznania** a **etika prerozdeľovania**. Hlavným cieľom týchto bojov je zachovanie alebo transformácia mocenských vzťahov v oblasti ekonomickej nerovnosti alebo kultúrnej nespravodlivosti (Webb, 2010). Na základe uskutočnenej analýzy môžeme teda konštatovať, že kategória uznania, ale aj prerozdeľovania sú v oblasti sociálnej práce dôležitými koncepciami, ktoré by mal byť súčasťou teórie i praxe sociálnej práce. Zároveň však kategória uznania predstavuje akýsi základný pilier „zastrešujúci“ ostatné kategórie, ktoré budeme ďalej skúmať, a preto bolo potrebné aj jej obšírnejšie rozpracovanie a analyzovanie rôznych súvislostí pre potreby nášho výskumu.

3.3 Analýza a interpretácia: útlak

Ďalšiu skúmanú kategóriu, ktorou je kategória **útlaku**¹⁷, z nášho pohľadu zaraďujeme medzi multidisciplinárne pojmy, pretože svojou povahou zasahuje viacero oblastí spoločenského života. To znamená, že ak chceme dosiahnuť emancipáciu jednotlivcov od útlaku, je potrebná multidisciplinárna spolupráca rôznych štruktúr spoločenského života. Zaujímavosťou je, že kým ostatné disciplíny o útlaku len diskutujú a poskytujú teoretické východiská riešení tohto nepriaznivého sociálneho javu, sociálna práca bojuje proti útlaku nielen teoreticky, ale aj prakticky. Celá kritická teória je nasmerovaná na odstránenie útlaku, a na základe toho môžeme povedať, že kategóriou útlaku sa zaoberajú viacerí autori kritickkej teórie¹⁸. Vychádzajúc však zo zamerania sociálnej práce sme si vybrali práve koncepciu útlaku kritickkej teoretičky **Iris Marion**

---

¹⁷ V kontexte sociálnej práce sa často na označenie útlaku používa aj pojem opresia.

¹⁸ Napríklad známy Karl Marx, Max Horkheimer či Herbert Marcuse.

Youngovej, pretože vo svojich dielach: *Proti útlaku a nadvládě. Transnacionální výzvy politické a feministické teorii a Spravodlivost' a politika diferencie* uskutočňuje hĺbkové analýzy tejto kategórie, čo je za účelom emancipácie klientov sociálnej práce nevyhnutné tak, ako pre väčšinu kritických teoretikov či teoretičiek je základnou „hybnou silou“ jej teórií dosiahnutie **sociálne spravodlivej spoločnosti**, čo je aj zároveň základným cieľom profesie sociálnej práce. Je presvedčená, že ideál sociálnej spravodlivosti je dosiahnuteľný len odstránením inštitucionalizovaných foriem nadvlády a útlaku. Nadvláda a útlak predstavujú v jej koncepcii dva základné kritické koncepty, pričom **nadvláda** je faktorom inštitucionalizovaného obmedzenia princípu sebaurčenia človeka, a **útlak** je proces, v ktorom spoločenské inštitúcie obmedzujú vlastný rozvoj človeka (Young, 2011). To znamená, že: „útlak a nadvláda sú spoločenské procesy, ktoré sú realizované v medziľudských vzťahoch a ktoré nemožno plne pochopiť logikou distribúcie, pretože sa nejedná len o nespravodlivé rozdelenie príležitostí, práv, zdrojov či uznania, ale o inštitucionalizované procesy, v ktorých je niektorým ľuďom znemožnené uplatniť a rozvíjať svoje schopnosti, vyjadriť vlastný názor a skúsenosť a podieľať sa na definovaní podmienok konania“ (Young, 2010, s. 12). Nadvláda a útlak sú základnými piliermi štrukturálnej nespravodlivosti, ktoré sa v praxi prekrývajú, čo potvrdzuje aj skutočnosť, že ten, kto je obeťou útlaku, je zároveň aj ovládaný (Young, 2011), tzv. „vyššou“ mocou, teda štruktúrami alebo dominantnými skupinami v spoločnosti, ktoré s touto mocou disponujú. Podľa jej úvah útlak v žiadnom prípade nemôžeme redukovať len na oblasť distribúcie v spoločnosti, pretože útlak zahŕňa aj kultúrne aspekty, aspekt spoločenskej deľby práce a čo je dôležité, možnosti prístupu k rozhodovacej moci, na základe čoho môžeme v živote spoločnosti rozlišovať nasledovné formy útlaku: **kultúrny imperializmus, násilie, vykorisťovanie, marginalizáciu a bezmocnosť**¹⁹ (Young, 2011). *Prečo je sociálna práca dôležitým prvkom v „boji“ proti útlaku?* Sociálna práca vychádza z predpokladu, že naša spoločnosť je diferencovaná, teda je tvorená jednotlivcami odlišujúcimi sa od seba na základe rasy, triedy, pohlavia, veku, sexuálnej orientácie či zdravotného postihnutia. Existujú však aj iné faktory, ktoré môžu medzi členmi spoločnosti utvárať vzťahy nerovnosti a diskriminácie. Ide napríklad o chudobu, nezamestnanosť, miesto bydliska a iné (Burke & Harrison, 2002). Aj napriek tomu, že odlišnosti sú pre súčasnú spoločnosť charakteristické, skupiny, ktoré sa odlišujú od väčšinovej spoločnosti, sa často stávajú obeťami útlaku. A to hlavne z dôvodu obmedzeného prístupu k moci. V tomto zmysle

---

¹⁹ Tieto formy útlaku sú bližšie charakterizované v 1. kapitole tejto práce, kde sa bližšie zaoberáme kritickou teóriou Iris Marion Youngovej a ďalších významných predstaviteľov tohto myšlienkového smeru.

sociálna práca ako jedna z najvýznamnejších spoločenských inštitúcií disponujúcich s určitou mierou moci, ktorá jej bola zverená, je oprávnená využiť túto moc k tomu, aby bojovala za tých, ktorí sa stali obeťami útlaku. Predtým, ako sa budeme zaoberať problémom moci v oblasti sociálnej práce, je však potrebné porozumieť podstate útlaku, a preto si kladieme nasledovnú otázku: *Čo môžeme z pohľadu sociálnej práce označiť útlakom, resp. utláčaním?* Podľa Barkera (2003, s. 306 – 307) je utláčanie: „sociálny akt kladenia prísnych obmedzení na jednotlivca, skupinu alebo inštitúciu. Zvyčajne, vláda alebo politická organizácia, ktorá je pri moci tieto obmedzenia formálne alebo tajne smeruje na utláčané skupiny, aby mohli byť vykorisťované a menej schopné konkurovať iným spoločenským skupinám. Utlačaný jednotlivec alebo skupina sú podceňované, vykorisťované a zbavené privilégií skupinou, ktorá je nadradená.“ V prípade útlaku je dôležité, že ide o úmyselné neľudské a ponižujúce zaobchádzanie so skupinou alebo jednotlivcom na základe určitých charakteristík (Dalrymple & Burke, 2006). Útlak je teda konkrétnym prejavom medziľudských vzťahov, ktoré utvárajú spoločenský život. Ľudia ako tvorcovia spoločnosti môžu byť na jednej strane aktérmi útlaku, na strane druhej môžu útlak zastaviť. Útlak ako sociálny jav môže mať rôzne podoby, je všadeprítomný, a prechádza všetkými úrovňami medziľudských vzťahov. Môžeme byť napríklad utláčaní v rodine, v práci alebo rôznymi spoločenskými inštitúciami v bežných životných situáciách. Útlak je však najzávažnejším problémom vtedy, keď sú nám odopierané základné ľudské práva, a to v dôsledku odlišnosti od majoritnej spoločnosti. Majoritná spoločnosť nám môže odopierať naše základné ľudské práva napríklad preto, lebo sme príslušníkmi inej národnosti, etnika, v bežnej komunikácii používame iný jazyk, máme viditeľne nepriaznivý zdravotný stav, odlišujeme sa na základe svojej sexuálnej orientácie alebo z ďalších dôvodov. Práve proti takýmto formám útlaku a mnohým ďalším bojuje sociálna práca, pretože jednotlivci, ktorí sa stávajú obeťami útlaku, sú zvyčajne aj klientmi sociálnej práce. Sociálna práca ako profesia okrem iného teda reaguje na spoločenský útlak, pretože je profesiou vychádzajúcou z princípu ľudských práv a sociálnej spravodlivosti, čo znamená, že sociálni pracovníci sú povinní poskytnúť pomoc a podporu klientom bez ohľadu na ich odlišnosti. Zároveň však výskumy potvrdzujú, že po celom svete sú dennodenne utláčaní jednotlivci, ktorí nemajú väčšinovú identitu, v dôsledku čoho majú minimálne alebo obmedzené možnosti v rozvíjaní alebo uplatňovaní svojho osobného potenciálu (Mapp & Boutté-Queen, 2017). Je evidentné, že kategória útlaku je bezprostredne spojená s konceptom ľudských práv a spravodlivosti. V súvislosti s bojom proti útlaku v spoločnosti bolo vytvorených aj niekoľko medzinárodne platných

dokumentov, ktoré definujú základné ľudské práva bezpodmienečne patriace každej ľudskej bytosti. V tomto prípade môžeme hovoriť napr. o Všeobecnej deklarácii základných ľudských práv (1948), Európskej sociálnej charte (1996, revidovaná 2009) či Charte základných práv Európskej únie (2016) a ďalších. Základným princípom týchto dokumentov je **princíp sociálneho univerzalizmu**. **Princípom univerzalizmu** sa vo svojich prácach zaoberajú aj myslitelia ako John Rawls, Jürgen Habermas a Hans Joas. Podľa Rawlsa (2007) by malo prerozdelenie zdrojov v spravodlivej spoločnosti vychádzať z úcty k autonómnosti jednotlivcov. To znamená, že distribúcia zdrojov nezohľadňuje osobnostné kvality či postavenie človeka v spoločenskom priestore. V podobnom „duchu“ aj Habermas (1998) kladie požiadavku na uplatňovanie všeobecne uznávaného a eticky neutrálneho chápania toho, čo je v spoločnosti správne a dobré. Predpokladá, že rovnosť medzi jednotlivcami a skupinami môže byť dosiahnutá len vtedy, keď budú v spoločnosti prevládať štandardy uznávané všetkými členmi spoločnosti. Rawls i Habermas vo svojich koncepciách univerzalizmu ľudských práv však opomínajú emócie, ktoré sú súčasťou rozhodovacieho procesu (Kusá, 2017). Na druhej strane Joas súhlasí s tým, že je dôležité, aby v spoločnosti boli vytvorené všeobecne platné pravidlá, ktoré sú súčasťou právneho systému, ale argumentuje, že samotné právne predpisy nie sú dostatočnou zárukou toho, že ľudské práva budú verejnosťou dodržiavané a považované za najvyššiu hodnotu v spoločenskom živote. Joas považuje za dôležité „posvätné“ vnímanie ľudských práv, pretože práve „posvätnosť“ ľudských práv sa stáva impulzom pre citlivé vnímanie členov spoločnosti, ktorí sa od nás nejakým spôsobom odlišujú. Univerzalizmus môže byť súčasťou a zároveň faktorom usmerňujúcim organizácie spoločnosti len v prípade, ak sú splnené tri podmienky. **V oblasti praktickej činnosti** je nevyhnutná citlivosť voči nespravodlivosti, násiliu a skúsenosti s týmito problémami musia byť vyjadrené zrozumiteľne a kultúrne univerzalisticky. **V oblasti hodnôt** je nevyhnutné neustále argumentačné zdôvodňovanie, že hodnoty základných ľudských práv sú právne nárokovateľné a majú univerzálnu platnosť. Argumentovanie týchto hodnôt je dôležité hlavne z toho dôvodu, že univerzálna platnosť hodnôt základných ľudských práv v politickom a verejnom diskurze je často spochybňovaná. Posledná nevyhnutná podmienka sa vzťahuje na **oblasť inštitúcií**. V rámci tejto oblasti je potrebná činnosť národných a globálnych procesov kodifikujúcich ľudské práva v zmysle, aby všetci členovia spoločnosti mali rovnaké nároky dovoliť sa všeobecne platných ľudských práv. Joas zdôrazňuje, že ak chceme v spoločnosti presadiť myšlienku „posvätnosti“ ľudských práv, teda zachovanie ľudských práv ako najvyššej civilizačnej hodnoty, je nevyhnutné ich

posilňovanie vo všetkých troch oblastiach súčasne (Joas, 2013). Aj napriek tomu, že spoločnosť si je vedomá univerzálne platných ľudských práv, ktoré by nemali byť za žiadnych okolností odopierané žiadnej ľudskej bytosti, sme svedkami **nerovností**, ktoré sú bežnou súčasťou nášho každodenného života. Ako uvádza Európska komisia (2017, s. 1 – 2): „problém nerovnosti je v posledných rokoch čoraz vážnejší. [...] Nerovnosť je viacrozmerý problém. Hoci nerovnosť možno posudzovať z rozličných aspektov, dvomi kľúčovými pojmami sú nerovnosť výsledku (príjmy a majetok) a nerovnosť príležitostí.“ V kontexte problematiky nerovností teda môžeme identifikovať niekoľko typov nerovností: príjmová, majetková nerovnosť a nerovnosť príležitostí. *Ktoré skupiny obyvateľstva sú najviac ohrozené problémom nerovností?* Nerovnosti ohrozujú najviac najzraniteľnejšie skupiny obyvateľstva v spoločnosti, teda môžeme hovoriť o zdravotne znevýhodnených osobách, národnostných menšinách, deťoch, osobách vyššieho veku a podobne. Na našom území je v tomto kontexte neustále aktuálna otázka rómskej menšiny. Na základe výsledkov druhého prieskumu²⁰ uskutočneného Agentúrou Európskej únie pre základné práva (FRA) v roku 2016 môžeme poukázať na znepokojivú skutočnosť, že príslušníci najrozsiahlejšej etnickej menšiny v Európskom priestore neustále čelia diskriminácii i nerovnosti v prístupe k životne dôležitým statkom a službám. Tieto výsledky vypovedajú o tom, že Rómovia sú vystavení častému útlaku a je pre nich ťažšie začleniť sa do bežného spôsobu života. Problémom nie je len rozdielna kultúra, ako je to zvyčajne v spoločnosti prezentované, ale aj odmietavý postoj väčšiny. V tejto súvislosti napríklad Zuzana Kusá uskutočnila štúdiu²¹ zameranú na preskúmanie pozície princípu ochrany ľudskej dôstojnosti a konceptu sociálnej solidarity v uvažovaní bežných občanov, pričom táto štúdia mala byť reflexiou aktuálnej situácie na Slovensku, teda verejného neprijímania Rómov a dlhodobo nezamestnaných. Postoje a názory jednotlivých participantov boli zisťované prostredníctvom metódy fókusových skupín, ktorých sa zúčastnili občania SR vo veku od 18 do 66 a viac rokov s rôznym socio-ekonomickým statusom, pomer mužov a žien bol v jednotlivých skupinách vyvážený. Analýzou obsahu diskusií, ktoré prebehli vo fókusových skupinách, autorka štúdie dospela k zisteniu, že: „je

---

²⁰ Prieskum sa uskutočnil v 9 členských štátoch EÚ, a to v Bulharsku, Českej republike, Grécku, Španielsku, Chorvátsku, Maďarsku, Portugalsku, Rumunsku a v Slovenskej republike. Dáta boli zbierané formou individuálnych rozhovorov s Rómami, ktorých bolo takmer 8 000. V rámci prieskumu boli zhromaždené informácie o takmer 34 000 osobách, ktoré žijú v rómskych domácnostiach (Agentúra Európskej únie pre základné práva, 2016).

²¹ Táto štúdia s názvom *Za hranicou solidarity. Obhajovanie princípu dôstojnosti pre všetkých* je súčasťou projektu APVV-15-0653 Hodnoty v dynamike spoločenských zmien na Slovensku a v Európe (HODYSE), riešený kolektívom zamestnancov Sociologického ústavu SAV od 1. júla 2017 do 30. júna 2020 (Kusá, 2017).

takmer chýbajúca podpora garantovania základných životných potrieb pre všetkých a osobitne zdôvodnenia sociálneho univerzalizmu princípom ochrany ľudskej dôstojnosti. Absencia argumentácie ľudskou dôstojnosťou pri obhajobe sociálneho univerzalizmu je zrejme dôsledkom medzier v domácom politickom a spoločenskom diskurze, v ktorom v posledných desaťročiach chýbali významnejšie a sústavnejšie úsilia oživiť univerzalizmus ako morálnu hodnotu, dramtizovať absenciu podmienok k autonómnemu životu ako porušenie dôstojnosti, či aspoň z nich urobiť verejnú agendu“ (Kusá, 2017, s. 537). V rámci diskusie o garancii základných životných podmienok prevažná väčšina participantov zdôrazňovala princíp zásluhovosti a požiadavku prísnej reciprocitu, čo má viesť k morálnemu vylúčeniu tých osôb, ktoré nespĺňajú tieto kritériá. Na druhej strane však ochrana dôstojnosti pre všetkých členov v spoločnosti v súvislosti s garantovaním zabezpečenia základných životných podmienok má v povedomí slovenských občanov veľmi nestabilnú pozíciu. Hodnota ľudskej dôstojnosti je síce základnou hodnotou právneho poriadku, ale postupne sa začína vytrácať nielen z verejného diskurzu pri diskusiách o sociálnych otázkach, ale aj z diskusií o sociálnej spravodlivosti. Hodnotová nestálosť verejnosti vo vzťahu ku garancii základných životných podmienok vedie aj ku zmene chápania hodnoty rovnosti, ktorá sa mení na závistlivé porovnávanie a nesúhlas s väčšou podporou jednotlivcov, ktorým nepriaznivé životné okolnosti „kradnú“ možnosti žiť život, ktorý je ostatnými členmi spoločnosti vnímaný ako morálne prijateľný, teda slušný. V kontexte podpory marginalizovaných skupín bola z pohľadu participantov vnímaná negatívne finančná podpora marginalizovaných skupín, naopak, (základná) zdravotná starostlivosť a bývanie neboli vnímané až tak negatívne, pretože participanty ich pokladali za základ, ktorého absencia ohrozuje nielen príležitosti na slušný život, ale aj život sám (Kusá, 2017). Ďalšou problémovou skupinou v spoločnosti, ktorá čelí problému nerovnosti, sú ženy. Na základe hodnôt indexu rodovej rovnosti²², ktorý je spracovávaný Európskym inštitútom pre rodovú rovnosť, môžeme povedať, že SR patrí ku krajinám Európskej únie (ďalej len „EÚ“), ktoré od roku 2005 do roku 2015 nepokročili v oblasti rodovej rovnosti. V indexe rodovej rovnosti Slovensko dosiahlo skóre 52,4 zo 100 bodov, čo predstavuje približne rovnakú hodnotu ako v roku 2005. Naša krajina sa nachádza na 26. mieste v EÚ, teda je približne 14 bodov pod priemerom celej EÚ-28. Najproblémovjšími oblasťami v kontexte rodovej rovnosti sú oblasť práce, času a moci.

---

²² **Index rodovej rovnosti** sa pohybuje v intervaloch od 1 do 100, pričom 1 – predstavuje úplnú nerovnosť a 100 – predstavuje úplnú rovnosť. Pomocou tejto stupnice sa merajú rozdiely medzi mužmi a ženami v hlavných oblastiach politického rámca EÚ, a to v oblasti vedomostí, práce, príjmu, zdravia, času a moci (Ministerstvo práce sociálnych vecí a rodiny SR, 2019).

Nerovnaké postavenie mužov a žien na trhu práce je najviditeľnejším potvrdením skutočnosti, že medzi mužmi a ženami stále pretrvávajú nerovnosti. Aj napriek tomu, že sú v spoločnosti platné zákony, ktoré by mali garantovať rovnaké zaobchádzanie a zákaz diskriminácie, štatistické a analytické údaje ukazujú, že ženy sú neustále znevýhodňovanou sociálnou skupinou v spoločnosti hlavne v oblasti prístupu k pracovným pozíciám, kariérenému rastu, hoci ich úroveň vzdelania je často vyššia ako u mužov. Ženy sa v našej spoločnosti nachádzajú v znevýhodnenom postavení z niekoľkých dôvodov. Medzi tieto dôvody zaradíme napríklad tradičné rozdelenie rodových rolí a s nimi súvisiace predstavy o práci určenej pre mužov a ženy; nerovnomerné rozdelenie starostlivosti o domácnosť, deti a iných závislých členov rodiny medzi mužmi a ženami; nedostatočné proaktívne a vyrovnávajúce opatrenia, ako sú opatrenia na zosúladenie rodinného a pracovného života, opatrenia podporujúce vytváranie flexibilných pracovných pozícií pre matky malých detí či nedostupnosť služieb zameraných na starostlivosť o deti a závislých členov rodiny. V SR je v priemere 81,2 % zamestnanosť mužov a len 68,4 % zamestnanosť žien. Kým u mužov je zamestnanosť vo väčšine prípadov nepretržitá počas celého cyklu života, u žien sa zamestnanosť mení v závislosti od počtu narodených detí a veku. Podľa prieskumov patria matky s deťmi a staršie ženy do skupín, ktoré sú na trhu práce najviac znevýhodnené. Čo sa týka rozdielov v mzdovom ohodnotení medzi mužmi a ženami, priemerná hodinová mzda žien tvorí iba 82 % mužskej priemernej mzdy (Ministerstvo práce sociálnych vecí a rodiny SR, 2019). Medzi najzraniteľnejšie skupiny v spoločnosti patria zdravotne znevýhodnení jednotlivci. O právach zdravotne znevýhodnených osôb sa v spoločnosti diskutuje neustále. EÚ zaraduje problematiku zdravotne znevýhodnených osôb medzi kľúčové otázky, ktorým je potrebné venovať dostatočnú pozornosť²³ (ec.europa.eu). Aj napriek opatreniam či všeobecne platným dokumentom, ako napríklad Dohovor OSN o právach osôb so zdravotným postihnutím (2006) či Štandardné pravidlá na vytváranie rovnakých príležitostí pre osoby so zdravotným postihnutím (1993), ktoré majú za cieľ zabezpečiť ochranu základných ľudských práv osobám so zdravotným postihnutím, neustále v spoločnosti dochádza k nerovnakému zaobchádzaniu s týmito osobami. Zdravotne znevýhodnené osoby sa stretávajú s nerovnakým zaobchádzaním v rôznych oblastiach spoločenského života. Ide

---

²³ Hlavne z toho dôvodu Európska komisia za účelom zvyšovania povedomia verejnosti o životných podmienkach a výzvach osôb so zdravotným postihnutím či nástrojoch na zvyšovanie kvality života osôb so zdravotným postihnutím nielen zverejňuje informácie o vykonávaní Dohovoru OSN o právach osôb so zdravotným postihnutím, ale zároveň okrem iného každý rok organizuje konferenciu pri príležitosti Európskeho dňa osôb so zdravotným postihnutím (ec.europa.eu).

hlavne o oblasť prípravy na povolanie a uplatnenia sa na trhu práce. Dáta z prieskumov realizovaných EÚ poukazujú na to, že je viditeľný veľmi významný rozdiel v miere zamestnanosti, a tým aj vysoké riziko chudoby medzi osobami so zdravotným postihnutím a osobami bez zdravotného postihnutia (Anglmayer, 2016). Môžeme teda povedať, že u všetkých vyššie zmienených skupín sa prejavujú určité typy nerovností. Tieto nerovnosti môžu byť dôležitým faktorom, ktorý na jednej strane narušuje ideu spravodlivosti v spoločnosti a na strane druhej je faktorom spôsobujúcim znižovanie kvality života jednotlivcov, ktorí sú príslušníkmi týchto zraniteľných skupín. *Ako sa dá účinne bojovať proti nerovnostiam v spoločnosti?* V boji proti nerovnostiam v spoločnosti zohrávajú nenahraditeľnú úlohu integrované politické prístupy zamerané na rôzne vzájomne prepojené dimenzie nerovností. Základným atribútom potrebným na porozumenie problému nerovností sú síce príjmové nerovnosti, ale v tomto zmysle nemajú dostatočne vysvetľujúci charakter. V tomto kontexte je spravodlivé poskytovanie služieb založené na princípe rovnosti kľúčom k spravodlivému prerozdeleniu príjmov a dosiahnutiu rovnejších výstupov. To znamená, že politické úsilie v rámci EÚ by sa malo zamerať na zabezpečenie poskytovania kvalitných služieb. Podľa členov EÚ sú práve sociálne služby základnou zložkou budovania spravodlivejšej spoločnosti, a preto by mali byť začlenené do iniciatív vo sfére sociálnej politiky, ktoré by mali byť podporným nástrojom v procese boja proti nerovnostiam (Eurodiaconia, 2016). Na základe vyššie uvedeného teda môžeme konštatovať, že v boji proti nerovnostiam a teda aj v procese budovania spravodlivejšej spoločnosti má nenahraditeľnú úlohu práve sociálna práca. Dôležitosť sociálnej práce nespočíva iba v tom, že bojuje za verejné blaho, ale aj v skutočnosti, že v praxi je nástrojom prerozdelenia spravodlivosti. Sociálna práca napríklad prerozdeľuje príjmy z daní a transferov získaných z príjmov jednotlivých občanov, u ktorých je vo väčšine prípadov nepravdepodobné, že ich využijú (Heckman & Krueger, 2005). Tieto príjmy potom prerozdeľuje medzi občanov, ktorí sú určitým spôsobom znevýhodnení. Sociálni pracovníci tým nechránia len svojich klientov od nedôstojného spôsobu života či prehlbovania sociálnych problémov, ale zároveň chránia občanov, ktorí sú prispievateľmi do štátneho systému pred vyššou mierou trestnej činnosti, čoho výsledkom je vzdelanejšie i psychologicky zdravšie občianstvo. Z toho vyplýva, že opatrenia sociálnej práce sú všeobecne prospešné pre spoločnosť (Heckman, Smith & Clements, 1997). Sociálna práca ako „oblasť je konštituovaná ako komplexná hierarchia materiálnych a symbolických mocenských vzťahov“ (Webb, 2010, s. 2372). Táto skutočnosť poukazuje na potrebu **kritickej reflexie a kritickej praxe** v kontexte sociálnej práce. Sociálni pracovníci si

musia byť vedomí toho, že na jednej strane za nimi prichádzajú klienti, ktorí sa stali „obeťami“ rôznych foriem nespravodlivostí v spoločnosti, na strane druhej si musia uvedomiť, že ako súčasť inštitúcie spoločenského charakteru disponujú určitou mierou moci a tiež sa môžu stať zdrojom útlaku svojich klientov. Cieľom kriticky orientovanej praxe je čeliť útlaku a nespravodlivosti. Cieľom kritickej reflexie je „odhaliť“, aký vplyv majú sociálne štruktúry na prax sociálnej práce (Dominelli, 2002a). Reflexia bola kritickými teoretikmi zavedená ako postup, ktorý má pomôcť sociálnym pracovníkom rozvíjať povedomie o tom, ako sociálny pracovník i prax sociálnej práce môžu podporovať útlak klientov sociálnej práce, ak v jej praxi absentuje reflexia (Mattsson, 2014). Pochopením útlaku, ktorý môže byť prítomný v nevedomých myšlienkových procesoch a pocitoch bežných ľudí, je možné odhaliť, ako sú útlak a nespravodlivosť neustále podporované prostredníctvom ľudských pocitov, činov i myšlienok v každodennom živote (Young, 2011). Bez kritickej reflexie by sociálny pracovník mohol podporovať sociálne štruktúry spôsobujúce útlak aj napriek tomu, že by svoju prácu vykonával s cieľom pomôcť svojim klientom. Práve preto sa kritická reflexia zameriava na prácu sociálneho pracovníka, nevedomé procesy a činnosti vedúce k posilňovaniu a udržiavaniu útlaku. Kritická reflexia pomáha sociálnemu pracovníkovi získať poznatky o tom, ako sociálne štruktúry fungujú v každodennom živote, na základe čoho môže uplatňovať opatrenia zamerané na znižovanie útlaku a nespravodlivosti (Dominelli, 2002a). V súvislosti s kritickou reflexiou však narážame na problém, že útlak a teda aj nerovnosti sú v kontexte tradície kritickej reflexie chápané vo veľmi všeobecnej rovine. V praxi to znamená, že útlak nie je spájaný so svojimi ústrednými kategóriami, ktorými sú: pohlavie, trieda, rasa a sexualita. Opomínaním týchto kategórií v procese kritickej reflexie hrozí, že pochopenie a vizualizácia útlaku a nerovností bude náročná a môže viesť k ohrozeniu a dokonca aj vylúčeniu klienta. Sociálna práca teda nevyhnutne potrebuje účinný nástroj, ktorý jej pomôže k tomu, aby mohli v centre jej pozornosti zostať všetky ústredné kategórie umožňujúce správne vysvetliť a pochopiť útlak a nespravodlivosti. Tento zámer môže byť dosiahnuteľný prostredníctvom kombinácie procesu kritickej reflexie s procesom intersekcionality²⁴ (Mattsson, 2014). **Intersekcionalitu** môžeme chápať ako analytickú snahu zacielenú na skúmanie pohlavia, rasy, triedy a sexuality ako vzájomne prepojených a vzájomne sa posilňujúcich kategórií podnecujúcich útlak a sociálne štruktúry. Hoci je

---

²⁴ **Intersekcionalita** má svoj základ vo feministickej teórii, ktorá intersekcionalitu využívala na pochopenie skúseností žien s útlakom v 90. rokoch. Hlavným cieľom bolo odhaliť nerovnosť a útlak nielen vo vzťahu žien k mužom, ale aj v rámci skupiny žien (Collins, 1989).

v praxi sociálnej práce veľmi dobre použiteľná, je konceptualizovaná nekonzistentne, pretože intersekcionalita môže byť ponímaná ako teória, koncept, rámec i perspektíva. Rôzne chápania teoretického i praktického použitia intersekcionality dávajú možnosť využitia intersekcionality ako spôsobu porozumenia rôznorodým identitám jednotlivcov, vzájomnej prepojenosti systémových nerovností v rovine sociálnych štruktúr alebo množstva historických, sociálnych a kultúrnych diskurzov (Davis, 2008). V oblasti sociálnej práce je intersekcionalita používaná ako analytický prístup. Je to metóda pomáhajúca sociálnemu pracovníkovi pochopiť zložitost' ľudských identít a tiež to, aký vplyv majú spoločenské štruktúry na životné podmienky ľudí (Sawyer, 2012). McCall (2005) charakterizuje rôzne prístupy v kontexte intersekciónálnych analýz použiteľných pre oblasť sociálnej práce:

a) Interkategorický prístup je zameraný na porozumenie toho, ako štrukturálne nerovnosti ovplyvňujú rôzne sociálne skupiny a ako je identita jednotlivca určovaná a utváraná sociálnymi štruktúrami.

b) Intrakategorický prístup sa zaoberá rôznorodosťou sociálnych skupín a objasnením životných skúseností, rozmanitých ľudských identít a aspektmi jednotlivcov, ktorí sa dostali do situácie mnohonásobného útlaku v rôznych dimenziách života.

c) Antikategorický prístup vychádza z postštrukturalistického feminizmu, spochybňuje sociálne kategórie, ako sú trieda, rasa, sexualita a pohlavie a zároveň spochybňuje ich pevnosť, nemenosť, reálnosť a previazanosť so sociálnymi štruktúrami.

V súvislosti s aplikáciou vyššie uvedených prístupov do praxe sociálnej práce je potrebné zdôrazniť, že: „kritickú reflexiu je možné chápať ako kombináciu rôznych prístupov. Hlavným cieľom reflexie by malo byť pochopenie zložitosti kategórií a mocenských vzťahov. Zároveň je potrebné zdôrazniť, že cieľom je odhaliť a spochybníť sociálne štruktúry a útlak, a preto by sa antikategorický prístup mal kombinovať s interkategorickým prístupom, ktoré zdôrazňujú štrukturálne nerovnosti medzi rôznymi skupinami a ako je identita formovaná sociálnymi štruktúrami“ (Mattsson, 2014, s. 10). Pre sociálnu prácu to znamená nevyhnutnosť aplikácie rôznych prístupov pri praktickej práci s klientmi. Zároveň však rovnako dôležitým cieľom kritickej reflexie je dekonštrukcia vedomostí a skúseností sociálneho pracovníka, a to spôsobom, ktorý poukazuje na skutočnosť, ako sa sám sociálny pracovník stáva komponentom posilňujúcim útlak a sociálne štruktúry. Kriticky reflektovať pre sociálneho pracovníka predstavuje zameranie sa na vybranú situáciu alebo udalosť a následnú analýzu myšlienok, pocitov a činností, ktoré sa vo vybranej situácii či udalosti odohrali, a to spôsobom, ktorý otvára alternatívne

možnosti porozumenia. Nové možnosti porozumenia umožňujú sociálnemu pracovníkovi získať viac poznatkov o vplyve sociálnych štruktúr na neho samotného, klienta i prax sociálnej práce. Na základe toho, že kritická reflexia poskytuje alternatívnejšie a dynamickejšie možnosti porozumenia, umožňuje komplexné chápanie sociálnych problémov, klientov, pozícií sociálnych pracovníkov a ich interakcií s klientom. Týmto spôsobom myslenia môže sociálny pracovník rozvíjať porozumenie svojim vlastným predpokladom a koncepciami, ale zároveň môže na základe svojich rastúcich znalostí postupom času meniť svoje spôsoby myslenia a konania (Fook & Gardner, 2007). Tento proces vytvára priestor pre boj sociálneho pracovníka proti sociálnym štruktúram a útlaku, pretože rozvíja schopnosti a možnosti sociálneho pracovníka, vďaka ktorým môže spochybňovať sociálne štruktúry a stereotypné predstavy o klientoch. Kritická reflexia je preto dôležitým komponentom, ktorý pomáha sociálnej práci stať sa profesiou, ktorá skutočne mení spoločnosť, pretože sociálny pracovník je schopný zmeniť svoje konanie, keď rozumie tomu, akým spôsobom sociálne štruktúry ovplyvňujú prax sociálnej práce. Kritická reflexia si však musí zachovať svoje zameranie na pohlavie, rod, sexualitu a rasu, pretože to sú základné mocenské vzťahy v súvislosti s útlakom, marginalizáciou a nespravodlivosťou. Tieto mocenské vzťahy sú v spoločnosti považované za bežné a samozrejmé, a preto je ťažké urobiť ich viditeľnými a udržať na ne zameranosť verejnosti. To je dôvod, prečo je nevyhnutné uznať existenciu týchto mocenských vzťahov v praxi sociálnej práce (Mattsson, 2014). Vychádzame zo skutočnosti, že útlak i nespravodlivosť, ktoré nielen klienti sociálnej práce bežne zažívajú vo svojich životoch, sú výsledkom mocenských vzťahov existujúcich v spoločnosti. Tieto mocenské vzťahy produkujú rôzne typy spoločenských problémov výrazne znižujúcich životnú úroveň jednotlivých členov v spoločnosti. Na základe toho, že mocenské vzťahy zasahujú do životov jednotlivcov, ktorí sa skôr či neskôr stávajú klientmi sociálnej práce, je nevyhnutné sa aj v kontexte sociálnej práce zaoberať problémom moci. *Aké postavenie má teda moc v sociálnej práci?* Ako uvádza Skyba (2017, s. 109): „moc predstavuje širokospektrálny pojem, ktorý je neodmysliteľne spätý s mnohými oblasťami²⁵ sociálnej práce, kde je významnou súčasťou pri dosahovaní sociálnej spravodlivosti, ako aj vytváraní a podpore zmien.“ Kategóriou moci sa zaoberá viacero odborníkov, a preto narážame na rôzne koncepcie tejto kategórie (Potts & Brown, 2008). Moc môže byť napríklad chápaná ako obmedzený zdroj dostupný len privilegovaným jednotlivcom alebo ako vzťahový koncept

---

²⁵ Kategória moci je v sociálnej práci napríklad spájaná s otázkami útlaku, reflexie moci, legitimacy používania moci či hraníc (Skyba, 2017).

medzi dvoma alebo viacerými jednotlivcami (Skyba, 2017). V oblasti sociálnej práce je moc identifikovateľná na rôznych úrovniach, napríklad vo vzťahu medzi sociálnym pracovníkom a klientom, v súvislosti s organizáciami pôsobiacimi v sociálnej oblasti alebo v kontexte politických intervencií (Janoušková, 2013). Z tohto dôvodu je preto nevyhnutné, aby sociálni pracovníci pri práci s rôznymi typmi klientov neustále reflektovali svoju mocenskú pozíciu. Pretože ako uvádza Bar-On (2002, s. 1006): „jedine vtedy, keď sociálni pracovníci porozumejú moci, pochopia, čo môžu robiť a ako to môžu dosiahnuť, a čo nemôžu robiť a prečo.“ Problematiku moci môžeme chápať z rôznych hľadísk, pre nás sú v zmysle nami skúmanej problematiky dôležité prístupy k moci, ktoré úzko súvisia s útlakom, teda štrukturálne prístupy. **Štrukturálne prístupy** sú založené na chápaní moci ako entity, ktorá vychádza zo štruktúr determinujúcich konanie jednotlivcov. Zo štrukturálneho hľadiska majú k zdrojom v spoločnosti privilegovaný prístup len určité skupiny jednotlivcov, čo ich oprávňuje uplatňovať **moc nad ostatnými** (power over). Za účelom zachovania vzťahov nadradenosti nad ostatnými môžu dominantné skupiny uplatňovať napr. techniky labelingu, na základe ktorých budú označovať odlišné skupiny ako menejcenné, čo vedie k legitimizácii moci nad nimi (Skyba, 2017). Ako príklad môžeme uviesť posudzovanie sociálneho a rodinného prostredia sociálnymi pracovníkmi pochádzajúcimi zo strednej triedy, ktorí zvyčajne prezentujú hodnoty tejto spoločenskej triedy a dostávajú sa do konfliktu s hodnotami klientov zo sociálne slabšieho prostredia (Healy, 2000). Problémom však môže byť skutočnosť, že prívrženci privilegovanej skupiny si nemusia byť vedomí svojej pozície utlačovateľov, rovnako ako členovia utlačanej skupiny si nemusia byť vedomí útlaku, čoho výsledkom sú zvyčajne pocity nespokojnosti a frustrácie alebo osobnej zodpovednosti za danú situáciu. Z tejto perspektívy je nevyhnutné poskytnúť klientom pomoc pri rozvíjaní pochopenia moci a mocenských vzťahov, ktoré môžu ovplyvňovať ich životy. To znamená, že je nevyhnutné uskutočňovať jednotlivé kroky vedúce k rozvoju emancipačnej praxe. V tomto zmysle sú vhodným podporným nástrojom **antiopresívne a antidiskriminačné prístupy v sociálnej práci**²⁶ zaujímavé kritický postoj ku skutočnosti, že sociálna práca ako jedna zo zložiek štátu môže vykonávať kontrolnú funkciu nad neprispôsobivými skupinami osôb, pričom ich neprispôsobivosť, odpor voči všeobecne platným pravidlám, môže vychádzať práve z ich osobnej skúsenosti so sociálnou nespravodlivosťou (Tew, 2006). Dominelli (2002b) uvádza okrem moci nad (power over), ďalšie typy moci: moc k (power to) a power of.

---

²⁶ Antiopresívnymi a antidiskriminačnými prístupmi sa bližšie zaoberáme v 2. kapitole našej práce.

Kým moc nad je postavená na negatívnom vplyve na život jednotlivca, **moc k** predstavuje oprávnené užitie moci a intervenovania do životnej situácie jednotlivých klientov zo strany sociálneho pracovníka. Pri tomto type moci je nevyhnutné poznanie toho, či klienti sú schopní konať, a následne je dôležité v spolupráci s klientom postupne vytvárať a realizovať plány zacielené na naplnenie ich potrieb. Typ moci označovaný ako **power of** je založený na kolektívnej akcii, ktorej fundamentálnou zložkou je identita. Charakteristická je tu moc vyplývajúca z členstva jednotlivca v skupine, ktorej cieľom je dosiahnutie spravodlivosti, či recipročné zmocňovanie jednotlivých členov, aby boli schopní prebrať kontrolu nad svojím vlastným životom. Môžeme teda povedať, že v oblasti sociálnej práce sa dá moc vnímať z rôznych uhlov pohľadu, a ako uvádza Skyba (2017, s. 112): „výkon moci môže byť spájaný ako s opresiou, tak aj s ochranou iných. Môže byť považovaná za komoditu, schopnosť jedinca ovplyvňovať iných, či uskutočňovanie kontroly v snahe udržania sociálneho konsenzu.“ To znamená, že v tomto kontexte môžeme moc označiť za sociálny vzťah, ktorý na jednej strane môže byť významným zdrojom pomoci utláčaných alebo nejakým spôsobom znevýhodnených skupín, a na strane druhej prekážkou, brániacou týmto jednotlivcom a skupinám plne využívať možnosti bežne dostupné ostatným členom spoločnosti (Tew, 2006). Na základe analýzy významu moci v praxi sociálnej práce môžeme konštatovať, že je nevyhnutné, aby sociálny pracovník neustále kriticky reflektoval svoju pozíciu, ktorú voči klientovi zastáva. Je to hlavne z toho dôvodu, že sociálny pracovník disponuje mocou voči klientovi a zároveň je práve tým človekom, ktorý predstavuje hlavný zdroj pomoci klientovi čeliacemu útlaku. Aby mohol sociálny pracovník efektívne bojovať za blaho klienta, musí nepretržite kriticky reflektovať svoje postoje, myšlienky a konanie a byť si vedomý skutočnosti, že zdrojom útlaku klienta môže byť aj on sám ako predstaviteľ väčšiny. Vychádzajúc zo skutočnosti, že žijeme v diferencovanej spoločnosti, v ktorej jednotlivci sa odlišujú na rôznych úrovniach, či už je to jazyk, kultúra, pohlavie, rasa, sexuálna orientácia a iné, je problém útlaku neustále aktuálny. Preto je potrebné sa ním zaoberať na všetkých sférach spoločenského života, pretože riešenie tohto problému je závislé nielen na kľúčových spoločenských inštitúciách, ale rovnako aj na postoji a konaní každého člena našej spoločnosti.

3.4 Analýza a interpretácia: odcudzenie

Ďalšou výskumnou kategóriou je **odcudzenie**, tiež označované ako **alienácia**. Uvedomujeme si fakt, že kategória odcudzenia nie je v sociálnej práci vždy pomenovaná

vo svojom pôvodnom znení. To znamená, že častejšie sa stretávame s vyjadreniami, ako sú napríklad ľahostajnosť, odmeranosť, vylúčenie alebo segregácia. Odcudzenie nie je typickým pojmom pre sociálnu prácu aj napriek tomu, že ním môžeme charakterizovať problémové situácie niektorých skupín klientov. Je potrebné však zdôrazniť, že sporadické zaoberanie sa kategóriou odcudzenia v sociálnej práci je sporné, pretože na jednej strane je odcudzenie viditeľné v každodennom živote človeka. Odcudzenie vo význame nútenia človeka zastávať pozície, v ktorých zažíva pocit cudzosti voči sebe samému, spoločnosti alebo väčším skupinám ľudí, sa zdá byť bežnou charakteristikou akejkol'vek formy útlaku, diskriminácie alebo marginalizácie v spoločnosti. Na druhej strane sa však začal znižovať dôraz na skúmanie tejto koncepcie v oblasti sociálnej práce, a to zrejme kvôli jej minulému prepojeniu s politickou ideológiou. Preskúmanie konceptu odcudzenia je nevyhnutné predovšetkým v tých oblastiach sociálnej práce, ktoré zahŕňajú psychické utrpenie zraniteľných skupín, medzi ktoré môžeme zaradiť napríklad utečencov, bezdomovcov, jednotlivcov so zdravotným znevýhodnením, závislých a ďalších jednotlivcov, teda tých, ktorí okrem boja o fyzické prežitie majú obmedzené možnosti na získanie pocitu príslušnosti k spoločnosti a dosiahnutie oprávnenej identity v porovnaní s príslušníkmi väčšiny (Skovlund, 2019). Hlavne z tohto dôvodu považujeme za nevyhnutné odhaliť pôvodnú esenciu **kategórie odcudzenia**, aby sme mohli analyzovať jej význam pre potreby sociálnej práce. *Ako môžeme teda vo všeobecnosti vnímať odcudzenie?* „Cez pojem odcudzenie ukazujeme na prejavy rôznych chorôb doby a hľadáme cesty ich liečenia. [...] Je to predovšetkým jav vzdialenia sa človeka sebe samému a tiež, že je to jav, keď výtvor človeka, dielo jeho rúk a rozumu sa postaví proti nemu ako jeho tvorcovi a je to stav, keď sa človek stáva cudzím sebe, inému človeku, spoločnosti, keď sa inštitúcia, organizácia stavia proti svojim členom ľahostajne až nepriateľsky. [...] Je vážny sociálny jav a problém, [...] zasahuje stále širšie vrstvy obyvateľstva“ (Vajda, 1994, s. 6 – 15). Je nevyhnutné poznamenať, že samotná moderná spoločnosť, v ktorej žijeme, povzbudzuje anómie a individuálne odcudzenie prostredníctvom zavádzajúcich a utláčajúcich pôsobiacich síl. Ekonomicko-politický systém našej spoločnosti využíva ľudí ako objekty k dosiahnutiu svojho vlastného efektívneho fungovania, čím dochádza k dehumanizácii. Rôzne sociálne inštitúcie smerujú svoje vlastné úsilie k úspešnému naplneniu spoločenských cieľov. Ich úsilie je potom odmeňované spoločensky významným statusom, finančnou odmenou a prestížou, zatiaľ čo ostatní sú ignorovaní. V takto orientovanej spoločnosti je šťastný ten človek, ktorý je aktívnym užívateľom ekonomických statkov a služieb. Jednotlivec, ktorý z rôznych dôvodov nemôže

byť aktívnym konzumentom spoločensky najvýznamnejších statkov a služieb, sa dostáva do stavu odcudzenia. V tomto stave mu spoločnosť ponúka „falošné náhrady“ zmiernujúce jeho utrpenie, ktorými sú napríklad drogy, alkohol a iné, upevňujúce jeho pocit odcudzenia a stratu zmysluplnosti jeho bytia (Turner, 2017). Aj napriek tomu, že na pojem odcudzenia v jeho pôvodnom znení nie je až tak často upriamovaná pozornosť človeka, pretože je akosi nepovšimnutou súčasťou iných problémov, s ktorými človek vo svojom živote bojuje, môžeme povedať, že sprevádza ľudstvo už od jeho počiatkov. Do povedomia sa dostáva zásluhou **Jeana-Jacquesa Rousseaua**, ktorý použil pojem alienácia vo svojej práci *O spoločenskej zmluve*. Rousseau chápal tento pojem pod významom vzdať sa a používal ho v kontexte problematiky spoločenskej a politickej moci. V tomto zmysle je spoločnosť považovaná za príčinu odcudzenia človeka, pretože človek sa v dôsledku uzavretia spoločenskej zmluvy musí vzdať svojej prirodzenej slobody a práv (Miklušičáková et al., 2016). Skutočnosť, že sa človek vzdáva svojich práv a slobody v prospech spoločnosti, spôsobuje to, že samotná spoločnosť, ktorej je tvorcom, ho odsudzuje a dostáva do pozície alienácie. Vzdáva sa totiž svojej prirodzenosti (Vajda, 1994). Ku upevňovaniu spoločenského významu pojmu odcudzenie prispel aj **G.W.F. Hegel**. Týmto termínom označoval medziľudské vzťahy, predovšetkým ich absenciu, a zároveň ho používal v politickom a ekonomickom význame. Jeho ústrednou koncepciou je koncepcia ducha, na základe ktorej je duch súčasťou sveta, ktorého je sám tvorcom. Tento svet je vytváraný prostredníctvom externalizácie, objektivizácie a odcudzenia. Výsledný produkt svojej tvorby zakúša ako niečo cudzie, a stav odcudzenia prekonáva poznaním. Význam odcudzenia vidí v procese oddelenia objektov poznania vo vedomí človeka. Odcudzenie považuje za súčasť vývoja ducha, jednu z dôležitých predpokladov dlhodobého pokroku v poznávaní skutočnej podstaty (Miklušičáková et al., 2016). Ďalším významným predstaviteľom, ktorý sa zaoberal pojmom odcudzenia, je **Karl Marx**. Marx chápal odcudzenie hlavne v súvislosti s pracovným procesom a kapitalisticky orientovanou spoločnosťou. Podľa neho sa robotník v procese práce odcudzuje svojmu produktu, pracovnému procesu, ostatným členom spoločnosti, spoločnosti ako celku a sebe samému. Čím kvalitnejšie vykonáva robotník svoju prácu, tým viac stráca seba, pretože časť jeho „JA“ sa stáva súčasťou produktu, ktorý sa potom stáva vlastníctvom niekoho iného. Zároveň tým, že vynakladá značnú časť svojho úsilia na pracovný výkon, oberá samého seba o pracovné sily a ochudobňuje svoju osobnosť. V tomto zmysle sa však neodcudzuje len práci a produktu, ale aj ďalším jednotlivcom, ktorí sa stávajú jeho protivníkom. Pozíciu nepriateľa zastáva aj spoločnosť, pretože je postavená na princípoch vytvárajúcich priestor

pre vznik odcudzenia. Aj napriek tomu, že pracuje za účelom naplnenia svojich potrieb sa odcudzuje aj sám sebe, pretože pracuje pre subjekty, ktoré neuznávajú jeho hodnotu a stoja proti nemu (Vajda, 1994). Môžeme teda povedať, že Marx vníma odcudzenie v materiálnej i psychologickovej rovine. V rámci všetkých prezentovaných teórií odcudzenia je potrebné zdôrazniť, že odcudzenie je veľmi úzko prepojené s konceptom moci v spoločnosti. Pre nás to znamená, že ak nemáme moc nad svojím vlastným životom, dostávame sa do stavu odcudzenia, ktorý môže mať rôzne formy i priebeh. Je dôležité uvedomiť si, že proces odcudzenia je súčasťou každého ľudského života. Potvrdiť nám to môže skutočnosť, že každý jedinec sa vo svojom živote stretáva so sociálnymi problémami²⁷, ktoré ho odcudzujú či už od iných ľudských bytostí, spoločnosti ako takej alebo dokonca aj samotných materiálnych zdrojov tejto spoločnosti. Odcudzenie môžeme v našom živote vnímať ako cudzosť, pocit alebo vnútorný stav, kedy sa cítime cudzincom či už v spoločnosti alebo vo svojom prirodzenom sociálnom prostredí. Odcudzenie teda môže zasahovať rôzne oblasti života človeka. *Akú podobu môže mať však odcudzenie v oblasti sociálnej práce?* V súvislosti so sociálnou prácou je potrebné rozlišovať medzi dvoma prístupmi k teórii odcudzenia. Na jednej strane ide o využitie pojmu odcudzenia za účelom vysvetlenia utláčateľských znakov spoločnosti vo všeobecnosti, a na strane druhej je to analýza konkrétnych skúseností jednotlivcov s odcudzením, úzko prepojených so sociálnym vylúčením a psychickým utrpením zraniteľných skupín, ktoré sú predmetom záujmu sociálnej práce (Skovlund, 2019). V kontexte sociálnej práce je odcudzenie najčastejšie chápané ako psychický stav, pocit neistoty alebo nešťastia, ktorý zasahuje jednak klientov i samotných sociálnych pracovníkov (Rojek, Peacock & Collins, 1988). Prvé náznaky odcudzenia v sociálnej práci identifikujeme hlavne počas transformácie sociálnej práce, kedy sa do jej praxe zavádzali manažérske prístupy (Jones, 2001) a z toho dôvodu sociálni pracovníci začali strácať kontrolu nad svojou prácou (Harris, 1998). Aj napriek tomu, že je odcudzenie relevantnou kategóriou v oblasti sociálnej práce, zaznamenali sme nedostatok výskumných štúdií a odborných textov zaoberajúcich sa a potvrdzujúcich tento závažný problém v kontexte súčasnej sociálnej práce. Aj preto sa v našom výskume opierame o poznatky zo starších štúdií. Napríklad podľa interpretácií Ballocha et al. (1995) až 44 % sociálnych pracovníkov v Anglicku vnímalo, že ich hodnoty

---

²⁷ Napríklad situácia nezamestnanosti, ktorou si vo svojom živote prechádza takmer každý, nás odcudzuje od iných ľudí, a to z dôvodu, že keď nemáme zamestnanie, nestrácame len pravidelný príjem, ale rovnako sme segregovaní od väčšinovej spoločnosti, strácame kontakt s ostatnými jedincami (vzdľahujeme sa im), a teda neparticipujeme na živote spoločnosti. Ak má tento problém dlhodobý charakter, môže nastať situácia, kedy v dôsledku poklesu príjmu nebudeme mať prístup k životne dôležitým statkom.

sú výrazne odlišné od hodnôt inštitúcií, v ktorých pracovali. Výsledkom frustrácie sociálnych pracovníkov z narastajúcej administratívnej záťaže bol aj fakt, že 48 % sociálnych pracovníkov sa chcelo stať nezávislým poradcom a 29 % by chcelo ukončiť svoju „kariéru“ sociálneho pracovníka. To znamená, že značná časť sociálnych pracovníkov sa cítila odcudzená či už hodnotám organizácie, procesu práce alebo výsledkov práce, na základe čoho môžeme vidieť, že Marxova koncepcia odcudzenia je aktuálna aj v oblasti sociálnej práce. Neskôr Jones (2001) prostredníctvom realizácie rozhovorov so skupinou sociálnych pracovníkov v Anglicku taktiež zisťuje, že sociálni pracovníci často prežívajú pocity nešťastia a stresu. Pracovná činnosť sociálnych pracovníkov je regulovaná a kontrolovaná. Sociálni pracovníci cítia zneuznanie svojich vlastných zručností a schopností a zároveň sa cítia nedôveryhodní. Rastie administratívna záťaž, tlak na ich výkonnosť, sú nútení obmedziť kontakt s klientom a plniť administratívne ciele organizácie. Problém byrokracie nie je záležitosťou týkajúcou sa sociálnej práce a verejných inštitúcií len v minulosti alebo niekoľkých rokoch dozadu. Výskumná štúdia realizovaná v roku 2017 Centrom pre výskum etnicity a kultúry na Slovensku je dôkazom, že vo verejných inštitúciách na Slovensku je stále veľmi silná byrokracia, ku ktorej respondenti pričleňujú rodinkárstvo a úplatky, čo u obyvateľov SR spôsobuje celkovú nedôveru v tieto inštitúcie, do ktorých zaraďujeme aj inštitúcie vykonávajúce sociálnu prácu. V súčasnosti je však bežnou praxou, že organizácie pôsobiace v sociálnej sfére sú ustanovené do hierarchických štruktúr, čo vedie k stále silnejšej byrokratizácii pracovných činností sociálnych pracovníkov hlavne prostredníctvom ustanovenia presných pravidiel a procesov, ktoré slúžia manažmentu organizácie k celkovej kontrole organizácie. V týchto organizáciách zohrávajú z pohľadu sociálnej práce rozhodujúcu úlohu manažéri. Udržiavajú smerovanie organizácie k splneniu vopred stanovených cieľov a zastupujú významné pozície vo vzťahoch medzi zamestnancami (Baláž, 2014). Sociálna práca sa v rámci tejto „optiky“ môže zdať odcudzenou pracovnou činnosťou (Jones, 2001), pretože v dôsledku zvýšenej kontroly sociálni pracovníci strácajú moc a kontrolu nad svojou pracovnou činnosťou. Aj keď byrokracii sa vo väčšine prípadov v oblasti sociálnej práce až tak vyhnúť nedá, a to aj z toho dôvodu, že sociálna práca je „predĺženou rukou“ štátu a vo väčšine prípadov je riešenie veľkého počtu sociálnych problémov založené na procese dokladovania. Musíme však klásť dôraz na to, aby nás tento problém nelimitoval, a preto v sociálnej práci vždy pamätáme na to, že prvoradá je práca s potrebami a záujmami klienta (Labáth, 2004), a tomuto cieľu prispôbujeme aj celý pracovný proces sociálnej práce. Z vyššie

uvedeného vyplýva, že sociálny pracovník zažíva odcudzenie, ktoré je príznačné Marxovej koncepcii odcudzenia. Sociálny pracovník môže, samozrejme, zažívať všetky spomenuté podoby odcudzenia, pre nás je však dôležité, že sa odcudzuje nielen svojej práci, pretože ju nemôže uskutočňovať podľa vlastného presvedčenia a hodnôt, čo znamená, že stráca slobodu, vzdáľuje sa aj klientovi a zároveň výsledky jeho práce preberá na seba niekto iný – štát. Viditeľne stráca moc nad výkonom svojho vlastného povolania. Napríklad pri úspešnom vyriešení problému klienta, ktorý trpel závislosťou od alkoholu, nikdy nezachytávame konkrétneho sociálneho pracovníka, ktorý motivoval svojho klienta k liečbe a počas celej liečby ho sprevádzal, ale túto zásluhu priznávame zariadeniu pod patronátom štátu. Výsledky práce sociálneho pracovníka teda pripadajú štátu. Pamätajúc na to, že sociálna práca je profesiou vyžadujúcou si veľkú mieru sebazaprenia, ako sociálni pracovníci by sme mali vždy upriamiť svoju pozornosť na ľudskú bytosť nachádzajúcu sa v probléme – klienta. Úspech klienta by pre nás mal znamenať aj náš úspech, aj keď možno nedostatočne ocenený. Prechádzajúc od odcudzenia sociálneho pracovníka, si uvedomujeme, že odcudzenie sociálneho pracovníka môže byť aj jedným zo spúšťačov odcudzenia samotného klienta. Zároveň je však potrebné poznamenať, že hlavným spúšťačom odcudzenia sociálneho pracovníka i klienta je samotná spoločnosť. Pre lepšie porozumenie významu odcudzenia vo vzťahu ku klientovi je nevyhnutné nájsť odpoveď na nasledovnú otázku: *Ako je to s odcudzením klienta?* K odcudzeniu klienta dochádza vtedy, keď svet, v ktorom žije, sa postupne pre neho stáva nezrozumiteľným, stráca istotu svojej pozície v rámci neho, život sa stáva absurdným (Miklušičáková et al., 2016). V tomto význame je potrebné si uvedomiť, že na to, aby sa klient nachádzal v stave odcudzenia, musí splňať dve podmienky: odcudzenie musí byť procesom a klient musí sám seba vnímať ako odcudzeného (Sagi, 2002). Vo svete, ktorý prestáva chápať, stráca aj svoje prirodzené práva, ako napríklad práva na slobodu, rovnosť, stráca moc nad svojím vlastným životom a dostáva sa do nerovných vzťahov s ostatnými a postupne aj do stavu sociálneho vylúčenia. Osoba zažívajúca sociálne vylúčenie alebo osoba „postihnutá“ konkrétnym sociálnym problémom pociťuje sociálne napätie a všetky jeho následky, ako napríklad strádanie vo fyzickej a psychickej oblasti. Človek, ktorý sa stretáva s určitými sociálnymi problémami, nie je schopný vidieť svoju jedinečnosť, stráca svoju identitu a jeho psychický i intelektuálny vývoj je dočasne pozastavený. Stráca pocit istoty a považuje sa za zbytočného. Spoločnosť väčšinou vníma sociálne exkludovaných jednotlivcov veľmi negatívne, správa sa k nim odmietavo až netolerantne, čím iba utvrdzuje vylúčenie týchto osôb zo spoločenského života. Sociálne vylúčený jedinec

začína žiť okrajový život, prestáva byť sociálne zodpovedný a čo je najhoršie, jeho ľudská dôstojnosť je veľmi závažným spôsobom narušená (Virbalienė, 2015). To znamená, že sociálne vylúčenie a odcudzenie sú veľmi úzko prepojené, pretože medzi nimi dochádza k výmene informácií. Vylúčenie vedie k odcudzeniu a odcudzenie zvyšuje pravdepodobnosť vylúčenia (Thorpe, 2017). V procese odcudzenia človek stráca moc nad svojím vlastným životom. Bezmocnosť v tomto kontexte je chápaná v dvoch významoch. Na jednej strane je jednotliviec presvedčený, že nedisponuje schopnosťou ovplyvnenia svojej vlastnej situácie a na strane druhej sa bezmocnosť klienta prejavuje depresiou, odcudzením a nedostatkom motivácie (Seeman, 1976). Bezmocnosť sa chápe ako jedna z foriem odcudzenia klienta. To znamená, že klient vo svojom živote zažíva odcudzenie v psychologickom kontexte, teda dochádza k nedoceneniu tých vlastností, ktoré pre neho predstavujú jadro toho najuspokojivejšieho spôsobu života (Tyler, 2011). Podľa Voorhisovej (1998, s. 99): „k odcudzeniu dochádza vtedy, keď sú ľudia oddelení od svojej kultúry a vkladaní do inej. [...] Odcudzenie vo všetkých svojich podobách spôsobuje psycho-afektívne zranenia spojené s prejavmi opresie.“ Samotné odcudzenie však môže podporiť aj sociálny pracovník, a to nedôstojným správaním, prílišnou kontrolou a nesprávnym prístupom ku klientovi, teda klienta nevníma ako jedinečnú ľudskú bytosť, ale len ako administratívny úkon, čo je príznačné hlavne v byrokraticky orientovaných inštitúciách. Sociálny pracovník v tomto prípade utláča ľudskú prirodzenosť klienta. Odcudzení môžu byť taktiež klienti, ktorých sociálni pracovníci vnímajú cez určitú stigmu, čo sa môže objaviť hlavne u klientov patriacich do marginalizovaných skupín, ako napríklad Rómovia. Môže nastať situácia, v ktorej sociálny pracovník neposkytne informácie o vhodnej pracovnej ponuke klientom tohto pôvodu, pretože si v dôsledku všeobecne rozšírených predsudkov myslí, že aj tak by to bolo zbytočné, pretože sú „leniví“ a nechcú pracovať. To znamená, že odcudzenie klienta je úzko prepojené so stigmatizujúcimi aspektmi služby (Poe & Borup, 1973) a môže byť dôsledkom internalizácie negatívnej identity klienta (Voorhis, 1998). Odcudzujúcim postojom sociálneho pracovníka ku klientovi dochádza jednak k prevahe moci sociálneho pracovníka voči klientovi a zároveň k obmedzeniu moci klienta, na základe ktorej by mohol sám rozhodovať a utvárať svoj vlastný život. Je zrejmé, že odcudzený klient stratil zmysel svojho bytia v dôsledku straty svojej identity, teda podstaty svojho bytia, a preto je orientovaný len na tú stránku života, ktorú môžeme nazvať podľa Fromma (2015) mať. Klient sa orientuje na mať preto, lebo bytie pre neho momentálne nedáva žiadny zmysel a snaží sa len o to, aby boli naplnené jeho aktuálne potreby (chce mať bývanie, jedlo,

ošatenie a podobne). Sociálny pracovník však reprezentuje štátnu moc, z čoho vyplýva, že má moc pomáhať, teda má kompetencie na pomoc klientovi dostať sa zo stavu odcudzenia (Virbalienė, 2015). Je tou osobou, ktorá môže pomôcť klientovi, aby sa namiesto cieľa – mať orientoval na cieľ – byť. V človeku prirodzene pôsobia obe zložky. O tom, ktorá zložka je dominantná, rozhoduje spoločnosť. Ak človeka odmieta a zároveň sa od nej vzdáľuje, vyhráva mať, pretože klient zažíva neprijemné pocity, ktoré smerujú k dominancii tejto temnejšej zložky v jeho živote vedúcej k bojom. Tým, že je človek odcudzený spoločnosti, prežíva utrpenie charakteristické pre mať. Vďaka pomoci sociálneho pracovníka si klient žijúci s cieľom mať môže uvedomiť svoje utrpenie a postupne pracovať na zlepšení svojej situácie, počas ktorej znovu nájde zmysel svojho bytia. Klient orientovaný na byť sa prikláňa k láske a solidarite s ostatnými (Fromm, 2015), čo vedie k jeho opätovnému začleneniu sa do spoločnosti a teda vyslobodeniu sa zo stavu odcudzenia. T. Pružinec pripomína v kontexte úvah N. A. Berďajeva o odcudzení ľudskej prirodzenosti a skaze človeka, že „riešením je prežívanie prítomnosti, jej uvedomovanie si možno básnicky vyjadrené akési vychutnávanie si okamihu existencie“ (Pružinec, 2017, s. 138). Na to, aby bol klient slobodný od pocitu odcudzenia, je potrebné, aby sociálny pracovník vhodnými nástrojmi podporil formovanie identity jednotlivca, ktorej výsledkom by mala byť jedinečná a neopakovateľná bytosť so špecifickými charakteristikami (Voorhis, 1998). Morris (1993, s. 108), nazýva: „tento proces sebadefinovania „presadzovanie moci“, ktorá je nevyhnutná pre sebaúctu a osobný záväzok konania.“ T. Pružinec problém s identitou jednotlivca vidí takto: „rýchlosť, ktorá je následkom moci techniky a v ktorej človek žije spôsobuje, že človek žije od jedného okamihu k druhému“ a tiež, že „rýchlosť spôsobuje, že sa stráca priestor na vymedzenie ľudskej identity“ (Pružinec, 2017, s. 138). Môžeme teda povedať, že sociálny pracovník je hlavným aktérom pomáhajúcim klientom pri ich reintegrácii sa do spoločnosti, znovuobjaveniu svojej vlastnej hodnoty i ľudskej dôstojnosti. Ľudská dôstojnosť je obnovená prostredníctvom dodržania princípu spolupráce založeného na morálnych hodnotách, úprimnosti, úcte, dôvere a empatii. Tieto faktory sú neodmysliteľnou súčasťou pomáhajúceho vzťahu (Virbalienė, 2015), ktorého podstatnou dimenziou je predovšetkým už spomínaná moc (Mitas & Vasilenko, 2019) uplatňovaná v zmysle zlepšenia celkovej situácie klienta a vymanenia sa zo situácie odcudzenia. Môžeme teda povedať, že odcudzenie v oblasti sociálnej práce sa dotýka oboch zúčastnených strán, pričom u sociálneho pracovníka sú dôvodmi jeho odcudzenia požiadavky štátu a organizácie, pre ktorú pracuje, a ktorá môže byť dôvodom vyformovania zlého a neefektívneho spôsobu

práce sociálneho pracovníka, odcudzujúceho aj samotného klienta. To znamená, že aj sociálny pracovník môže byť príčinou odcudzenia klienta. V oboch prípadoch je potrebné bojovať proti tomuto nepriaznivému sociálnemu javu, k odhaleniu ktorého nám je do veľkej miery nápomocná práve Marxova koncepcia odcudzenia. V tomto zmysle je aplikovateľná na skúsenosti sociálnych pracovníkov hlavne v súvislosti so stratou kontroly a zároveň skúsenosti klienta sociálnej práce, zažívajúceho pocity bezmocnosti. Táto teória má v oboch prípadoch tendenciu vysvetliť a odhaliť pôvod jednotlivých foriem odcudzenia a poskytuje základný pilier pre rozvoj kriticky orientovanej sociálnej práce (Ferguson & Lavalette, 2004). Je nevyhnutné si uvedomiť, že odcudzenie je všadeprítomný fenomén predstavujúci analytický koncept, na základe ktorého môže byť uskutočňovaná všeobecná kritika spoločenských štruktúr. Tie môžu byť príčinou utrpenia jednotlivcov žijúcich v spoločnosti. Všadeprítomný charakter odcudzenia však u sociálnych pracovníkov vyvoláva nasledovné otázky: *Ako má sociálny pracovník odhaliť tie prejavy odcudzenia, ktoré sú kľúčové pre jeho prácu s marginalizovanými skupinami? Má sa sociálny pracovník sústreďovať na všetky formy odcudzenia alebo má byť zameraný len na konkrétne formy odcudzenia?* V najvšeobecnejšej rovine môžeme povedať, že odcudzenie sa do istej miery týka každého človeka žijúceho v modernej spoločnosti. Avšak nie každý človek, ktorý je istým spôsobom odcudzený, sa automaticky stáva klientom sociálnej práce. V našom živote sa môžeme dennodenne stretávať s jednotlivcami, ktorí sú odcudzení v tej najvšeobecnejšej rovine. Takéto formy odcudzenia sa spravidla dotýkajú spoločnosti ako inštitúcie a jednotlivci si nie sú vedomí svojho stavu odcudzenia. Aby boli odstránené všeobecné formy odcudzenia v spoločnosti je potrebná jej reštrukturalizácia, ktorá je mimo právomocí sociálneho pracovníka. *V akých prípadoch však môže byť odcudzenie problémom, na ktorý sú zacielené intervencie sociálneho pracovníka?* Sú to prípady, kedy sa sociálny pracovník zameriava na pomoc marginalizovaným skupinám prežívajúcim utrpenie vyplývajúce z určitej formy odcudzenia, ktoré je súčasťou sociálnych procesov zvyšujúcich riziko ich marginalizácie a vylúčenia. V takýchto situáciách je sociálny pracovník oprávnený zasiahnuť do života odcudzených jednotlivcov, skupín či komunit a pomôcť im vyrovnáť sa s dôsledkami odcudzenia, podporovať ich imúnosť voči odcudzeniu a splnomocniť ich, aby v čo najväčšej miere prekonali a zmenili lokalizované procesy vedúce k odcudzeniu. Takéto intervencie nemusia disponovať s prostriedkami potrebnými na efektívny boj proti problému odcudzenia v spoločnosti ako celku, ale môžu pomôcť zraniteľným skupinám odolávať deštruktívnym dôsledkom odcudzenia. Boj proti odcudzeniu zraniteľných skupín sa odohráva v rámci celkových štruktúr odcudzenia, ktoré

nemusia mať rovnaké deštruktívne dôsledky na všetkých členov v spoločnosti. Sociálny pracovník zo svojej pozície môže teda podnecovať potrebnú zmenu a boj proti odcudzeniu v spoločnosti na všetkých možných úrovniach (Skovlund, 2019).

3.5 Analýza a interpretácia: sociálny konflikt

Vychádzajúc z cieľa našej práce pokračujeme v analýze poslednej výskumnej kategórie, teda kategórie **sociálneho konfliktu**. Na základe uskutočnenej analýzy tejto výskumnej kategórie môžeme na jednej strane povedať, že ide o pojem, ktorý nie je pre potreby sociálnej práce dostatočne rozpracovaný. V dostupných zdrojoch sme sa prevažne stretli iba so všeobecným výkladom pojmu konflikt. Na druhej strane sme však na základe štúdiá rôznych dostupných zdrojov zaoberajúcich sa touto problematikou dospeli k zisteniu, že niektoré prvky teórií konfliktov môžu predstavovať pre sociálneho pracovníka veľmi podnetnú teoretickú základňu. **Teórie konfliktov** sú výrazne ovplyvnené myšlienkami **Karla Marxa**. Ide o sociologickú perspektívu podobnú funkcionalizmu a zameriavajúcu sa na sociálny systém. Od funkcionalizmu sa však odlišuje zdôrazňovaním dôležitosti ekonomiky. Táto perspektíva analyzuje **materiálne podmienky**, ktoré vyvolávajú konflikty v sociálnych systémoch (Ingleby, 2018). Teórie konfliktov nám pomáhajú porozumieť konfliktu a nerovnosti medzi jednotlivcami, skupinami, komunitami, sociálnymi triedami, väčšími sociálnymi štruktúrami, ale aj myšlienkovými orientáciami. Ich využiteľnosť je zjavná pri posudzovaní útlaku a zraniteľnosti klientov. Ústredným pojmom pre jednotlivé teórie konfliktu je **pojem moci**. V tomto význame teórie konfliktov pomáhajú lepšie porozumieť štruktúram moci, ale aj tomu, aký vplyv na život jednotlivcov majú rozdiely v moci (Robbins, Chatterjee & Canda, 2006). Tieto teórie sú zároveň zamerané na snahu jednotlivcov alebo skupín získať čo najväčší podiel moci. Čím väčší podiel moci jednotlivec má, tým viac dokáže presadiť svoju vôľu v rôznych oblastiach života. Úroveň moci v živote človeka je založená na dvoch faktoroch: konštrukcii **osobných a spoločenských vzťahov**. Spoločnosť nie je vždy schopná zaručiť rovnosť občanov vo všetkých svojich sférach, a preto sa diferencuje do rôznych skupín. Aj z tohto dôvodu vznikajú konflikty, ktoré samé osebe nepredstavujú nebezpečenstvo. Nebezpečenstvom je absencia pravidiel, ktoré by usmerňovali priebeh konfliktov. Z pohľadu teórií konfliktov sú konflikty dôležité, pretože podnecujú napredovanie spoločnosti (Bednárík et al., 2009). Teória konfliktov predstavuje všeobecné označenie pre teórie, ktoré sa zaoberajú základnými predpokladmi charakteru sociálnych javov. Aj napriek tomu, že teória konfliktov môže byť vnímaná jednotlivými teoretikmi

rôzne, existujú základné tézy, ktoré tvoria spoločný základ tejto teórie. Vo všeobecnosti je konflikt vnímaný ako skutočnosť života spoločnosti a je považovaný za prirodzený spoločenský proces. V tomto kontexte je normou prevažne **zmena** než stabilita, čo je v protiklade s myšlienkami funkcionalistických systémových teoretikov presvedčených o tom, že hodnota konsenzu je kľúčovou hodnotou pomáhajúcou udržiavať celostnú podobu spoločnosti. Konfliktualisti poukazujú na význam dominancie, útlaku a obmedzenia (Robbins, Chatterjee & Canda, 2006), primárne sa zaoberajú dvoma fenoménmi, a to vyššie zmienenou mocou a zmenou, teda spôsobmi, ako ľudia používajú moc, aby odolávali alebo podnecovali zmenu (Abraham, 1988). Podobne ako funkcionalizmus sa tieto teórie zaoberajú makroekonomickými štruktúrami a spôsobmi, akými sú jednotlivci formovaní sociálnymi silami, založenými na ekonomike, a tiež spôsobmi, akými sú jednotlivci formovaní individuálne, teda nezávisle od týchto štruktúr. Táto perspektíva je pre sociálnych pracovníkov veľmi významná, pretože poukazuje na dôležitosť uvedomenia si skutočnosti, že materiálne podmienky majú veľký vplyv na životné príležitosti klientov, s ktorými sociálni pracovníci pracujú. V zmysle teórií konfliktov je nevyhnutné zabezpečiť stabilitu materiálnych podmienok zraniteľných skupín v spoločnosti. Veľmi pozitívnym faktorom v kontexte teórií konfliktov je to, že upozorňujú na dôležitosť materiálnych podmienok v rámci **sociálnej interakcie**. Ak základné materiálne podmienky jednotlivých členov spoločnosti nebudú zabezpečené, môže v spoločnosti nastať konflikt. Keďže sociálni pracovníci pracujú so zraniteľnými skupinami, vyžaduje sa od nich podieľanie sa na procese zabezpečenia materiálnych potrieb týchto skupín. V prípade, že materiálne potreby nie sú zabezpečené, nie je možné prejsť k ďalším dôležitým prvkom odbornej praxe (Ingleby, 2018). Avšak konflikty sú prirodzeným javom, ktorý vzniká na základe toho, že ľudia v spoločnosti sú v neustálej interakcii (Levická, 2004). Výberom a následnou aplikáciou vhodných prvkov z jednotlivých teórií konfliktov môže sociálny pracovník odhaliť pravú podstatu problému, a tým pomôcť k opätovnému navráteniu rovnováhy do života klienta. Teórie konfliktov môžu byť v oblasti sociálnej práce využívané pri práci s rôznymi typmi klientov. Sú využiteľné napríklad pri práci s detskými klientmi, pretože pomáhajú sociálnemu pracovníkovi uvedomiť si, ako materiálne pomery²⁸ rodín a detí ovplyvňujú životy samotných detských klientov (Ingleby, 2013).

---

²⁸ Už Beveridge, ktorý vypracoval koncepciu sociálneho štátu, v roku 1940 na základe svojich zistení prezentoval v Anglicku odporúčania, že je dôležité zabezpečiť čo najstabilnejšie materiálne podmienky rodín a detí. Tieto odporúčania nakoniec viedli k vzniku sociálneho štátu, ktorého cieľom bolo zabezpečiť naplnenie materiálnych potrieb rodín a detí, čo je potvrdením skutočnosti, že teórie konfliktov mali veľmi veľký vplyv aj na tvorbu sociálnej politiky (Ingleby, 2013).

Ďalšou skupinou klientov, pri ktorej môžeme aplikovať teórie konfliktov, sú seniori. Seniori môžu čeliť náročným životným situáciám v porovnaní s inými skupinami obyvateľstva. Teórie konfliktov upozorňujú na materiálne podmienky, ktoré môžu byť veľmi silným dôvodom pre diskrimináciu tejto skupiny obyvateľstva. Seniori sú zároveň fyzicky zraniteľní, a preto sú často radení aj do rizikových skupín. Teórie konfliktov tiež vychádzajú zo skutočnosti, že v niektorých kontextoch sú seniori oceňovaní, vnímaní ako múdri a skúsení ľudia, v iných sú vnímaní negatívne pravdepodobne z dôvodu ich materiálnych podmienok. Konfliktualisti sa teda v tomto zmysle zaoberajú tým, ako a kedy sa uplatňujú tieto protichodné ponímania seniorov. V rámci teórií konfliktov nie sú opomínané ani skupiny so zdravotným postihnutím, ktoré sa o seba z dôvodu určitej formy zdravotného znevýhodnenia nemôžu postarať. Práve teórie konfliktov kladú dôraz na to, že je dôležité vzoprieť sa útlaku a nespravodlivým vzťahom. Tieto teórie podnietili vznik rôznych hnutí zastupujúcich práva ľudí so zdravotným postihnutím, čo viedlo aj k pozitívnym zmenám v našej spoločnosti, pretože sociálny svet sa začal viac prispôsobovať potrebám ľudí so zdravotným postihnutím. Hoci sú teórie konfliktov najčastejšie používané na popis a následné vysvetlenie rozdielov v moci a samotných konfliktov medzi veľkými skupinami či triedami, môžu byť aplikované aj pri práci s menšími skupinami, ako je napríklad rodina. Možnosti aplikácie teórií konfliktov pri práci s jednotlivcami sú obmedzené na nerovnosť v podmienkach, ktoré ovplyvňujú ľudí z dôvodu ich členstva v určitej skupine alebo triede (Ingleby, 2019). V kontexte teórií konfliktov môžeme identifikovať niekoľko typov konfliktov²⁹. Pre potreby nášho výskumu sú však pre nás dôležité práve sociálne konflikty. **Sociálny konflikt** je podľa Kellera (2012, s. 118): „v princípe dôsledok nedostatkov statkov, o ktoré sa sociálni aktéri usilujú, a odlišnosti hodnôt, ktoré vyznávajú“. V sociálnej práci chápeme sociálny konflikt ako nesúlad alebo rozpor dvoch, prípadne viacerých sociálnych aktérov. Môže ísť o rozpor vo vzťahu človek-človek alebo rozpor vo vzťahu človek-prostredie (Levická, 2004). Sociálna práca sa zameriava na riešenie oboch podôb rozporov. V prípade konfliktu človek-človek ide napríklad o konflikt klienta s predstaviteľmi väčšiny, ktorý je zreteľný hlavne pri menšinách preferujúcich odlišné hodnotové orientácie ako väčšinová spoločnosť. Vo vzťahu človek-prostredie, nachádzame rozpory hlavne v situáciách, kedy prostredie kladie neprimerané požiadavky na jednotlivcov alebo skupiny nedisponujúce patričnými schopnosťami, na základe ktorých by vedeli úspešne zvládnuť a primerane

---

²⁹ Môžeme napríklad hovoriť o triednych konfliktoch, konfliktoch záujmových skupín (Robbins, Chatterjee a Canda, 2006), či o endogénnych a exogénnych konfliktoch (Abraham, 1988).

reagovať na tieto požiadavky. Ide napríklad o jednotlivcov, ktorí ukončili ústavnú starostlivosť v Centrách pre deti a rodiny a majú sa adaptovať na nové podmienky, v rámci ktorých preberajú na seba zodpovednosť za svoj vlastný život, teda si musia na základe vlastných schopností zabezpečiť naplnenie svojich základných životných potrieb. Ide v prvom rade o nájdenie si vhodného zamestnania a bývania, čo môže byť pre jednotlivca dlhodobo závislého od pomoci iných obzvlášť náročné. Potvrdením je aj prax zariadení, do ktorých smerujú mladí dospelí po ukončení ústavnej starostlivosti v Centrách pre deti a rodiny. Jedným zo zariadení poskytujúcich „útočisko“ mladým dospelým je napríklad Domov na polceste Hniezdo. Je poskytovateľom sociálnych služieb mladým ženám po ukončení ústavnej starostlivosti. Na základe svojej praxe potvrdzuje, že k nim prichádzajú mladé ženy nepripravenými viesť samostatný a nezávislý život, a to už z dôvodu psychických problémov, nedostatočnej motivácie, absencie niektorých zručností a vedomostí (Spišáková-Pecinová, 2015). V tomto zmysle je úlohou sociálnej práce pomôcť jednotlivcom v udržiavaní funkčných interakcií s ich sociálnym prostredím (Janebová, 2017), z čoho vyplýva, že sociálny pracovník pomáha a podporuje klientov nachádzajúcich sa v konfliktoch a zmocňuje ich k tomu, aby vedeli dosiahnuť zhodu v problémovej oblasti života, a tým obnovili funkčnosť svojich vzťahov so sociálnym prostredím. Konflikt môže byť pre klienta príležitosťou i hrozbou. Príležitosť predstavuje vtedy, keď mu za pomoci sociálneho pracovníka umožní opäť získať moc nad svojím životom, v dôsledku ktorej sa môže zlepšiť kvalita jeho života. Naopak, o hrozbe hovoríme vtedy, keď konflikt vedie k vzniku nebezpečných životných situácií, ktoré môžu byť spúšťačom patologických vzorcov správania sa klienta. *Ako dochádza k vzniku sociálneho konfliktu?* V praktickom živote dochádza k sociálnemu konfliktu vtedy, keď u jednotlivca alebo skupiny nastane problém v prispôbení sa podmienkam konkrétneho prostredia, ktoré zodpovedá potrebám alebo možnostiam týchto jednotlivcov alebo skupín (Dewey, 2008). V dôsledku neschopnosti adaptácie potom dochádza k segregácii určitých skupín obyvateľstva, pričom nejde o segregáciu voči prostrediu, ale segregáciu voči systému hodnôt, zvykov a interpretácii podmienok. Podnetom k vzniku sociálneho konfliktu môže byť aj celková zmena podmienok života vnášajúca do zaužívaných spôsobov života neistotu (Ujházyová, 2012). Narušenie schopnosti adaptácie sa človeka na podmienky prostredia vyústí teda v sociálnom konflikte, ktorý je akýmsi predpokladom pre vznik sociálnych problémov rôzneho charakteru, majúcich negatívny vplyv nielen na spoločnosť ako celok, ale aj na život samotného jednotlivca. Pre našu spoločnosť predstavujú najväčšie „bremená“ sociálne problémy, ktoré sú výsledkom fungovania ekonomického

systemu. K pretrvávaniu týchto problémov prispieva aj skutočnosť, že nastala zmena, v rámci ktorej sa štrukturálne problémy³⁰ začali považovať za problémy individuálne, a preto sa príčiny sociálnych problémov hľadajú na strane jednotlivcov, nie v problémových štruktúrach spoločnosti. Dôsledkom zmeny vnímania príčin štrukturálnych sociálnych problémov je aj individualizácia súčasnej spoločnosti. Pre individualizovanú spoločnosť je charakteristické, že centrom pozornosti pre človeka je práve jeho súkromný život, čo spôsobuje absenciu solidarity v spoločnosti, a zároveň od neho vyžaduje individuálne schopnosti na riešenie problémových životných situácií. Medzi takéto problémy zaradujeme napríklad nezamestnanosť, chudobu alebo bezdomovecť, ktoré sú v individuálnej rovine takmer neriešiteľné (Lužný, 2013). Vedomie spoločnosti o tom, že niektorí jednotlivci nedisponujú zručnosťami a schopnosťami potrebnými na riešenie problémových situácií, zmocňuje sociálnu prácu k tomu, aby v spolupráci s jednotlivcom našla najvhodnejšie riešenia jeho problémov, čo je práve pri nachádzaní efektívnych riešení štrukturálnych problémov obzvlášť náročné, pretože sociálny pracovník nemôže vždy zo svojej pozície ovplyvniť definitívne vyriešenie štrukturálneho sociálneho problému. A práve v tomto momente by mal sociálny pracovník vedieť rozlíšiť, kedy ide o sociálne problémy štrukturálneho charakteru a kedy o sociálne problémy zapríčinené osobnými zlyhaniami či nedostatkom zručností a vedomostí na strane klienta. K rozlišovaniu charakteru sociálnych problémov môže sociálnemu pracovníkovi pomôcť práve Marxova teória konfliktov, ktorá vychádza z presvedčenia, že sociálne konflikty sú výsledkom usporiadania ekonomických štruktúr spoločnosti (Lužný, 2013). Hlavnou príčinou vzniku konfliktov v spoločnosti je jej rozdelenie na triedy, skupiny, pričom moc medzi triedami nie je rovnomerne rozdelená, ale existuje dominantná trieda a trieda utláčaných, ktorí v dôsledku absencie moci a prístupu k spoločenským zdrojom nemajú možnosť plnohodnotnej participácie na živote spoločnosti, čo ich presúva do pozície sociálneho vylúčenia. Podľa Palovičovej (2013b, s. 595): „[...] sociálne vylúčenie jednotlivci, ale i celé skupiny sa nepodieľajú rovnakou mierou na materiálnych a nemateriálnych zdrojoch spoločnosti, čo vedie k ich sociálnej izolácii“, v rámci ktorej zažívajú nespravodlivosť v rôznych podobách. Na nápravu týchto nespravodlivosť reaguje sociálna práca, ktorá síce bojuje za dosiahnutie spravodlivosti v životoch klientov vyčlenených zo spoločenského života, ale na základe poznatkov marxistickej teórie si uvedomuje, že by sa nemala stotožňovať so žiadnou konkrétnou triedou, pretože triedy

---

³⁰ Na tento problém reaguje aj kritická sociálna práca, ktorú bližšie charakterizujeme v 2. kapitole našej práce.

neexistujú, existuje len viacnásobný záujem skupiny (Goroff, 1978). V ďalšej časti sme zaradili teórie konfliktov, ktoré sa síce priamo nezaraďujú do problematiky sociálnej kritiky, ale sociálne konflikty vnímajú kritickým uhlom pohľadu, čo má veľký prínos pre pochopenie podstaty a významu sociálnych konfliktov, s ktorými sa stretávame v oblasti sociálnej práce. Podľa britského sociológa **Johna Rexa** by mal byť konflikt spájaný len so svojimi deštruktívnymi efektmi (Znebejánek, 2015). „Pre vysvetlenie konfliktu je nutné prijať predpoklad racionálneho jednanie aktéra, podľa ktorého sú niektoré akty individuálneho jednanie adekvátnymi prostriedkami pre dosiahnutie cieľov skupiny“ (Rex, 1970, s. 113). Vychádzajúc z tohto predpokladu sa formuje súdržná konfliktná skupina, ktorej zotrvačnosť je určená tým, že záujmy skupiny ako celku vyhovujú záujmom jednotlivcov. Sformovaniu konfliktnej skupiny predchádza situácia, kedy sú spoločenské zdroje nespravodlivo distribuované. Cieľom tejto skupiny je prostredníctvom konfliktu získať svoj podiel statkov spoločnosti. V tejto súvislosti je špecifický konflikt o prostriedky k životu. Tento konflikt síce môže nastať v jednej sfére spoločenského života, ale svojou podstatou môže zasahovať viacero oblastí života spoločnosti (Rex, 1970). Nemecko-britský sociológ, filozof a politológ **Ralf Dahrendorf** uvažuje nad konfliktom ako nad všadeprítomným javom. Kde je život, tam je konflikt, a keďže spoločnosť je živým, neustále sa vyvíjajúcim organizmom, je prepletená konfliktmi vo svojich rôznych štruktúrach. Neustále podnecuje sociálne zmeny v spoločnosti, preto je potrebný a má pozitívne účinky. Konflikt teda vyplýva z podstaty samotnej spoločnosti, a preto nemôže byť raz a navždy vyriešený, môžeme ho len regulovať, a to prostredníctvom existencie organizovaných záujmových skupín. Jednou skupinou je trieda väčšiny a druhou trieda chudobných, ktoré sa odlišujú životnými príležitosťami, ktoré sú predmetom sociálneho konfliktu (Dahrendorf, 1991). Keďže konflikty sú prirodzenou súčasťou spoločnosti, nie je možné ich odstrániť, môžeme sa pokúsiť hľadať ich riešenia, a to prostredníctvom inštitucionalizácie nástrojov zacielených na ich riešenie (Dahrendorf, 2007). Jedným z nástrojov zacielených na riešenie sociálnych konfliktov je sociálna práca. Nadväzujúc na myšlienky Rexa a Dahrendorfa môžeme hovoriť práve o **sociálnej práci s komunitami**, teda s **konfliktnými skupinami** charakterizovanými určitými spoločnými znakmi. Komunity sú súčasťou spoločenského systému. Najrozšírenejšími typmi komunit, s ktorými pracuje sociálna práca na našom území, sú rómske komunity. Typické problémy rómskych komunit, ako sú chudoba, nezamestnanosť, nízka úroveň vzdelanosti, nezasahujú len členov tejto komunity, ale aj spoločnosť ako celok. Tieto problémy sú výsledkom segregácie rómskej menšiny, a to v dôsledku ich príslušnosti k rase a sociálnej

triede (často sú označovaní aj ako trieda chudobných alebo nezamestnaných). Zároveň však sú spúšťačmi diskriminácie zo strany väčšiny aj napriek tomu, že nie vždy sú výsledkom ich osobného rozhodnutia či nedostatku schopností. Preto je na mieste, ak bude do boja za práva a záujmy tejto komunity zapojený sociálny pracovník pochádzajúci z triedy väčšiny. Cieľom práce komunitného sociálneho pracovníka je dosiahnutie sociálnej zmeny a prekonanie faktorov vedúcich k sociálnemu vylúčeniu rómskej komunity. Sociálny pracovník podnecuje v rámci komunity aktívnu spoluprácu všetkých jej členov, čo vytvára priestor na kontrolu a prevzatie moci nad procesmi, do ktorých sú zapojení. Práca s rómskou komunitou má dve úrovne. V rámci prvej úrovne sociálny pracovník motivuje členov komunity k aktívnemu zapojeniu sa do odstraňovania príčin vylúčenia, na úrovni druhej sa orientuje na odstránenie konfliktov a znižovanie rozdielov medzi exkludovanou komunitou a väčšinovou spoločnosťou (Barkasi, Vansač & Bobovnik, 2017). Pri práci s komunitou je vhodné aplikovať prvky systemického myslenia, kedy nevnímame prebiehajúce konflikty ako konflikty medzi spoločnosťou a konfliktnou skupinou, ale ako konflikty prebiehajúce v rámci systému. Teda medzi systémom a jeho jednotlivými prvkami (podsystemami). Aby mohla byť komunitná práca, ktorej jedným z hlavných cieľov je dosiahnutie konsenzu medzi konfliktnou skupinou a spoločenským systémom, úspešná, je potrebné, aby sa sociálny pracovník stal súčasťou tohto podsystemu, to znamená, že nebudeme hovoriť o sociálnej práci s komunitou, ale **o sociálnej práci v rámci komunity** (Kliment, 2013). Zaujímavý pohľad na konflikty predkladá americký sociológ **Talcott Parsons**. Parsons nehovorí o sociálnych konfliktoch, ale o **konfliktoch kultúrnych**, pretože podľa jeho názoru sú všetky konflikty v spoločnosti konfliktmi kultúrnymi. Kultúrne konflikty sú výsledkom rolových konfliktov jednotlivcov. Konflikt rolí môže nastať v dvoch prípadoch. V prvom prípade, keď jedinec nie je schopný zosúladiť požiadavky vyplývajúce z rôznych rolí, ktoré vo svojom živote zastáva. V druhom prípade je zdrojom rolového konfliktu porucha v sociálnom systéme, kedy konfliktné požiadavky vyplývajú z chybných normatívnych vzorcov v rámci systému, ktorého je jednotlivец členom. Oba typy konfliktov vedú k deviantným formám správania sa, ktoré v spoločnosti vyvolávajú napätie. Konflikty však môžu byť minimalizované, ak v systéme existujú hodnoty, o ktoré sa môže jednotlivец oprieť. Absencia hodnôt v systéme poskytuje priestor pre rozvoj deviantných foriem správania sa. Problémom súčasnej spoločnosti je skutočnosť, že jednotlivец zastáva v spoločnosti súčasne niekoľko rolí, s ktorými sú spojené určité očakávania (Parsons, 1991). Na základe tejto teórie môžeme v rámci sociálnej práce odhaliť pravú podstatu niektorých sociálnych problémov

klientov. Zároveň nám táto teória umožňuje porozumieť ich spôsobom správania. Napríklad pri problematike domáceho násilia, ktoré má pôvod v stereotypných predstavách o rolách muža a ženy v rodine. V tomto kontexte hovoríme o rolovom konflikte, ktorý je výsledkom chybných normatívnych vzorcov v rámci nášho spoločenského systému. Chybné predstavy o rolách mužov a žien v rodine vedú k zníženiu celkovej kvality života členov rodiny, vzťahov v rodine a sú veľmi silným podnetom vedúcim ku vzniku domáceho násilia. Zároveň podporujú nerovnomerné rozdelenie moci v rodine. V spoločnosti je muž vnímaný ako ten, kto je autoritou v rodine a nesie zodpovednosť za hmotné a materiálne zabezpečenie rodiny, naopak, žena je tá, ktorá je zodpovedná za atmosféru v rodine a starostlivosť o primerané napĺňanie potrieb jednotlivých členov rodiny (Bosá, 2016). Môžeme teda konštatovať, že sociálny pracovník sa so sociálnymi konfliktmi stretáva pri praktickom výkone svojej práce takmer každý deň. Ide predovšetkým o konflikty, ktoré sú príčinou vzniku sociálnych problémov v živote klientov, s ktorými pracuje. V tomto prípade je priamo zapojený do riešenia konfliktov ako aktér a preberá na seba zodpovednosť voči skupine ľudí, organizácii alebo spoločnosti, s ktorou je klient v konflikte (Cingolani, 1989). Na druhej strane si však uvedomujeme, že aj on sám sa dostáva do konfliktných situácií. V tejto súvislosti hovoríme hlavne o situáciách, kedy sa jeho hodnotové orientácie a presvedčenia dostávajú do konfliktu s presvedčeniami a hodnotami klienta. Dôvodom môže byť rozdielny pohľad na problémy klienta a priority, na ktoré by sa mal vo svojom živote zamerať. Tento konflikt môže mať pôvod v existencii rôznorodých kultúr v našej spoločnosti, v ktorej sociálny pracovník je predstaviteľom väčšiny a klient menšiny. Zdôrazňujeme, že aj v takýchto situáciách je nevyhnutné, aby sa sociálny pracovník prioritne zameril na spoznanie a identifikovanie potrieb a záujmov klienta, čo pre neho znamená, že prevezme na seba profesionálnu zodpovednosť, v rámci ktorej bude uprednostňovať záujmy a presvedčenia klienta pred osobnými či pracovnými záujmami a zámermi (Kuffová, 2011).

Zhrnutie:

Táto kapitola je výskumnou reflexiou autorov predmetnej publikácie, ktorá prostredníctvom vymedzených kategórií, a to zneuznania, útlaku, odcudzenia a sociálneho konfliktu analyzuje možnosti uplatnenia kľúčových aspektov súčasnej sociálnej kritiky v oblasti sociálnej práce a následne popisuje charakteristické črty súčasnej sociálnej práce z pohľadu súčasnej sociálnej kritiky. Kapitola začína analýzou kategórie zneuznania, resp. uznania, ktoré vychádza zo skutočnosti, že ľudskí jedinci ako členovia určitého

spoločenského zoskupenia sú navzájom závislí a iba ocenením, uznaním zo strany iných jednotlivcov sú schopní utvárať si zdravé vzťahy k sebe samým. V súvislosti so sociálnou prácou ide o fakt, že klienti sociálnej práce sa dennodenne stretávajú s neuznaním iných jednotlivcov, preto potrebujú pomoc sociálneho pracovníka, ktorý im má „podať pomocnú ruku“ v procese opätovného získania strateného uznania. Ďalšou analyzovanou kategóriou bola kategória útlaku (opresie), ktorá má v kontexte kritickej sociálnej práce dôležité postavenie. Útlak je označovaný ako prejav medziľudských vzťahov utvárajúcich spoločenský život, je dôsledkom rôznorodosti v spoločnosti. Spravidla sa týka skupín, ktoré disponujú menšou mierou moci v spoločenskom živote a odlišujú sa od väčšinovej spoločnosti, pričom majoritná spoločnosť môže utláčaným jednotlivcom alebo skupinám odopierať základné ľudské práva. Kategória odcudzenia nie je bežným pojmom pre sociálnu prácu, v rámci ktorej sa stretávame skôr s označeniami ako vylúčenie, segregácia, odmeranosť a pod. Sociálna práca pracuje s problematikou odcudzenia v 2 významoch, a to: využitie pojmu odcudzenia za účelom vysvetlenia utláčateľských znakov spoločnosti vo všeobecnosti a na strane druhej je to analýza konkrétnych skúseností jednotlivcov s odcudzením, ktoré sú úzko prepojené so sociálnym vylúčením a psychickým utrpením zraniteľných skupín, ktoré sú predmetom záujmu sociálnej práce. Kategória sociálneho konfliktu je založená na téze, že sociálny konflikt je výsledkom obmedzeného množstva statkov, o ktoré sa sociálni aktéri usilujú, a rozdielnosti uznávaných hodnôt. V sociálnej práci je sociálny konflikt chápaný ako rozpor alebo nesúlad dvoch alebo viacerých sociálnych aktérov, pričom môže ísť o rozpor vo vzťahu človek – človek alebo vo vzťahu človek – prostredie.

Kontrolné otázky:

1. Objasnite pojem uznanie v sociálnej práci.
2. Na aké na tri základné skupiny Honneth člení uznanie?
3. Čo je útlak a s akými formami útlaku sa v kontexte spoločenského života môžeme stretnúť?
4. Charakterizujte koncepciu odcudzenia a uveďte, za akých podmienok je možné klienta sociálnej práce vnímať ako odcudzeného.
5. Za akých podmienok môže byť aj sociálny pracovník príčinou odcudzenia klienta?
6. V čom spočíva sociálny konflikt, kedy k nemu dochádza a ako je chápaný v sociálnej práci?

DISKURZ A ZÁVER

V úvode vysokoškolskej učebnice sme si stanovili nasledovný cieľ: identifikovať možnosti uplatnenia kľúčových aspektov súčasnej sociálnej kritiky v oblasti sociálnej práce a následne popísať charakteristické črty súčasnej sociálnej práce z pohľadu súčasnej sociálnej kritiky. V zmysle vyhodnotenia nášho cieľa uvádzame niekoľko tvrdení, ktoré potvrdzujú skutočnosť, že východiskové tézy súčasnej sociálnej kritiky majú dôležité miesto v teórii a praxi nielen súčasnej sociálnej práce. Myšlienky kritickej teórie sú uplatniteľné v rôznych oblastiach spoločenského života. Dôvodom je práve kritický postoj nielen k minulému, ale aj súčasnému fungovaniu spoločnosti. Kritická teória poukazuje na nespravodlivosti v spoločnosti, ktoré je potrebné odstrániť. Pre kritickú teóriu sú rozhodujúce dva pojmy: pojem moci a útlaku. Centrom pozornosti kritickej teórie je človek a jeho uznanie. Podľa kritickej teórie v spoločnosti pôsobia utláčateľské sily, ktoré obmedzujú možnosti jednotlivcov či skupín, nerešpektujú ich hodnotu, obmedzujú ich možnosti zapojiť sa do utvárania spoločenskej reality. Preto je kritická teória zacielená na potrebu emancipácie ľudí od útlaku a boj za ich uznanie. V spoločnosti sú utláčani a zneuznaní hlavne tí jednotlivci a skupiny, ktorí majú najmenší podiel moci. V praktickom živote v tejto súvislosti môžeme hovoriť hlavne o menšinách či jednotlivcoch a skupinách, ktoré sú „zasiahnuté“ rôznymi sociálnymi problémami. Práve toto zameranie kritickej teórie umožňuje jej aplikáciu v oblasti sociálnej práce. Hlavným dôvodom je skutočnosť, že sociálna práca rovnako ako kritická teória upriamuje všetku svoju pozornosť na človeka, ktorý je centrom celej teórie i praxe sociálnej práce. Kým kritická teória poukazuje na nespravodlivosti v spoločnosti, sociálna práca smeruje celú svoju činnosť na odstránenie (sociálnej) nespravodlivosti, pretože dosiahnutie sociálnej spravodlivosti je jej základným cieľom. Sociálna práca na jednej strane reprezentuje väčšinu, teda disponuje s rozhodujúcou mierou moci, a na strane druhej bojuje za emancipáciu utláčaných jednotlivcov a skupín. Taktiež pomáha svojim klientom získať stratené uznanie, aby sa znovu mohli podieľať na utváraní spoločenskej reality. Sociálna práca však v určitom období svojho „života“ zastávala úlohu nástroja určeného k udržiavaniu nespravodlivého sociálneho poriadku, čo bolo z pohľadu emancipácie klientov sociálnej práce neprípustné, a preto vznikla kritická sociálna práca ako reakcia na sociálne a ekonomické zmeny v spoločnosti. Podnetom pre vznik kritickej sociálnej práce boli východiskové tézy kritickej teórie. Kritická sociálna práca sa zameriava na zmenu v spoločnosti ako celku, prekonanie nadvlády, nespravodlivosti, útlaku, diskriminácie a tých faktorov, ktoré

v spoločnosti obmedzujú a znevýhodňujú jednotlivcov a skupiny. Túto zmenu sa kritická sociálna práca snaží dosiahnuť prostredníctvom uplatnenia svojej moci. V tomto kontexte je dôležité tiež poznamenať, že za pôvodcu sociálnych problémov, ktoré nastali v živote klienta, už nie je považovaný sám klient, ale spoločnosť a jej štruktúry. Aj preto sa kritická sociálna práca zameriava na sociálnu zmenu. Vyššie uvedené fakty vypovedajú o naplnení prvej časti stanoveného cieľa, je však potrebné zaoberať sa naplnením druhej časti cieľa, teda: popísať charakteristické črty súčasnej sociálnej práce z pohľadu súčasnej sociálnej kritiky. Na základe uskutočnenej kvalitatívnej obsahovej analýzy môžeme povedať, že sociálna práca musí svoj charakter i poslanie neustále prispôbovať zmenám, ktoré prebiehajú v spoločnosti. A v dôsledku toho, že spoločnosť je akýmsi „živým organizmom“, ktorý sa neustále mení, sa táto vlastnosť prenáša aj do oblasti sociálnej práce, čo znamená, že sociálna práca má premenlivý charakter. Vychádzajúc z poznatkov získaných uskutočneným výskumom môžeme povedať, že sociálna práca má protikladný charakter. To znamená, že na jednej strane bojuje za práva, záujmy a potreby svojich klientov a na strane druhej zastupuje väčšinovú spoločnosť, a preto musí presadzovať práva, záujmy a potreby tejto väčšiny. Z pohľadu nami skúmaných kategórií by sme sociálnu prácu mohli charakterizovať nasledovne:

- sociálna práca bojuje za uznanie svojich klientov, za ich práva, záujmy a potreby, plnohodnotnú participáciu na živote spoločnosti, zároveň je však sama zástupcom väčšinovej „kultúry“, ktorá je zdrojom zneuznania klientov sociálnej práce;
- sociálna práca je zásadne proti útlaku, diskriminácii a nespravodlivostiam v živote svojich klientov, ktoré sa snaží odhaliť a následne proti nim bojovať adekvátnymi nástrojmi, zároveň svojimi procedúrami sama utláča a diskriminuje svojich klientov, pretože svoju činnosť musí podriaďovať požiadavkám väčšiny, ktorá jej prenecháva určitú mieru rozhodujúcej moci;
- sociálna práca realizuje všetky nevyhnutné kroky, ktoré sú potrebné k tomu, aby sa klienti necítili „cudzí“ v spoločnosti, ktorej sú členmi, teda, aby sa necítili odcudzení, zároveň sociálna práca zo svojej pozície odcudzuje svojich klientov, pretože je zástupcom spoločnosti, ktorá svojím charakterom „povzbudzuje“ odcudzenie človeka napríklad aj prenikaním liberálnych paradigiem do oblasti sociálnej práce, kedy sociálna práca prispôbuje svoj charakter ekonomickým kritériám, čo vedie k vytrateniu sa človeka z centra pozornosti sociálnej práce, teda k odcudzeniu klienta;
- sociálna práca pomáha klientovi vyriešiť konflikt, ktorý je príčinou sociálnych problémov v jeho živote, teda konflikt s rozhodujúcimi inštitúciami alebo konflikt

s prostredím, na ktorého požiadavky nevie adekvátne reagovať, nie je schopný sa na ne adaptovať, zároveň sociálna práca zastupuje inštitúcie, s ktorými je klient v konflikte, prípadne sama môže byť inštitúciou či súčasťou prostredia, s ktorým je klient v konflikte;

- sociálna práca síce bojuje za blaho iných ľudí, v niektorých situáciách však musí bojovať sama za seba, za svoju legitímnu spoločenskú pozíciu.

Všetky vyššie uvedené skutočnosti nám vypovedajú nielen o naplnení druhej časti cieľa, ale taktiež nám umožňujú formulovať odpoveď na nami stanovenú výskumnú otázku, ktorá znie nasledovne: *Aká je povaha súčasnej sociálnej práce z pohľadu súčasnej sociálnej kritiky?* Na základe výskumných zistení môžeme povedať, že sociálna práca má paradoxnú povahu, pretože ako je zrejmé z vyššie uvedeného, nachádza sa v strede záujmov klientov a väčšinovej spoločnosti. Na jednej strane medzi charakteristické ciele sociálnej práce, ktoré sme vymedzili z globálnej definície sociálnej práce ustanovenej Medzinárodnou federáciou sociálnych pracovníkov (2014), zaraďujeme: riešenie problémov; oslobodenie ľudí od obmedzení, ktoré im bránia v úspešnom dosahovaní ich životných cieľov; podpora sociálnej zmeny zameraná na zlepšenie životných podmienok a príležitostí znevýhodnených jednotlivcov a skupín, rešpektujúc pritom princíp ľudských práv a sociálnej spravodlivosti. Na druhej strane je však sociálna práca financovaná štátom, ktorý určuje podmienky nielen výkonu sociálnej práce, ale aj poskytovania pomoci samotným klientom. Hlavne z tohto dôvodu je potrebné, aby sociálna práca podriaďovala svoju činnosť sociálnej politike, resp. aktuálnym politickým záujmom (Elichová, 2017), čo často vedie k situácii, kedy sociálni pracovníci majú strach obhajovať práva a záujmy svojich klientov, pretože organizácie, v ktorých pracujú, sú závislé na finančnej podpore zo strany štátu (Baláž, 2014). Je teda zrejmé, že samotná povaha sociálnej práce poukazuje na to, že je nevyhnutné, aby sociálna práca neustále kriticky reflektovala svoje vlastné poslanie i charakter. A to hlavne z dôvodov, aby bola schopná napĺňať svoje pôvodné poslanie, teda pomoc na profesionálnom základe (Brnula, 2012) jednotlivcom i skupinám, ktorí to potrebujú, a zároveň, aby sa z centra pozornosti sociálnej práce nestratil jej hlavný objekt i subjekt – človek. Vychádzajúc zo skutočností, ktoré sme zistili na základe kvalitatívnej obsahovej analýzy, môžeme povedať, že základné východiská kritickej teórie, súčasnej sociálnej kritiky majú svoje legitímne miesto v teórii i praxi sociálnej práce. Preto je potrebné, aby sa v kontexte sociálnej práce kládol veľký dôraz na kriticky orientovanú sociálnu prácu v tom zmysle, že bude neoddeliteľnou súčasťou vzdelávania i praxe sociálnych pracovníkov. V kontexte vzdelávania sociálnych pracovníkov považujeme za veľmi dôležité zaradenie kritickej sociálnej práce do výučby budúcich sociálnych

pracovníkov. Práve zvyšovaním povedomia budúcich sociálnych pracovníkov o dôležitosti kritických perspektív v sociálnej práci sa v budúcnosti môžeme vyhnúť posilňovaniu utláčajúcej a diskriminujúcej praxe sociálnej práce. A aj z tohto dôvodu je nevyhnutné neustále skúmanie a rozširovanie poznatkov o možnostiach, ktoré prinášajú kritické teórie do oblasti sociálnej práce.

DISCOURSE AND CONCLUSION

In the introduction to the university textbook, we have set up following aim: we want to identify the possibilities of application if the key aspects of the contemporary social critique in the area of the social work a describe the typical characteristics of the social work from the point of view of the contemporary social critique. In the evaluation of our aim, we have several statements to offer, which confirm the fact that the starting points thesis of the contemporary social critique have a significant position in the theory and practice in the contemporary social work. The thoughts of the critical theory and of other sorts of the social critique can find their application in several areas of the social life. It's impossible to find new starting points, concepts or solutions in the area of the social work without a critical perspective. Critical theory is pointing at the injustice in the society, which has to eliminated. Two concepts are crucial for the critical theory, the concept of power and the concept of oppression. Human and his recognition stand in the centre of the critical theory. According to the critical theory, there are powers of oppression in the society, which prevent individuals and groups of people form realizing their possibilities by disrespecting their worth and preventing them from an active participation at the creation of the social reality. Therefore, critical theory is aiming at the necessity of emancipation of people to get rid of the oppression as much as at their struggle for the recognition. Especially the individuals and groups, which have the less participation at power in the society, are facing the most oppression and misrecognition. In the everyday life, we are talking about minorities and individuals and groups, which are „impacted “by different social problems. Exactly this focus of the social theory enables its application in the social practice. The main reason for that is that both, the social work and the critical theory, are concentrating their attention at the human being, which stands in the centre of the social theory and practice. Meanwhile the social critique is pointing at the injustice in the society, social work is directing its activity to eliminate this (social) injustice, because reaching the social justice is its main goal, despite staying on the level of the regulative idea. Social work on one hand, represents the majority, it is participating significantly at the power in the society, but on the other hand, its task is to fight for the emancipation of the oppressed individuals and groups. It also helps its clients to regain the lost recognition, to be able to participate at the creation of the social reality again. In one certain period of its existence, the social work used to be a tool for the conservation of the unjust social reality, which from the point of view of the clients and their emancipation became unacceptable. As the reaction at the social and economic changes in the society, the critical

social work was established. The impulse for the creation of the critical social work were the statements from the critical theory. Critical social theory is focusing at the change in the society as a whole, to overcome the predominance, injustice, oppression, discrimination and the factors that are limiting and disadvantaging certain individuals and groups in the society. This change should be reached by applying the power of the critical social work in the society. In this context it's important to know that not the client himself, but the social structures are responsible for the social problems that have occurred in the client's life. Therefore, the critical social work is directed towards the social change. The above mentioned facts confirm the fulfilment of the first part of our aim, now we have to focus at the second part: the description of the characteristics of the contemporary social work from the perspective of the contemporary social critique. According to the correlation analysis that we have provided, we claim that the social work has to reform its character and mission according to the changes that are taking place in the society. The society is a „living organism “in the permanent change, this attribute has to be transmitted into the social work, which means that the social work has to have a versatile character. Based on the provided research, we can claim with certainty that the social work has a contradictory character. On one hand it's fighting for the rights, interests and needs of its clients, but on the other hand, it's representing the needs of the majority. From the point of view of the researched categories from the social critique, we could describe the social work in the following ways:

- social work is fighting for the recognition of its clients, for their rights, interests and needs, for their adequate participation at the life of the society, but it also has to be considered as a representative of the „culture “of the majority that is a source of misrecognition of the clients of social work;
- social work is essentially against the oppression, discrimination and injustice in the life of its clients, which it is trying to uncover and to fight against them with adequate tools, but is at the same time oppressing and discriminating its clients with its procedures, because it has to subordinate its activity to the requests of the majority that still possess some part of the power;
- social work does all the necessary steps to prevents the clients from feeling „strange “in the society of which they are the members, so that they do not feel alienated, but at the same time, social work from its position is making its clients alienated, because it represents the society that by its character is „empowering “the alienation of human. This is happening through the liberal paradigms in the social work, when the social work is

adapting its character to the economic criteria, which is leading to the disappearance of human from the centre of social work and the following alienation of the client;

- social work helps the client to solve the conflict, which is the cause of the social problems in his life, the conflict with decisive institutions or with the environment, to the requirements of which he cannot react and adapt adequately, at the same time, the social work is representing the institutions with which the client is in conflict, or it can even be an institution or a part of an environment that the client is in conflict with;

- social work is fighting for the well-being of others, but in some situation it also has to fight for itself, for its legitimate position in the society.

All the above mentioned facts do not only confirm the fulfilment of the second part of the aim, but they also help us to formulate the given researched question, which is: What is the nature of the contemporary social work from the perspective of the contemporary social critique? As a result of our research, we can say that the social work has a paradox character, because as it is clear from the above mentioned, its position is in the middle, between the interests of its clients and the social majority. On one hand, we reflect the characteristic aims of the social work from the global definition of the social work designated by the International Federation of Social Workers (2014): solving problems; liberating people from the limitations that prevent them from reaching their life aims; support of the social change aimed on the improvement of life conditions an opportunity of the disadvantaged individuals and groups with the respect to the principle of human rights and social justice. On the other hand, the social work is financed by state, which is defining the conditions of the social work and the social aid. Especially for this reason, it's necessary to subordinate the social work to the aims of the social politics, or to the actual political interests (Elichová, 2017), what many times is leading to the situation, when the social workers are afraid to defend the rights of their clients, because the organisations that they work for depend on the state subventions (Baláž, 2014). It's clear that the nature of the social work is referring to the fact that the constant critical reflection of its mission and character is necessary. This reflexion should make the social work fulfil its original mission, to help on the profession level (Brnula, 2012) the individuals and groups in need, more efficiently, without losing from the focus of its interest the main subject and object, human being. Based on the high quality content analysis, we can say that the main points of the critical theory and the contemporary social critique have a firm place he theory and practice of the social work. Therefore, it's necessary to accentuate the critically oriented social work in the sense that it could become an inseparable part of education and practice

of the future social workers. In context of the educational practice of the future social workers, we consider very important to add the critical social work into the curriculum for the future social workers. By raising the consciousness of the future social workers about the importance of the critical perspectives in the social work and the ability to participate at the social critique, in the future, we can avoid the graduation of the oppressing and discriminating practice of the social work. For this reason, it's necessary to constantly research and amplify the knowledge about the possibilities that social critique brings to the area of the social work.

DISKURS UND ABSCHLUSS

In der Einführung in das Lehrbuch haben wir und das folgende Ziel gegeben: die Möglichkeiten der Applikation der Schlüsselaspekte der gegenwärtigen Sozialkritik in der Sozialfürsorge zu identifizieren und folglich die Charakterzüge der gegenwärtigen Sozialfürsorge aus der Perspektive der gegenwärtigen Sozialkritik zu beschreiben. Im Sinne der Bewertung von unserem Ziel, führen wir hier einige Behauptungen ein, welche die Wirklichkeit bezeugen, dass die Ausgangsthesen der gegenwärtigen Sozialkritik eine wichtige Stellung in der Theorie und Praxis der (aber nicht ausschließlich) gegenwärtigen Sozialfürsorge haben. Die Ideen der kritischen Theorie und anderen Typen der Sozialkritik sind in verschiedenen Bereichen des gesellschaftlichen Lebens anwendbar. Ohne die kritische Ansicht an den sozialen Bereich, ist es nicht möglich, neue Ausgangspunkte, Lösungen und Begriffe zu finden. Die kritische Theorie weist auf die Ungerechtigkeiten in der Gesellschaft hin, die es nötig ist, zu beseitigen. Für die kritische Theorie sind zwei Begriffe entscheidend, der Begriff der Macht und der Begriff der Unterdrückung. Das Zentrum der kritischen Theorie ist der Mensch und seine Anerkennung. Nach der kritischen Theorie wirken in der Gesellschaft die unterdrückenden Kräfte, welche die Einzelnen und die Gruppen von Menschen beschränken, sie respektieren nicht ihren menschlichen Wert und schränken die Möglichkeiten ihrer aktiven Teilnahme an der Bildung der gesellschaftlichen Realität ein. Deswegen konzentriert sich die kritische Theorie an den Bedürfnissen, der Emanzipation der Menschen und an den Kampf um ihre Anerkennung. In der Gesellschaft werden vor allem die Einzelnen und die Gruppen unterdrückt, die den geringsten Anteil an der Macht haben. Im alltäglichen Leben können wir in diesem Zusammenhang vor allem über die Minderheiten oder über die Einzelnen und die Gruppen, die an verschiedene soziale Probleme „leiden“. Gerade diese Richtung in der kritischen Theorie ermöglicht ihre Anwendung an den Bereich der Sozialfürsorge. Der Hauptgrund dessen ist die Tatsache, dass die Sozialfürsorge genauso wie die kritische Theorie widmet ihre ganze Aufmerksamkeit dem Menschen, der Mensch ist das Zentrum der Theorie und Praxis der Sozialfürsorge. Während die Sozialkritik auf die Ungerechtigkeit in der Gesellschaft hinweist, die Sozialfürsorge richtet ihre ganze Tätigkeit an die Beseitigung dieser (sozialen) Ungerechtigkeit, weil ihr Hauptziel das Erreichen der sozialen Gerechtigkeit sei, obwohl dieses Ziel auf dem Niveau der regulativen Idee bleibt. Die Sozialfürsorge repräsentiert auf einer Seite die Mehrheit, sie hat im entscheidenden Maß die Macht zur Verfügung, auf der anderen Seite kämpft sie für die Gleichberechtigung der Unterdrückten Einzelnen und Gruppen. Sie hilft auch ihren

Klienten, die verlorene Anerkennung zurückzugewinnen, um ihnen zu ermöglichen, sich an der Bildung der sozialen Realität wieder aktiv zu beteiligen. Die Sozialfürsorge hatte aber in einer spezifischen Periode ihres „Lebens“ auch die Aufgabe des Instruments zur Erhaltung der existierenden ungerechten sozialen Ordnung, was aus der Perspektive der Gleichberechtigung der Klienten der Sozialfürsorge unakzeptabel war. Als Grund dessen ist dann die kritische Sozialfürsorge als Reaktion auf die sozialen und wirtschaftlichen Änderungen in der Gesellschaft entstanden. Als Anregung für die Entstehung der kritischen Sozialfürsorge dienten die Ausgangspunkte der kritischen Theorie. Die kritische Sozialfürsorge richtet sich auf die Verwandlung der Gesellschaft als Ganzes, auf die Überwindung der Vormacht, der Ungerechtigkeit, der Unterdrückung, Diskrimination und der Faktoren, die in der Gesellschaft die Einzelnen und Gruppen von Menschen beschränken und benachteiligen. Diesen Wandel möchte die Sozialfürsorge durch die praktische Anwendung ihrer Macht erreichen. In diesem Kontext ist auch wichtig zu festzustellen, dass für den Ursprung der sozialen Probleme, die es im Leben des Klienten gibt, wird nicht mehr der Klient selbst gehalten, sondern die Gesellschaft und dessen Strukturen. Auch deswegen konzentriert sich die kritische Sozialfürsorge auf den sozialen Wandel. Die oben erwähnten Tatsachen bezeugen die Erfüllung des ersten Teils der gegebenen Aufgabe, es ist aber nötig, sich mit der Erfüllung des zweiten Teiles der Aufgabe zu beschäftigen: d. h. die Charakterzüge der gegenwärtigen Sozialfürsorge aus der Perspektive der gegenwärtigen Sozialkritik zu beschreiben. Aufgrund der durchgeführten Korrelationsanalyse können wir behaupten, dass die Sozialfürsorge ihren Charakter und ihren Beruf an die Wandlungen, die sich in der Gesellschaft abspielen, ständig anpassen muss. Als Folge der Tatsache, dass die Gesellschaft ein „lebendiges Organismus“ darstellt, das ständigen Änderungen unterliegt und dass diese Änderungen auch in den Bereich der Sozialfürsorge übertragen werden, muss man den sich ständig wandelnden Charakter der Sozialfürsorge berücksichtigen. Aus dem Resultat unserer Forschung ausgehend, können wir konstatieren, dass die Sozialfürsorge den sich widersprechenden Charakter hat. Das heißt, dass sie auf einer Seite für die Rechte, Interessen und Bedürfnisse ihrer Klienten kämpft, auf der anderen Seite, vertritt sie aber die Mehrheit in der Gesellschaft und muss deswegen die Rechte, Interessen und Bedürfnisse dieser Mehrheit durchsetzen. Aus der Perspektive der von uns erforschten Kategorien der Sozialkritik könnten wir die Sozialfürsorge folgendermaßen charakterisieren:

- die Sozialfürsorge kämpft für die Anerkennung ihrer Klienten, für ihre Rechte, Interessen und Bedürfnisse, für ihre vollständige Teilnahme am Leben der Gesellschaft, sie ist aber im gleichen Moment eine Vertreterin der „Mehrheitskultur“, welche die Quelle der Nichtanerkennung der Klienten der Sozialfürsorge repräsentiert;
- die Sozialfürsorge ist grundsätzlich gegen die Unterdrückung, Diskrimination und Ungerechtigkeit im Leben ihrer Klienten, sie versucht diese zu enthüllen und folglich sie mit adäquaten Instrumenten zu bekämpfen, zugleich aber unterdrückt und diskriminiert sie selbst mit ihren Verfahren ihre Klienten, weil sie ihre Tätigkeit der Forderungen der Mehrheit, welche ihr einen Teil der entscheidenden Macht übergibt, unterordnen muss;
- die Sozialfürsorge macht alle Notwendige Schritte dazu, dass ihre Klienten in der Gesellschaft, in der sie leben sich selbst nicht als „fremd“ empfinden, das heißt, dass sich nicht entfremdet fühlen, zugleich aber verurteilt die Sozialfürsorge aus ihrer Position ihre Klienten, weil sie eine Vertreterin der Gesellschaft ist, die ihrem Charakter nach die „Entfremdung“ des Menschen unterstützt, zum Beispiel durch das Eindringen des liberalen Paradigmas in den Bereich der Sozialfürsorge, wo dann die Sozialfürsorge ihren Charakter der wirtschaftlichen Kriterien anpasst, was zum Verschwinden des Menschen aus dem Zentrum der Aufmerksamkeit der Sozialfürsorge und zur folgenden Entfremdung des Klienten führt;
- die Sozialfürsorge hilft dem Klienten das Konflikt zu lösen, das als Folge der sozialen Probleme in seinem Leben auftaucht, d. h. das Konflikt mit entscheidenden Institutionen oder mit der Umgebung, auf deren Forderungen er nicht adäquat reagieren und sich nicht anpassen kann, zugleich vertritt die Sozialfürsorge die entscheidenden Institutionen, mit denen der Klient im Konflikt ist, oder stellt sie selbst die Institution oder einen Teil der Umgebung dar, mit denen der Klient im Konflikt ist;
- die Sozialfürsorge kämpft zwar um das Wohlbefinden anderer Menschen, aber in manchen Situationen, muss sie für sich selbst, für die Legitimierung ihrer Position in der Gesellschaft kämpfen.

Alle oben erwähnten Tatsachen bezeugen nicht nur die Erfüllung des zweiten Teiles der Aufgabe, sondern erlauben uns die Antwort an die folgende Forschungsfrage zu formulieren: Wie ist das Wesen der gegenwärtigen Sozialfürsorge aus der Perspektive der gegenwärtigen Sozialkritik? Aufgrund der Forschungsergebnisse, können wir sagen, dass die Sozialfürsorge ein widerstreitendes Wesen hat, denn es ist klar, dass sich in der Mitte, zwischen den Interessen der Klienten und der sozialen Mehrheit befindet. Auf einer Seite gehört zu den charakteristischen Zielen der Sozialfürsorge, die wir aus der globalen

Definition der Sozialfürsorge von der Internationalen Föderation der Sozialfürsorger übernehmen (2014): die Lösung der Probleme; Befreiung der Menschen von Beschränkungen, die sie im Erreichen ihrer Lebensziele hindern; die Unterstützung des sozialen Wandels, der auf die Verbesserung der Lebensbedingungen und Chancen der benachteiligten Individuen und Gruppen gerichtet wird und dabei die Prinzipien der Menschenrechte und der sozialen Gerechtigkeit respektiert. Auf der anderen Seite wird aber die Sozialfürsorge durch den Staat finanziert, der Staat also bestimmt die Bedingungen der Sozialfürsorge und Sozialhilfe. Vor allem aus diesem Grund ist es nötig, die Arbeit der Sozialfürsorge der Sozialpolitik und der aktuellen Interessen der Politik zu unterordnen (Elichová, 2017), was oft zu den Situationen führt, wenn die Sozialfürsorger Angst haben, die Rechte ihrer Klienten zu verteidigen, weil die Organisationen, in denen sie arbeiten von der staatlichen Unterstützung abhängig sind (Baláž, 2014). Offensichtlich weist uns das Wesen der Sozialfürsorge darauf hin, dass die Sozialfürsorge den eigenen Charakter und Beruf ständig kritisch reflektieren muss. Und zwar, um fähig zu sein, ihren Beruf auszuüben (Brnula, 2012), den angewiesenen Einzelnen und Gruppen professionell zu helfen und zu gleich um den Menschen als ihr Hauptobjekt und Hauptsubjekt nicht aus der Sicht zu verlieren. Aus den Tatsachen ausgehend, die sich aus unserer qualitativen inhaltlichen Analyse ergeben haben, können wir behaupten, dass die Ausgangspunkte der kritischen Theorie und der gegenwärtigen Sozialkritik ihre legitime Stellung in der Theorie und Praxis der Sozialfürsorge haben. Deswegen ist es wichtig, in Kontext der Sozialfürsorge starke Betonung auf die kritisch orientierte Sozialfürsorge zu legen, in dem Sinne, dass sich auch zum untrennbaren Teil von der Ausbildung und Praxis der Sozialfürsorger wird. Im Kontext der Ausbildung der Sozialfürsorger halten wir für außerordentlich wichtig, die kritische Sozialfürsorge in die Ausbildung der künftigen Sozialfürsorger einzuordnen. Gerade das Bewusstsein der künftigen Sozialfürsorger über die Wichtigkeit der kritischen Perspektiven in der Sozialfürsorge und ihrer Fähigkeit sich an der Sozialkritik zu beteiligen, können wir in der Zukunft die unterdrückende und diskriminierende Praxis der Sozialfürsorge verhindern. Aus diesem Grund ist es nötig, die Kenntnisse, die die Sozialkritik in den Bereich der Sozialfürsorge bringt, ständig neu zu erforschen und zu erweitern.

ZOZNAM BIBLIOGRAFICKÝCH ÚDAJOV

Monografie:

- Abraham, M. F. (1988). *Modern sociological theory*. New York: Oxford University Press.
- Adams, R., Dominelli, L. & Payne, M. (2002). *Critical Practice in Social Work*. New York: Palgrave.
- Adams, R. (2003). *Social Work and Empowerment*. Hampshire: Palgrave Macmillan.
- Anzenbacher, A. (1994). *Úvod do etiky*. Praha: Zvon.
- Balloch, S., Andrew, T., Ginn, J., McLean, J., Pahl, J. & Williams, J. (1995). *Working in the Social Services*. London: NISW.
- Bartlett, M. H. (1970). *The common base of social work practice*. Washington D.C.: NASW.
- Bauman, Z. (2002). *Society Under Siege*. Cambridge: Polity Press.
- Bauman, Z. (2004). *Individualizovaná spoločnosť*. Praha: Mladá fronta.
- Bauman, Z. (2006). *Úvahy o postmodernej dobe*. Praha: SLON.
- Bednárík, R. et al. (2009). *Stručný prehľad sociológie*. Nitra: Enigma.
- Berďajev, N. A. (2003). *Riša Ducha a riša Cisárová*. Bratislava: Kalligram.
- Bhatti-Sinclair, K. (2011). *Anti-Racist Practice in Social Work*. Hampshire: Palgrave Macmillan.
- Blaha, E. (2010). *Paradoxy prosperity: hlavné línie sociálnej kritiky v ére globalizácie I*. Sládkovičovo: Vysoká škola Danubius.
- Barker, R. (2003). *The Social Work Dictionary*. Washington, D.C: NASW Press.
- Bosáková, K. (2013). *Gadamer a grécka filozofia*. Košice: Vydavateľstvo UPJŠ 2013. ISBN 978-80-8152-079-2, 228 p.
- Burke, B. & Harrison, P. (2002). Anti-oppressive practice. In Adams, R., Dominelli, L. & Payne, M. (Eds.). *Critical Practice in Social Work* (pp. 131-138). New York: Palgrave.
- Bosá, M. (2013). *Feministické korene sociálnej práce*. Prešov: AKCENT PRINT.
- Brnula, P. (2012). *Sociálna práca. Dejiny, teórie a metódy*. Bratislava: IRIS.
- Dahrendorf, R. (1991). *Moderný sociálny konflikt. Esej o politike slobody*. Bratislava: ARCHA.
- Dahrendorf, R. (2007). *Hľadání nového řádu. Přednášky o politice svobody v 21. století*. Praha – Litomyšl: Paseka.
- Dalrymple, J. & Burke, B. (2006). *Anti-Oppressive Practice – Social Care and the Law*. New York: Open University Press.

- Damon, J. (2012). *Wykluczenie*. Warszawa: Oficyna naukowa.
- Davies, M. (2013). *The Blackwell companion to social work*. Hoboken: Wiley-Blackwell.
- Dewey, J. (2008). *Principles of Instrumental Logic. John Dewey's Lectures in Ethics and Political Ethics, 1895-1986*. Carbondale: Southern Illinois University Press.
- Dominelli, L. (2002a). *Anti-Opressive Social Work Theory and Practice*. New York: Palgrave.
- Dominelli, L. (2002b). *Feminist Social Work Theory and Practice*. Hampshire: Palgrave.
- Dubois, B. & Krogsrud Miley, K. (2013). *Social Work: An Empowering Profession*. London: Pearson Education.
- Elichová, M. (2017). *Sociální práce. Aktuální otázky*. Praha: GRADA.
- Esping-Andersen, G. (1990). *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Cambridge, UK: Polity Press.
- Ferguson, I. (2008). *Reclaiming Social Work – Challenging Neo-liberalism and promoting Social Justice*. London: SAGE.
- Ferguson, I. (2009). Another Social Work is Possible! Reclaiming the Radical Tradition. In Leskošek, V. *Theories and Methods of Social Work*. (pp. 81-98). Ljubljana: Faculty of Social Work, University of Ljubljana.
- Ferguson, I. & Woodward, R. (2009). *Radical Social Work in Practice: Making a Difference*. University of Bristol: The Policy Press.
- Fook, J. (1993). *Radical Casework: A Theory of Practice*. Sydney: Allen & Unwin.
- Fook, J. (2002). *Social Work: critical theory and practice*. London: Sage.
- Fook, J. & Askeland, G. A. (2006). The critical in critical reflection. In White, S., Fook, J. & Gardner, F. *Critical Reflection in Health and Social Care*. (pp. 40-53). New York: Open University Press.
- Fook, J., White, S. & Gardner, F. (2006). Critical reflection: a review of contemporary literature and understandings. In White, S., Fook, J. & Gardner, F. *Critical Reflection in Health and Social Care*. (pp. 3-20). New York: Open University Press.
- Fook, J. & Gardner, F. (2007). *Practicing critical reflection: A resource handbook*. Maidenhead, England: Open University Press.
- Foucault, M. (1999). *Vůle k vedení. Dejiny sexuality I*. Praha: Herman a synové.
- Fraser, N. (2004). IV. Politicko-teoretické otázky: institucionalizace demokratické spravedlnosti. In Fraser, N. & Honneth, A. *Přerozdelení nebo uznání?* (s. 22-39). Praha: Filosofie – nakladatelství filosofického ústavu Akademie věd České republiky a Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze.

- Freire, P. (2005). *Pedagogy of the Opressed*. New York: Continuum.
- Fromm, E. (2015). *Mat' či byť?* Bratislava: Citadella.
- Garber, M. B., Beatrice Hanssen, B. & Walkowitz, R. L. (2000). *The Turn to Ethics*. London: Routledge.
- Germain, C. B. (1979). *Social Work Practice: People and Environments, an Ecological Perspective*. New York: Columbia University Press.
- Germain, C. B. & Gitterman, A. (2008). *The Life Model of Social Work Practice*. New York: Columbia University Press.
- Gordon, W. (1969). Basic constructs for an integrative and generative conception of social work. In Hearn, G. *The general systems approach: Contributions toward a holistic conception of social work*. (pp. 5-11). New York: Council on Social Work Education.
- Habermas, J. (1998). *The Inclusion of the Other. Studies in Political Theory*. Massachusetts: The MIT Press.
- Habermas, J. (1999). *Dobiehajúca revolúcia*. Bratislava: Kalligram, 1999.
- Halas, J. (2013). *Metodológia kritickej sociálnej vedy. Marxova kritika politickej ekonómie*. Bratislava: Vydavateľstvo Univerzity Komenského v Bratislave.
- Hampton, J. (1997). *Political Philosophy. Dimensions of Philosophy Series*. Boulder: Westview Press.
- Healy, K. (2000). *Social Work Practices. Contemporary Perspectives on Change*. London: Sage Publications.
- Heckman J. J. & Krueger A. B. (2005). *Inequality in America: What Role for Human Capital Policies?* Massachusetts: MIT Press.
- Honeth, A. (2011). *Patologie rozumu. Dějiny a současnost kritické teorie*. Praha: Filosofia – nakladatelství filosofického ústavu Akademie věd České republiky a Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze.
- Hotár, S., Paška, P. & Perhács, J. et al. (2000). *Výchova a vzdelávanie dospelých. Andragogika. Terminologický a výkladový slovník*. Bratislava: SPN.
- Hrubec, M. (2011). *Od zneuznání ke spravedlnosti. Kritická teorie globální společnosti a politiky*. Praha: Filosofia – nakladatelství filosofického ústavu Akademie věd České republiky a Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze.
- Hrubec, M. et al. (2012). *Etika sociálních konfliktů*. Praha: Filosofia – nakladatelství filosofického ústavu Akademie věd České republiky a Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze.

- Ingleby, E. (2013). *Early Childhood Studies: A Social Science Perspective*. London: Bloomsbury.
- Ingleby, E. (2018). *Applied sociology for social work*. London: SAGE Publications Ltd.
- Jaeggi, R., Celikates, R. (2017). *Sozialphilosophie. Eine Einführung*. München: C. H. Beck.
- Janebová, R. (2014a). *Kritická sociální práce*. Hradec Králové: Univerzita Hradec Králové – Ústav sociální práce.
- Janebová, R. (2014b). *Feministické teorie sociální práce*. Hradec Králové: Univerzita Hradec Králové – Ústav sociální práce.
- Janebová, R. (2014c). *Teorie a metody sociální práce – reflexivní přístup*. Hradec Králové: Univerzita Hradec Králové – Ústav sociální práce.
- Joas, H. (2013). *The Sacredness of the Person. A New Genealogy of Human Rights*. Washington D.C: Georgetown University Press.
- Jokinen, A. (2014). Onnistumisen tarinoita aikuissosiaalityössä. In Haverinen, R., Kuronen, M. a Pösö, T. *Sosiaalihuollon tila ja tulevaisuus*. (pp. 196-218). Tampere: Vastapaino.
- Keller, J. (2012). *Úvod do sociologie*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Kliment, P. (2013). Sociální konflikt v systemické perspektivě. In Lužný, D. et al. *Sociální konflikty. Sociologická a andragogická perspektiva*. (s. 113-124). Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci Filozofická fakulta.
- Koller, P. (1997). Pojetí společnosti a sociální spravedlnost. In Velek, J. (ed.). *Spor o spravedlnost*. (s. 83-107). Praha: Filosofia.
- Kulašiková, Z. (2013). *Osobné je politické. Nové paradigmy súčasnej politickej filozofie*. Banská Bystrica: Belianum – vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici.
- Labáth, V. (2004). *Rezidenciálna starostlivosť*. Bratislava: OZ SP.
- Levická, J. (2002). *Teoretické aspekty sociálnej práce*. Trnava: ProSocio.
- Levická, J. (2004). *Základy sociálnej práce*. Trnava: Spoločnosť pre podporu vedy a vzdelávania.
- Levická, J. & Levická, K. (2012). Sociálno-ekologický prístup. Life model sociálnej práce. In Levická, J., Levická, K., Hanzalíková, V. & Bánovčinová, A. *Ekosociálne prístupy v sociálnej práci*. (s. 63-67). Trnava: Vydavateľstvo OLIVA.
- Lužný, D. (2013). Úvod: (Post)moderní sociální konflikt aneb boj o identitu v individualizované konzumní společnosti. In Lužný, D. et al. *Sociální konflikty*.

Sociologická a andragogická perspektiva. (s. 9-21). Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci Filozofická fakulta.

Mason, J. (2009). *Qualitative RESEARCHING*. London: SAGE.

Mátel, A. (2015). Kapitoly z teórie sociálnej práce. In Mátel, A., Hardy, M. & Bachyncová Giertliová, M. *Teória a metódy sociálnej práce II.* (s. 145-162). Bratislava: Spoločnosť pre rozvoj sociálnej práce.

Mátel, A. (2017). Antiopresívny prístup. In Balogová, B. & Žiaková, E. (Eds.). *Vademecum sociálnej práce terminologický slovník.* (s. 52). Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika, Filozofická fakulta.

Närhi, K. & Matthies, A. L. (2001). What is the ecological (self-) consciousness of social work? Perspectives on the relationship between social work and ecology. In Matthies, A. L., Närhi, K. & Ward, D. (Eds.). *The Eco-social Approach in Social Work.* (pp. 16-53). Jyväskylä: SoPhi - University of Jyväskylä.

McDonald, C. (2006). *Challenging Social Work. The Institutional Context of Practice.* New York: Palgrave Macmillan.

Mertl, J. (2017). *Přerodělování welfare: Nástroj pomoci alebo kontroly?* Brno: Doplěk.

Miklušičáková, M., Fekete, J. & Marinová, K. (2016). *Absurdita, nihilizmus, tolerancia. Staronové témy a perspektívy drámy.* Trnava: Dobrá kniha.

Millam, R. (2002). *Anti-discriminatory Practice.* London: Continuum.

Mullaly, B. (2007). *The New Structural Social Work.* Melbourne: Oxford University Press.

Mušinka, A. & Polák, M. (2018). *Darí sa. Úspešné príklady obcí v spolunažívaní s Rómami.* Levoča: Občianske združenie KRÁSNY SPIŠ.

Navrátil, P. & Janebová, R. (2010). Předmluva. In Navrátil, P. & Janebová, R. et al. *Reflexivita v posuzování životní situace klientek a klientů sociální práce.* (s. 5-8). Hradec Králové: Univerzita Hradec Králové – Ústav sociální práce.

Navrátil, P. et al. 2014. *Reflexivní posouzení v sociální práci s rodinami.* Brno: Masarykova univerzita.

Nussbaum, M. (2000). *Women and human development. The capabilities approach.* Cambridge: Cambridge University Press.

Nussbaum, M. (2007). *Frontiers of Justice. Disability, Nationality, Species Membership.* London: Harvard University Press.

Offe, C. (1984). *Contradictions of the Welfare State.* London: Hutchinson & Co.

- Palovičová, Z. (2009). Formy sociálneho uznania a individuálna sebarealizácia. In Smreková, D. & Palovičová, Z. *Dvojznačnosť etických pojmov*. (s. 125-141). Bratislava: Filozofický ústav SAV.
- Palovičová, Z. (2013a). Pojem sociálneho fungovania a problém zodpovednosti. In Hála, V. et al. *Morální odpovědnost a její aspekty*. (s. 61-88). Praha: Filosofie – nakladatelství filosofického ústavu Akademie věd České republiky a Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze.
- Parsons, T. (1991). *The Social System*. London: Routledge.
- Parton, N. & O'Byrne, P. (2000). *Constructive Social Work. Towards and New Practice*. London: Macmillan Press.
- Payne, M. (2014). *Modern Social Work Theory*. London: Palgrave Macmillian.
- Potts, K. & Brown, L. (2008). 'Becoming an anti-oppressive researcher'. In Webber, M. & Bezanson, K. *Rethinking Society in the 21st Century: Critical Readings in Sociology* (pp. 50-57). Toronto: Canadian Scholars Press.
- Psychopedis, K. (2005). Social Critique and the Logic of Revolution: From Kant to Marx and from Marx to Us. In Bonefeld, W. & Psychopedis, K. (eds.). *Human Dignity. Social Autonomy and the Critique of Capitalism* (pp. 67-94). Burlington: Ashgate.
- Rawls, J. (2007). Spravidlivosť ako férovosť. Bratislava: Kalligram.
- Rex, J. (1970). *Key Problems of Sociological Theory*. London: Routledge.
- Robbins, S. P., Chatterjee, P. & Canda, E. R. (2006). *Contemporary human behavior theory: A critical perspective for social work*. London: Pearson.
- Rojek, C., Peacock, G. & Collins, S. (1988). *Social Work and Received Ideas*, London: Routledge.
- Rousseau, J. J. (2010). *O pôvode a príčinách nerovnosti medzi ľuďmi*. Bratislava: Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov.
- Sagi, A. (2002). *Albert Camus and Philosophy of the Absurd*. New York: Rodopi B. V.
- Seeman, M. (1976). On the meaning of alienation. In Coser, L. A. & Rosenberg, B. *Sociological theory*. (s. 401-414). New York: MacMillan Press.
- Šlosár, D., Lichner, V., Halachová, M., Žiaková, T., Šoltésová, Z. & Šimko, J. (2017). *Teórie sociálnej práce a vybrané klientske skupiny*. Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach.
- Sen, A. (1995). *Inequality reexamined*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- Sen, A. (1999). *Development as Freedom*. Oxford: Oxford University Press-

- Senge, P. M. (2007). *Pátá disciplína. Teorie a praxe učící se organizace*. Praha: Managment Press, s.r.o.
- Shardlow, S. M. (2009). Values, ethics and social work. In Adams, R., Dominelli, L, Pazne, M. (eds.). *Social Work, Themes, Issues and Critical Debates*. New York, Palgrave Macmillan.
- Sokol, J. (1996). *Malá filosofie člověka a slovník filosofických pojmů*. Praha: Nakladatelství Vyšehrad.
- Smrek, M. (2015). Kritické smery v sociálnej práci – od radikálnej po kritickú sociálnu prácu. In Brnula, P., Čavojská, K., Mózešová, K., Mózeš, P. & Smrek, M. *Úvod do teórií sociálnej práce*. (s. 163-199). Bratislava: IRIS.
- Strauss, A. & Corbinová, J. (1999). *Základy kvalitativního výskumu. Postupy a techniky metody zakotvené teorie*. Brno: Podané ruce.
- Taylor, Ch. (2001). Politika uznání. In Gutmannová, A. (Ed.). *Multikulturalismus. Zkoumaní politiky uznání*. (s. 41-90). Praha: Filosofía.
- Thompson, S. (1999). 'The agony and the ecstasy: Foucault, Habermas and the problem of recognition'. In Ashenden & S. Owen, D. (eds). *Foucault contra Habermas* (pp. 195-211). London: Sage.
- Thompson, N. (2002). *Anti-discriminatory Practice*. London, United Kingdom: MacMillian Education UK.
- Thorpe, CH. (2017). *Social Theory for Social Work*. New York: Routledge.
- Turner, F. J. (2017). *Social Work Treatment: Interlocking Theoretical Approaches*. Oxford: Oxford University Press.
- Uhde, Z. (2007). Feministická a společenská kritika: Rovnost a diference. In Šubrt, J. et al. *Soudobá sociologie I. (Teoretické koncepce a jejich autoři)*. (s. 279-314). Praha: Karolinium.
- Vajda, J. (1994). *Odcudzenie ako živý sociálny problém a jeho filozofická reflexia*. Nitra: Vysoká škola pedagogická Nitra, Fakulta humanitných vied.
- Velek, J. (1996). Formální koncept mravnosti a politika uznání A. Honnetha. In Honneth A. *Sociální filosofie a postmoderní etika*. Praha: Filosofía.
- Velek, J. (2000). Interpretace a spravedlnost podle M. Walzera. In Walzer, M. *Interpretace a sociální kritika*. (s. 97-158). Praha: Filosofía.
- Voorhis, V. R. (1998). Culturally Relevant Practice: Addressing the Psychosocial Dynamics of Oppression. (pp. 97-112). In Greene, R. R. & Watkins, M. (Eds.). *Serving*

Diverse Constituencies: Applying the Ecological Perspective. New Jersey: Aldine Transaction.

Wahl, A. (2011). *The Rise and Fall of the welfare state*. New York: Pluto Press.

Walzer, M. (2000). *Interpretace a sociální kritika*. Praha: Filosofia.

Young, I. M. (2010). *Proti útlaku a nadvládě. Transnacionální výzvy politické a feministické teorii*. Praha: Filosofia – nakladatelství filosofického ústavu Akademie věd České republiky a Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze.

Young, I. M. (2011). *Justice and the Politics of Difference*. Princeton: Princeton University Press.

Znebežánek, F. (2015). *Sociologie konfliktu*. Praha: Sociologické nakladatelství.

Články zo zborníkov:

Barkasi, D., Vansač, P. & Bobovnik, M. (2017). Význam komunitnej práce s občanmi ohrozenými sociálnym vylúčením v meste Michalovce. In Vansač, P., Barkasi, B. & Popovičová, M. (Eds.). *Zborník III. Medzinárodnej vedeckej konferencie „komunitná starostlivosť v pomáhajúcich profesiách“*. (s. 25-29). Varšava: Vysoká škola financií a manažmentu vo Varšave.

Jesenková, A. (2014). Pojem sociálnej kritiky v kontexte sociálnej etiky. In Vladyková, Ľ. (Ed.). *Aplikovaná etika - kontext a perspektívy II: zborník monografických štúdií z vedeckej konferencie konanej na FF UPJŠ v Košiciach dňa 12.9.2013*. (s. 141-157). Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafaríka v Košiciach.

Kodymová, P. (2011). Kritická sociální práce, ano či ne? In Truhlářová, Z. a Levická, K. (Eds.). *Od teorie k praxi, od praxe k teorii*. Sborník z konference VIII. Hradecké dny sociální práce Hradec Králové 7. až 8. října 2011. (s. 100-105). Hradec Králové: Ústav sociální práce, Univerzita Hradec Králové.

Pružinec, T. (2017). Človek a technika. Náčrt problematiky na pozadí myšlienok Nikolaja Alexandroviča Berďajeva In Feber, J., Rusnák, P. (Eds.). *Acta Moralia Tyrnaviensia*. Reflexia človeka v slovanskom filozofickom prostredí. Zborník publikovaných štúdií z medzinárodnej vedeckej konferencie je výstupom riešenia grantovej úlohy VEGA č. 1/0375/16 Človek medzi profánnym a sakrálnym v ruskom myslení 20. storočia. (s.134-144). Trnava: Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave.

Stachoň, M. (2011). Môže to byť správne v teórii, ale nehodí sa to pre prax. In Truhlářová, Z. & Levická, K. (Eds.). *Od teorie k praxi, od praxe k teorii*. Sborník z konference VIII.

Hradecké dny sociální práce Hradec Králové 7. až 8. října 2011. (s. 130-135). Hradec Králové: Ústav sociální práce, Univerzita Hradec Králové.

Storhaug, A. S. & Holtan, A. (2017). Class, gender and marginalization. In *The IFSW European Conference: Marginalization and Social Work in a Changing Society*. Reykjavik: Iceland.

Ujházyová, M. (2012). Sociálne konflikty a projekt sociálnej rekonštrukcie. In Čupková, L. & Skačan, J. (Eds.). *Filozofia, kultúra a spoločnosť v 21. storočí*. (s. 169-175). Recenzovaný zborník vedeckých článkov. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre.

Články v časopisoch:

Anderson, E. S. (1999). What is the Point of Equality? *Ethics*, 109(2), 287-337.

Baláž, R. (2014). Možnosti dosahování oborových zájmů sociální práce v organizacích zaměstnávajících sociální pracovníky. *Sociální práce/Sociálna práca*, 14(3), 42-60.

Bar-on, A. (2002). Restoring power to social work practice. *British journal of social work*, 32(8), 997-1014.

Bosáková, K., Bykova, M. (2020). Hegel and Niethammer on the Educational Practice in Civil Society. In: *Journal of Philosophy of Education*, Vol. 00, No. 0, 2020, p. 1-27.

Cingolani, J. (1984). Social Conflict Perspective on Work with Involuntary Clients. *Social Work*, 29(5), 442-446.

Collins, H. P. (1989). It's all in the family: Intersections of gender, race, and nation. *Hypatia: A Journal of Feminist Philosophy*, 13(3), 62-82.

Davis, K. (2008). Intersectionality a buzzword: A sociology of science perspectives on what makes a feminist theory successful. *Feminist Theory*, 9(1), 67-86.

Ferguson, I. & Lavalette, M. (2004). Beyond Power Discourse: Alienation and Social Work. *The British Journal of Social Work*, 34(3), 297-312.

Fook, J. (2003). Critical Social Work. The Current Issues. *Qualitative Social Work*, 2(2), 123-130.

Heckman J. J., Smith J. & Clements N. (1997). Making the most out of programme evaluations and social experiments: Accounting for heterogeneity in programme impacts. *Review of Economic Studies*, 64(4), 487-535.

Horyna, B. (2015). Pražská škola kritické teorie společnosti: rozhovor s Markem Hrubcem, ředitelem Centra globálních studií na Filosofickém ústavu AV ČR a rektorem East Africa Star University. *Pro-Fil*, 16(1), 82-86

- Janebová, R. & Celá, B. (2016). Kritická praxe mezi „jinou“ sociální prací a aktivismem. *Sociální práce/Sociálna práca*, 16(2), 22-38.
- Janoušková, M. (2013). „V trojím ohni“: Mocenský vztah sociálního pracovníka ke klientovi. *Sociální práce/Sociálna práca*, 13(2), 85-98.
- Kobová, L. (2008). Nancy Fraser: Rozvíjení radikální imaginace. Globální přerozdělování, uznání a reprezentace. *Filozofia*, 63(3), 291-293.
- Kobová, L. (2011). Iris Marion Young: Proti útlaku a nadvládě. Transnacionální výzvy politické a feministické teorie. *Filozofia*, 66(5), 508-512.
- Kusá, Z. (2017). Za hranicou solidarity. Obhajovanie princípu dôstojnosti pre všetkých. *Sociológia*, 49(5), 507-541.
- Mattsson, T. (2014). Intersectionality as a Useful Tool: Anti-Oppressive Social Work and Critical Reflection. *Affilia: Journal of Women and Social Work*, 29(1), 8-17.
- Marcuse, H. (2003). Filosofie a kritická teorie. *Filosofický časopis*, 51(4), 624-630.
- Marsh, P. & Fischer, M. 2008. The Development of Problem-Solving knowledge for Social Care Practice. *The British Journal of Social Work*, 38(5), 971-987.
- McCall, L. (2005). The complexity of intersectionality. *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, 30(3), 1771–2002.
- Morris, J. K. (1993). Interacting Oppressions: Teaching Social Work Content on Women of Color. *Journal of Social Work Education*, 29(1), 99-110.
- Pinzani, A. (2015). Základní potřeby jako důvody vedoucí k jednání. *Filosofický časopis*, 63(1), 57-75.
- Robeyns, I. (2005). The Capability Approach: A theoretical survey. *Journal of Human Development*, 6(1), 93-117.
- Sawyer, L. (2012). Intersectional normalization processes in a Swedish family assessment home. *Affilia: Journal of Women and Social Work*, 27(2), 153–166.
- Skyba, M. (2017). Moc v sociálnej praxi z pohľadu študentiek sociálnej práce. *Sociální práce/Sociálna práca*, 17(5), 108-124.
- Tyler, C. (2011). Power, alienation and performativity in capitalist societies. *European Journal of Social Theory*, 14(2), 161-180.

Články v elektronických časopisoch:

- Andersen, T. H. (2013). Against the wind: Male victimization and the ideal of manliness. *Journal of Social Work*, 13(3), 231-247. Získané 30. septembra 2021 z

https://www.researchgate.net/publication/258159120_Against_the_wind_Male_victimization_and_the_ideal_of_manliness.

Campbell, C. & Baikie, G. (2012). Beginning at the Beginning: An Exploration of Critical Social Work. *Critical Social Work*, 13(1), 67-81. Ziskané 10. septembra 2021 z <https://ojs.uwindsor.ca/index.php/csw/article/view/5849/4823>.

Curry-Stevens, A. (2012). Persuasion: Infusing Advocacy Practice with Insights from Anti-oppression Practice. *Journal of Social Work*, 12(4), 345–363. Ziskané 10. septembra 2021 z https://www.researchgate.net/profile/Ann_Curry-Stevens/publication/258158909_Persuasion_Infusing_advocacy_practice_with_insights_from_anti-oppression_practice/links/552fb6da0cf27acb0de63734/Persuasion-Infusing-advocacy-practice-with-insights-from-anti-oppression-practice.pdf.

Den Braber, C. (2013). The introduction of the capability approach in social work across a neoliberal Europe. *Journal of Social Intervention: Theory and Practice*, 22(4), 61-77. Ziskané 5. septembra 2021 z

https://www.researchgate.net/publication/290156226_The_introduction_of_the_capability_approach_in_social_work_across_a_neoliberal_Europe.

Dumbrill, G. (2006). Parental experience of child protection intervention: A qualitative study. *Child Abuse and Neglect*, 30(1), 27–37. Ziskané 4. septembra 2021 z <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0145213405003005>.

Fauske, H., Kojan, B. H. & Storhaug, S. A. (2018). Social Class and Child Welfare: Intertwining Issues of Redistribution and Recognition. *Social Sciences*, 7(9), 1-13. Ziskané 12. septembra 2021 z

https://www.researchgate.net/publication/327262264_Social_Class_and_Child_Welfare_Intertwining_Issues_of_Redistribution_and_Recognition.

Goroff, N. N. (1978). Conflict Theories and Social Work Education. *The Journal of Sociology & Social Welfare*, 5(4), 498-507. Ziskané 15. septembra 2021 z <https://scholarworks.wmich.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1297&context=jssw>.

Harris, J. (1998). Scientific management, bureau-professionalism, new managerialism: The labour process of state social work. *British Journal of Social Work*, 28(6), 839-862. Ziskané 12. septembra 2021 z <https://academic.oup.com/bjsw/article-abstract/28/6/839/1610903?redirectedFrom=fulltext>.

Hetteš, M. (2013). Radikálna sociálna práca. *Prohuman*. Ziskané 10. septembra 2021 z <https://www.prohuman.sk/socialna-praca/radikalna-socialna-praca>.

- Houston, S. (2016). Empowering the Shamed Self: Recognition and Critical Social Work. *Journal of Social Work, 16(1)*, 3-21. Získané 12. septembra 2021 z <https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/1468017314566789?journalCode=jswa>.
- Ioakimidis, V. (2016). A guide to radical social work. *The Guardian*. Získané 15. septembra 2021 z <https://www.theguardian.com/social-care-network/2016/may/24/radical-social-work-quick-guide-change-poverty-inequality>.
- Janebová, R. (2017). Kdy je legitimní vykonávat v sociální práci kontrolu. *Fórum sociální práce, 12(2)*, 24-38. Získané 25. septembra 2021 z <https://forumsocialniprace.ff.cuni.cz/magazin/2017-2/>.
- Jones, CH. (2001). Voices from the front line: State social workers and New Labour. *British Journal of Social Work, 31(4)*, 547-562. Získané 12. septembra 2021 z <https://academic.oup.com/bjsw/article/31/4/547/1621382?searchresult=1>.
- Jusko, P. (2020). Kritická analýza vybraných ekosociálnych diskurznych fragmentov v riešení sociálnych problémov na príklade prvej fázy pandémie SARS-CoV-2 v Slovenskej republike. *Fórum sociální práce, 15(2)*, 29-44. Získané 25. septembra 2021 z <https://forumsocialniprace.ff.cuni.cz/magazin/2020-2/>
- Kuffová, J. (2011). Etika v práci sociálneho pracovníka s klientom v zariadení sociálnej starostlivosti. *Prohuman*. Získané 27. septembra 2021 z <https://www.prohuman.sk/socialna-praca/etika-v-praci-soci%C3%A1lného-pracovníka-s-klientom-v-zariadeni-socialnej-starostlivosti>.
- Mapp, S. & Boutté-Queen, N. (2017). Social work's response to oppression and injustice: education and practice. *Social Work Education, 36(4)*, 343-344. Získané 5. septembra 2021 z <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/02615479.2017.1300979>.
- Mitas, B. & Vasilenko, L. (2019). Aspekt moci v sociálnej práci. *Prohuman*. Získané 12. septembra 2021 z <https://www.prohuman.sk/socialna-praca/aspekt-moci-v-socialnej-praci>.
- Niemi, P. (2015). The Professional Form of Recognition in Social Work. *Studies in Social and Political Thought, 25*, 174-190. Získané 10. septembra 2021 z <https://journals.sussex.ac.uk/index.php/sspt/article/view/33>.
- Palovičová, Z. (2011a). K pojmu sociálneho fungovania. *Filozofia, 66(9)*, 833-844. Získané 16. septembra 2021 z <http://www.klemens.sav.sk/fiusav/doc/filozofia/2011/9/833-844.pdf>.
- Palovičová, Z. (2011b). Sociálna práca a etika. *Filozofia, 66(2)*, 122-132. Získané 11. septembra 2021 z <http://www.klemens.sav.sk/fiusav/doc/filozofia/2011/2/122-132.pdf>.

- Palovičová, Z. (2013b). Sociálne vylúčenie z pohľadu normatívnej teórie. *Filozofia*, 68(7), 595-605. Získané 26. septembra 2021 z <http://www.klemens.sav.sk/fiusav/doc/filozofia/2011/9/833-844.pdf>.
- Poe, W. D. & Borup, J. H. (1973). The Sociology of Client Alienation in Relation to Societal Structure. *The Journal of Sociology & Social Welfare*, 1(1), 31-43. Získané 12. septembra 2021 z <https://scholarworks.wmich.edu/cgi/viewcontent.cgi?referer=https://www.google.com/&httpsredir=1&article=1003&context=jssw>.
- Skovlund, H. (2019). Alienation – a long-overlooked concept of relevance to social work? *Social Work & Society*, 17(1). Získané 20. septembra 2021 z <https://ejournals.bib.uni-wuppertal.de/index.php/sws/article/view/589/1172>.
- Tew, J. (2006). Understanding Power and Powerlessness Towards a Framework for Emancipatory Practice in Social Work. *Journal of Social Work*, 6(1), 33-51.
- Van Wormer, K. (2002). Our Social Work Imagination: How Social Work Has Not Abandoned Its Mission. *Journal of Teaching in Social Work*, 22(3-4), 21-37.
- Virbalienė, A. (2015). Social Worker's Help in Restoring Human Dignity. *Applied Research in Health and Social Sciences: Interface and Interaction*, 12(2), 33-45.
- Webb, S. A. (2010). (Re)Assembling the Left: The Politics of Redistribution and Recognition in Social Work. *British Journal of Social Work*, 40(8), 2364–2379.

Výskumné správy a štúdie:

- Agentúra Európskej únie pre základné práva. (2016). Druhý prieskum Európskej únie týkajúci sa menšín a diskriminácie. Rómovia – vybrané výsledky. Luxemburg: Úrad pre vydávanie publikácií Európskej únie.
- Anglmayer, I. (2016). EU Implementation of the UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities (CRPD). Brusel: European Implementation Assessment. European Parliamentary Research Service.
- Európska komisia. (2017). Tematický informačný prehľad Európskeho semestra. Riešenie problému nerovností.
- Kriglerová, E. G., Chudžíková, A. H. & Kadlečíková J. 2017. *Kvalitatívny výskum hodnôt na Slovensku. Analýza fokusových skupín*. Bratislava: Centrum pre výskum etnicity a kultúry.
- Ministerstvo práce sociálnych vecí a rodiny SR. (2019). Súhrnná správa o stave rodovej rovnosti na Slovensku za rok 2018. Rodová rovnosť na trhu práce. Bratislava.

Peters, H., I. (2012). Exploring The Spaces Between Theory and Practice: A Framework to Integrate A Structural Approach and Social Work Activities. Columbia: The Faculty of Graduate Studies The University of British Columbia.

Remsová, L. (2011). Divadlo utlačovaných a jeho edukační možnosti v sociální pedagogice. (Dizertačná práca). Brno: Pedagogická fakulta Masarykovy univerzity.

Normy:

Charta základných práv Európskej únie. (2016).

Dohovor OSN o právach osôb so zdravotným postihnutím, (2006).

Etický kódex sociálneho pracovníka a asistenta sociálnej práce Slovenskej republiky, (2015, 2019).

Európska sociálna charta, (2009).

Medzinárodný etický kódex sociálnej práce IFSW/IASSW, (2004).

Slovenská komora sociálnych pracovníkov a asistentov sociálnej práce (2015, 2019).

Etický kódex sociálneho pracovníka a asistenta sociálnej práce v SR.

Štandardné pravidlá na vytváranie rovnakých príležitostí pre osoby so zdravotným postihnutím, (1993).

The International Association Of Schools Of Social Work (2018). Global social work Statement of Ethical Principles

Ústavný zákon č. 460/1992 Zb. Ústava Slovenskej republiky v znení neskorších predpisov
Všeobecná deklarácia základných ľudských práv, (1948).

Zákon NR SR č. 365/2004 Z. z. o rovnakom zaobchádzaní v niektorých oblastiach a o ochrane pred diskrimináciou a o zmene a doplnení niektorých zákonov

Zákon NR SR č. 305/2005 Z. z. o sociálnoprávnej ochrane detí a sociálnej kuratele a o zmene a doplnení niektorých zákonov

Zákon NR SR č. 448/2008 Z. z. o sociálnych službách a o zmene a doplnení niektorých zákonov

Zákon NR SR č. 447/2008 Z. z. o peňažných príspevkoch na kompenzáciu ťažkého zdravotného postihnutia kuratele a o zmene a doplnení niektorých zákonov

Internetové zdroje:

Bosá, M. (2016). Prečo ženy zažívajú násilie. Nerovnováha moci medzi mužmi a ženami.

Získané 26. septembra 2021 z

https://www.academia.edu/28684900/Pre%C4%8Do_%C5%BEeny_za%C5%BE%C3%ADvaj%C3%BA_n%C3%A1silie.

Bratislavské noviny. (2018, máj 7). Smutné príbehy bezdomovcov: Petržalskí úradníci objavili aj rodinu s deťmi. Získané 10. septembra 2021 z

<https://www.bratislavskenoviny.sk/zdravie-a-zivotny-styl/49398-smutne-pribehy-bezdomovcov-petrzalski-uradnici-objavili-aj-rodinu-s-detmi>.

Brown, C. G. (2012). Anti-Oppression Through a Postmodern Lens: Dismantling the Master's Conceptual Tools in Discursive Social Work Practice. Získané 16. septembra 2021 z <https://ojs.uwindsor.ca/index.php/csw/article/view/5848/4821>.

Chytil O. (2011). Proměny sociálních služeb a sociální práce. Získané 7. septembra 2021 z <http://accendo.cz/wp-content/uploads/chytil.pdf>.

< <https://cgs.flu.cas.cz/cz/lide/marek-hrubec>>

<<https://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=1137&langId=sk>>

Eurodiaconia. (2016). The Role of Social Services in Fighting Inequalities in Europe. Získané 20. septembra 2021 z <https://www.eurodiaconia.org/wordpress/wp-content/uploads/2019/08/The-Role-of-Social-Services.pdf>.

Healy, K. (2001). Reinventing Critical Social Work: Challenges from Practice, Context and Postmodernism. Získané 5. septembra 2021 z <https://ojs.uwindsor.ca/index.php/csw/article/view/5618/4591>.

International Federation of Social Workers. (2014). What is Social Work? Global Definition of Social Work. Získané 12. septembra 2021 z <https://www.ifsw.org/what-is-social-work/global-definition-of-social-work/>.

Jones, C., Ferguson, I., Lavalette, M. & Penekth, L. (2004). Social work & Social justice: A Manifesto for a New Engaged Practice. Získané 15. septembra 2021 z <https://socialworkfuture.org/social-work-and-social-justice-a-manifesto-for-a-new-engaged-practice/>.

Navrátilová, J. (2018). Capability přístup jako příklad kriticky reflektující praxe sociálních pracovníků. Získané 11. septembra 2021. Dostupné na internete z <https://socialniprace.cz/online-clanky/capability-pristup-jako-priklad-kriticky-reflektujici-praxe-socialnich-pracovniku/>.

Swan. (2013). The Social Work Action Network. Získané 11. septembra 2021 z <http://www.socialworkfuture.org/>.

Spišáková-Pecinová, M. (2015). Systém osamostatňovania sa mladých dospelých po odchode z detského domova. Získané 26. septembra 2021 z <https://socialni prace.cz/online-clanky/system-osamostatnovania-sa-mladych-dospelych-po-odchode-z-detskeho-domova/>.

Weinberg, M. (2008). Structural Social Work: A Moral Compass for Ethics in Practice. Získané 13. septembra 2021 z <https://ojs.uwindsor.ca/index.php/csw/article/download/5761/4703?inline=1>.

Menný register

A

Abraham, M. F. 98, 99, 118

Adams, J. 32

Adams, R. 47, 54, 118, 124

Adorno, T. 26, 32

Andersen, T. H. 19, 69, 127

Anderson, E. 15, 126

Anglmayer, I. 83, 130

Anzenbacher, A. 33, 118

Aristoteles 18

Askeland, G. A. 56, 119

B

Baikie, G. 32, 128

Baláž, R. 92, 108, 112, 117, 126

Balloch, S. 91, 118

Barkasi, D. 103, 125

Barker, R. 78, 118

Bar-on, A. 87, 126

Bartlett, M. H. 10, 11, 51, 118

Bauman, Z. 31, 35, 118

Beck, U. 53

Bednárík, R. 97, 118

Berďajev, N. 7, 95, 118

Berkovcová, A. 49

Beveridge, W. 98

Bhatti-Sinclair, K. 45, 46, 118

Blaha, L. 7, 118

Boal, A. 46

Bobovnik, M. 103, 125

Borup, J. H. 94, 130

Bosá, M. 49, 50, 104, 118, 131
Bosáková, K. 7, 12, 118, 126
Bourdier, J. P. 26
Boutté-Queen, N. 78, 129
Brnula, P. 108, 112, 117, 118, 124
Brown, C. G. 47, 132
Brown, L. 86, 123
Burke, B. 36, 44, 47, 48, 49, 77, 118

C

Campbell, C. 32, 128
Canda, E. R. 97, 98, 123
Celá, B. 36, 127
Celikates, R. 16, 17, 121
Cingolani, J. 104, 126
Clements, N. 83, 126
Cloward, R. A. 51
Collins, H. P. 84, 126
Collins, S. 91, 123
Curry-Stevens, A. 47, 128

CH

Chatterjee, P. 97, 98, 99, 123

D

Dahrendorf, R. 102, 118
Dalrymple, J. 36, 44, 47, 48, 78, 118
Damon, J. 18, 119
Davies, M. 46, 119
Davis, K. 85, 126
Den Braber, C. 57, 128
Descartes, R. 10
Dewey, J. 100, 119

Dominelli, L. 49, 50, 54, 84, 87, 118, 119, 124

Dubois, B. 52, 53, 119

Dumbrill, G. 75, 128

Dworkin, R. 10, 14, 18, 23

E

Elichová, M. 108, 112, 117, 119

Esping-Andersen, G. 19, 119

F

Fauske, H. 73, 74, 75, 128

Ferguson, I. 32, 39, 40, 41, 71, 96, 119, 126, 132

Fischer, M. 54, 127

Fook, J. 36, 38, 40, 41, 55, 56, 86, 119, 126

Foucault, M. 26, 36, 37, 119, 124

Fraser, N. 17, 24, 25, 26, 29, 33, 72, 73, 119, 127

Freire, P. 39, 46, 47, 120

Fromm, E. 94, 95, 120

G

Garber, M. B. 73, 120

Gardner, F. 55, 56, 86, 119

Germain, C. 52, 120

Gitterman, A. 52, 120

Gordon, W. 51, 52, 120

Goroff, N. N. 102, 128

H

Habermas, J. 6, 16, 26, 33, 79, 120, 124

Halas, J. 22, 120

Hampton, J. 28, 120

Harris, J. 91, 128

Harrison, P. 77, 118

Hayek, F. A. 18

Healy, K. 36, 37, 38, 87, 120, 132

Heckman J. J. 83, 120, 126

Hegel, G. W. F. 16, 90, 126

Hetteš, M. 38, 128

Holtan, A. 75, 126

Honneth, A. 16, 17, 25, 26, 27, 33, 65, 68, 69, 72, 105, 119, 120, 124

Horkheimer, M. 26, 32, 76

Horyna, B. 30, 31, 126

Hotár, S. 45, 120

Houston, S. 69, 72, 129

Hrubec, M. 15, 16, 17, 22, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 64, 69, 120

Hume, D. 10

I

Ingleby, E. 97, 98, 99, 121

Ioakimidis, V. 41, 129

J

Jaeggi, R. 16 17, 121

Janebová, R. 32, 33, 36, 37, 41, 42, 46, 47, 48, 49, 50, 52, 53, 54, 100, 121, 122, 127, 129

Janoušková, M. 87, 127

Jesenská, A. 6, 8, 125

Joas, H. 79, 80, 121

Jokinen, A. 68, 121

Jones, C. 41, 132

Jones, CH. 91, 92, 129

Jusko, P. 53, 129

K

Kant, I. 6, 8, 10, 123, 143

Keller, J. 99, 121

Kliment, P. 103, 121

Kodymová, P. 35, 125

Kobová, Ľ. 24, 28, 127

Kojan, B. H. 73, 74, 75, 128

Koller, P. 18, 121

Krogsrud Miley, K. 52, 53, 119

Krueger A. B. 83, 120

Kulašiková, Z. 23, 24, 27, 28, 121

Kuffová, J. 104, 129

Kusá, Z. 79, 80, 81, 127

L

Labáth, V. 92, 121,

Lavalette, M. 40, 41, 96, 126, 132

Levická, J. 52, 98, 99, 121

Levická, K. 52, 121, 125

Lévi-Strauss, C. 26

Locke, J. 10

Lužný, D. 101, 121

M

Mapp, S. 78, 129

Mátel, A. 46, 51, 122

Marcuse, H. 17, 26, 30, 32, 76, 127

Marsh, P. 54, 127

Marx, K. 16, 38, 76, 90, 91, 92, 93, 96, 97, 101, 120, 123

Masaryková, A. 49

Mason, J. 60, 122

Matthies, A. L. 50, 51, 122

Mattsson, T. 84, 85, 86, 127

McCall, L. 85, 127

McDonald, C. 42, 47, 122

Mertl, J. 13, 18, 19, 20, 21, 122

Miklušičáková, M. 90, 93, 122

Millam, R. 45, 122

Mitas, B. 95, 129

Moreau, M. 42

Morris, J. K. 95, 127

Mullaly, B. 42, 43, 44, 65, 122

Mušinka, A. 67, 122

N

Navrátil, P. 53, 54, 55, 56, 122

Navrátilová, J. 56, 57, 132

Närhi, K. 50, 51, 122

Niemi, P. 66, 68, 76, 129

Nečas, P. 21

Nozick, R. 18, 23

Nussbaum, M. 10, 13, 34, 56, 122

O

O'Byrne, P. 56, 123

Offe, C. 39, 122

P

Palovičová, Z. 10, 11, 12, 13, 65, 71, 123, 129, 130

Parsons, T. 103, 123

Parton, N. 56, 123

Payne, M. 43, 44, 49, 54, 55, 118, 123

Peacock, G. 91, 123

Penekth, L. 41, 132

Peters, H. I. 38, 48, 131

Pinzani, A. 69, 127

Poe, W. D. 94, 130

Polák, M. 67, 122

Potts, K. 86, 123

Pružinec, T. 19, 95, 125

Psychopedis, K. 7, 123

R

Rawls, J. 18, 23, 79, 123

Remsová, L. 47, 131

Rex, J. 102, 123

Reynolds, B. 39

Richmond, M. 51, 54

Robbins, S. P. 97, 98, 99, 123

Robeynsová, I. 14, 127

Rojek, C. 91, 123

Rothbard, M. N. 18

Rousseau, J. J. 64, 90, 123

S

Sagi, A. 93, 123

Sartre, J. P. 26

Sawyer, L. 85, 127

Seeman, M. 94, 123

Sen, A. 12, 13, 14, 56, 123

Senge, P. M. 55, 124

Shardlow, J. 12, 124

Skovlund, H. 89, 91, 97, 130

Skyba, M. 86, 87, 88, 127

Smith J. 83, 126

Smrek, M. 36, 39, 40, 41, 42, 44, 46, 49, 124

Sokol, J. 6, 124

Spišáková-Pecinová, M. 100, 133

Stachoň, M. 55, 125, 143

Star, E. G. 32

Stein, H. D. 51

Storhaug, S. A. 73, 74, 75, 126, 128

Š

Šlosár, D. 52, 123

T

Taylor, Ch. 65, 66, 67, 68, 124

Tew, J. 87, 88, 130

Thompson, S. 46, 48, 64, 124

Thorpe, Ch. 94, 124

Turner, F. J. 90, 124

Tyler, C. 94, 127

U

Uhde, Z. 29, 49, 124

Ujházyová, M. 100, 126

V

Vajda, J. 89, 90, 91, 124

Van der Laan, G. 33

Vansač, P. 103, 125

Van Wormer, K. 49, 130

Velek, J. 23, 26, 72, 121, 124

Virbalienė, A. 94, 95, 130

Voorhis, V. R. 94, 95, 124

W

Wahl, A. 19, 20, 125

Walzer, M. 8, 16, 23, 24, 27, 124, 125

Webb, S. A. 73, 76, 83, 130

Weinberg, M. 43, 44, 133

White, S. 55, 56, 119

Woodward, R. 71, 119

Y

Young, I. M. 27, 28, 29, 33, 43, 77, 84, 125, 127

Z

Znebežánek, F. 102, 125

Názov: Sociálna kritika a sociálna práca
vysokoškolská učebnica

Autori: © PhDr. Marek Stachoň, PhD.

© PhDr. Jana Vrťová

Recenzenti: doc. PhDr. Marek Hrubec, PhD.

doc. PhDr. ThDr. Tomáš Pružinec, PhD.

doc. PhDr. Ondrej Botek, PhD., F.R.S.A.

© Obálka a sadzba: Belianum

Rozsah: 143 strán (8,1AH)

Formát: A4

Vydavateľ: Belianum. Vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici

Edícia: Pedagogická fakulta UMB

Jazyková úprava: Mgr. Daniela Lysá

Anglický a nemecký preklad časti Diskurz a záver: doc. PhDr. Kristína Bosáková, PhD.

Vydanie: prvé (online)

Rok vydania: 2021

ISBN: 978-80-557-1929-0

DOI: <https://doi.org/10.24040/2021.9788055719290>

EAN: 9788055719290

O autoroch:

Marek Stachoň je absolventom odborov dejepis a filozofia na Filozofickej fakulty PU v Prešove, akademická hodnosť v odbore filozofia mu bola udelená v roku 2009 (PhDr.), vedeckú hodnosť (PhD.) dosiahol v odbore systematická filozofia so zameraním na sociálnu filozofiu (2009). Vo svojej vedecko-výskumnej a pedagogickej činnosti sa zameriava na sociálnu a politickú filozofiu, etiku, dejiny sociálneho myslenia a sociálnej politiky a filozofovanie s deťmi. Skúma problém sociálnej kritiky, sociálneho poznania, sociálneho štátu, multikulturalizmu. Je autorom monografie Sociálna filozofia I. Kanta. Pôsobí ako pedagóg na Pedagogickej fakulte Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici.

Jana Vrt'ová je absolventkou odboru sociálna práca na Pedagogickej fakulte Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici. Akademickú hodnosť (PhDr.) dosiahla v roku 2021 v odbore sociálna práca. Od roku 2019 pôsobí ako interná doktorandka na Katedre sociálnej práce Pedagogickej fakulty Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici. Vo svojej vedecko-výskumnej činnosti sa zaoberá problematikou supervízie, spravodlivosti a sociálnej kritiky v sociálnej práci.

ISBN 978-80-557-1929-0

